

הפרט והקולקטיב הקיבוצי
כפי שהם משתקפים בדפוסי הדיור המשתנים:
מחקר בקיבוץ בצפון הארץ

אורית כהן שניר

עבודת גמר מחקרית (תזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות
לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה"

אוניברסיטת חיפה
הפקולטה למדעי החברה
החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה

הפרט והקולקטיב הקיבוצי
כפי שהם משתקפים בדפוסי הדיור המשתנים:
מחקר בקיבוץ בצפון הארץ

מאת: **אורית כהן שניר**

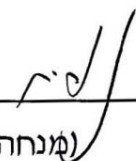
בהנחיית: **פרופ' נורית בירד-דוד**

עבודת גמר מחקרית (תזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות
לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה"

אוניברסיטת חיפה
הפקולטה למדעי החברה
החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה

מאי 2014

אייר תשע"ד

מאושר על ידי _____ **ג'רד - 313**
(מנחה העבודה) תאריך 21.8.14

מאושר על ידי _____ **פרופ' אילן תלמוד**
יו"ר וועדת מ"א
חוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה
(יו"ר הוועדה החוגית לתואר שני) תאריך 21.8.14

הכרת תודה

ברצוני להביע את תודתי והערכתי העמוקה לפרופ' נורית בירד-דוד מנחת העבודה – תודה על העזרה והתמיכה, תודה על הנחייה מאירת עיניים, על העצות ועל ההערות. למרצות החוג לאנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה: ד"ר עמליה סער, ד"ר ציפי עברי וד"ר קרול קדרון – תודה לכן ולפרופ' נורית בירד-דוד על שפתחתן בפני דרך לראות את העולם מבעד למשקפיים אנתרופולוגיות.

תודה לעפר, אוצרת הארכיון בקיבוץ, שפתחה בפני את הדלת לגילוי התרבות של חברה מרתקת ומיוחדת.

תודה לכל המרואיינים אשר בעצם הסכמתם לשוחח איתי נתנו לי אפשרות לראות את עולמם מנקודות מבט שונות, וכך עזרו לי ליצור עבודה זו.

המון המון תודה למשפחתי האהובה – לילדי אילון, לילך, יורם, דקלה ויובל על הסבלנות וההבנה, ובמיוחד, תודה ענקית לעמוס אישי ורעי על שתמך ועודד לאורך כל הדרך.

תוכן העניינים

<u>עמוד</u>	
IV	תקציר .....
VI	רשימת הטבלאות .....
VII	רשימת האיורים והתמונות .....
1	I. פתח דבר .....
6	II. בית וקיבוץ: סקירת הספרות .....
6	1. הבית -----
11	2. חקר הקיבוץ -----
12	3. על פרשנות התרבות ועל החינוך -----
17	III. 'הבית הקיבוצי': שדה המחקר .....
17	1. הקיבוץ – היסטוריה וארגון חברתי -----
22	2. טיב השוויון בחברה הקיבוצית -----
24	3. החינוך המשותף -----
27	4. הגישה הקיבוצית למרחב הביתי -----
30	5. הרקע ההיסטורי של קיבוץ שדות ירדן -----
32	IV. המתודולוגיה .....
36	V. עקרונות השוויון ודפוסי הדיור: הממצאים .....
39	1. התקופה הראשונה: הלינה המשותפת -----
39	1.1 הבנייה בקיבוץ כביטוי לחזון השוויון .....
54	1.2 החינוך המשותף, הילדות 'בבית הכולל' והלינה המשותפת .....
60	1.2.1 ההביטוס של בני הקיבוץ .....
67	2. התקופה השנייה: המעבר ללינה משפחתית -----
67	2.1 הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי - משתנה .....
67	2.1.1 דיון בדרך בה יש להלין את הילדים - ספקות וערעור על הערכים המקובלים .....
74	2.1.2 הדרך בה יש להלין את הילדים - שיח בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ .....
86	2.1.3 שינוי בדרך בה יש להלין את הילדים - ערכים חדשים, קריטריון חדש ואמנה חדשה .....
92	2.1.4 השיכון בשדות ירדן לפני שהחלו הבנייה והשיפוץ ללינה משפחתית .....
97	2.1.5 האי-שוויון הנובע מקביעת שנת 1974 כשנה הקובעת את הזכאות .....
101	2.2 "הקרב על הבית": כיפוף הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי - על-ידי בעלי הכוח! .....
102	2.2.1 תיקון האמנה .....
102	2.2.1.1 דיון במהות התיקונים שהוכנסו באמנה השנייה .....
112	2.2.1.2 סיכום הדיון במהות התיקונים שהוכנסו באמנה השנייה .....
113	2.2.2 "הזעזועים מתחת לפני השטח" .....
119	2.2.3 סיפור מקרה: "הדירה למשפחת שגיאו" ו"הדירה למשפחת חקלאי" .....
131	3. התקופה השלישית: הלינה המשפחתית -----
131	3.1 עשור ללינה המשפחתית .....
137	3.2 לאחר שלושים שנה .....
149	VI. דיון וסיכום .....
157	VII. ביבליוגרפיה .....
	VIII. נספחים
164	נספח 1. ניכור קל ומציאות קשה [יומן 1824 ; 2.1.1975 (צילומים 5855-5854)] .....
166	נספח 2. לינה משפחתית בשדות ירדן [יומן 1876 ; 6.2.1976 (צילומים 3478-3476)] .....
169	נספח 3. האמנה ללינה משפחתית 31.1.1982 [האמנה השנייה] .....
173	נספח 4. הנחיות התק"מ לחישוב הוותק בקיבוץ (צילום 4203) .....

הפרט והקולקטיב הקיבוצי כפי שהם משתקפים בדפוסי הדיור המשתנים: מחקר בקיבוץ בצפון הארץ

אורית כהן שניר

תקציר

מחקר זה נערך בקיבוץ שדות ירדן¹ אשר בצפון ארץ ישראל. הוא מבוסס על חקר מקרה שבמרכזו השינוי בדרך הלנת הילדים בקיבוץ, 'המעבר ללינה משפחתית' (משנות השמונים עד תחילת שנות התשעים של המאה ה-20). עבודה זו מאפשרת לקורא התבוננות אנתרופולוגית על תקופה סוערת בחייו של קיבוץ שדות ירדן, ובתוך כך פותחת אשנב אל חייהם של חברי הקיבוץ ובניו ואל תפיסותיהם את ערך השוויון. המחקר נוגע בשלושה מושגים שנדונו בספרות המקצועית מהיבטים שונים: 'הבית', 'הקיבוץ' ו'החינוך'. מושגים אלה מתחברים בשדה המחקר, המתמקד בתהליכי השינוי שחלו בחינוך המשותף ובלינה המשותפת בקיבוץ. המחקר של הבית מאפשר לבחון ולהבין את הדינמיקה של השינויים החברתיים (Altman and Werner 1985; Humphrey 1988; Carsten and Hugh-Jones 1995). במקרה של הקיבוץ, לבית יש מובנים ייחודיים. הבית במובן הקהילתי-קיבוצי הוא גם מקום (place), גם מבנה פיזי (building) וגם מבנה חברתי ייחודי (structure). המתחם הקיבוצי כולו מכונה בית כמו גם היחידה החברתית, וזאת מעבר למבני המגורים בקיבוץ.

מטרת המחקר לעמוד על הדרך בה משתקפים הפרט והקולקטיב הקיבוצי בשינויים שהתרחשו בתפיסת הבית ובמיוחד בדפוסי הדיור במהלך 76 שנות קיומו של קבוץ שדות ירדן. לשם כך, אני מציעה כאן לראשונה את המושג '**בית קיבוצי**', כמסגרת אנליטית למחקר המשקפת את תפיסות חברי הקיבוץ. עבור חברי הקיבוץ ובניו קירותיו של 'הבית הקיבוצי' הם גדר המחנה² ודלת הכניסה היא שער המחנה. חברי המשק מביעים בדבריהם ובהתנהגותם את התחושה, כי מרגע שהגיעו לשער המחנה הם הגיעו 'הביתה', אל 'הבית הקיבוצי'. מבחינתם 'הבית הקיבוצי' מושתת על שלושה יסודות: '**בית הילדים**', '**החדר**' ו'**הבית הקהילתי**', כאשר הראשון מתייחס לבית בו גרו וישנו ילדי הקיבוץ (מסגרות חינוך המכונות 'בית כולל'), השני מתייחס לדירות המגורים של ההורים וחברים אחרים, והשלישי מתייחס למוסדות שיתופיים, שהם: מרכז התרבות, חדר-האוכל, מוסדות הבריאות, מחסן הבגדים, המכבסה ועוד, אשר פזורים באתרים שונים בתחום 'המחנה' והם מתנהלים באחריות הקהילה. 'בבית הקיבוצי' נבנה ההביטוס המיוחד של בני הקיבוץ (Bourdieu, 1977; 1990 [1970]). ההביטוס של בני הקיבוץ הבוגרים, שנמצא במחקר זה, בא לידי ביטוי בשיח של 'אנחנו'; בצפייה 'להיות כמו כולם'; בצורך בפינה פרטית, שלא קיבל מענה; בתחושה הפנימית

¹ שם הקיבוץ – "שדות ירדן", אינו שמו המקורי של הקיבוץ, והוא נועד להסוות את המרואיינים ולכבד את פרטיותם על-פי כללי האתיקה המקובלים במחקר אקדמי. מאותה סיבה כל השמות המופיעים במחקר זה אף הם בדויים.
² מחנה – כינוי של שטח הקיבוץ התחום בגדר.

שהצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך במסגרת הבית הכולל; וגם בהבנה ששליטה במידע ובפוליטיקה הפנים-קבוצתית הם כוח שניתן להשתמש בו.

בתקופת המעבר ללינה משפחתית חל שינוי בתפיסת ההורות בעיקר אצל בני הקיבוץ שהיו אז הורים צעירים. בתקופה זו להורים הצעירים הייתה השפעה דומיננטית על השינוי בחוזקם ובמשקלם היחסי של כל אחד מיסודות 'הבית הקיבוצי'. חוזקם ומשקלם היחסי של 'הבית הקהילתי' ושל 'בית הילדים' הצטמצמו וחוזקו ומשקלו היחסי של 'החדר' גדלו. אפשר כי מגמת השינוי מבטאת מהפך במיקומה של הקבוצה וערכיה אל מול מיקומו השולי של הפרט בתרבות החיים הקיבוצית.

דמותו המשתנה של 'החדר', לאור הוויכוחים על מעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית, משקפת שינוי אצל החברים בתפיסת מעמדו של הקיבוץ כגוף שלו אוטוריטה מלאה על ניהול חייהם של חבריו. ההחלטה לבנות ולשפץ רק חלק מדירות המגורים ברמה המתאימה ללינה משפחתית, מעידה על כך שצפוי היה שרק חלק מהחברים יזכו בדיור משופר, כלומר פגיעה בערך השוויון וברמת יישומו בקיבוץ. ואכן, בעקבות כך נפגע השוויון ברמת הדיור ובשנים הבאות נראה תהליך של ירידה במידת השוויון בהיבטי חיים נוספים. אפשר להצביע על כך, שככל שהתשתית החומרית-כלכלית הופנתה לפיתוח הדיור הפרטי, כך גבר האי-שוויון. ומנקודת מבט על 'הבית הקיבוצי', הרי צמצום בכוחם ובמשקלם היחסי של 'בית הילדים' ושל 'הבית הקהילתי' אפשר צמצום בתלות ההדדית בין חברי המשק, ואפשר עליה ברמת האי-שוויון.

ניתן היה לשער כי, ככל שהפרט יוכל לנהל את חייו כאינדיבידואל, ללא מחויבות כלפי קבוצה חברתית, הוא יחוש שיכולתו להשפיע על גורלו תגדל. אך לא כך הם פני הדברים כשמדובר בקהילה של קיבוץ שדות ירדן. מניתוח הממצאים בעבודה זו עולה כי, ככל שירד חוזקם ומשקלם היחסי של 'בית הילדים' ושל 'הבית הקהילתי', נסוגה החברה הקיבוצית מאחריותה לרווחתו של כל פרט בתוכה, ופרטים בתוכה חשו שנפגע השוויון לו הם זכאים ונפגעה זכותם להשפיע על גורלם. תחושות של קיפוח ופגיעה חברתית היו מנת חלקם של החלשים בחברה, מי שלא השתייכו לשתי הקבוצות החזקות בתהליך המעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית. תחושות אלו עלו ביתר שאת אצל חברים שלא היו להם ילדים קטנים באותה תקופה כמו בני הקיבוץ הרווקים והרווקות וכמו חברים מדור המייסדים.

מחקר זה מראה כיצד המעבר ללינה משפחתית שחייב שינויים פיזיים במצאי מבני הדיור ובמגוונם עורר דיונים וויכוחים רבים, ואף שיקף תפיסות משתנות של הפרט והקולקטיב הקיבוצי. השינוי בחוזקם ובמשקלם היחסי של יסודות 'הבית הקיבוצי' משקף שינוי ערכים אצל החברים ובעיקר אצל בני הקיבוץ, מעל ומעבר לשאלה היכן ילונו הילדים. משמעותו של שינוי ערכים זה היא כי חבר הקיבוץ רואה את עצמו כיום, יותר כאינדיבידואל ופחות כחבר בקהילה קיבוצית.

תזה זו תורמת למחקר האנתרופולוגי של הקיבוץ וכן למחקר של הבית, בכך שהיא מציעה דרך מקורית לחקור את מושג 'הבית' בקיבוץ.

רשימת הטבלאות

עמוד

1. הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של **דור המייסדים** 77
2. הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של **בני המחזורים הראשונים** 80
3. הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של **חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות** 82
4. הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של **חברים ומועמדים, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות** 85
5. הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של **חברים צעירים שטרם הביאו ילדים לעולם** .. 85
6. נתוני השיכון בשדות ירדן לפני שהחלו הבנייה והשיפוצים ללינה משפחתית 92
7. האי-שוויון בדיור וברמת החיים, הנובע מקביעת שנת 1974 כשנה הקובעת את הזכאות לדיור ברמת לינה משפחתית 98

רשימת האיורים והתמונות

עמוד

17	1 - אום ג'וני 1910 .....
19	2 - בתוך המחנה - 1939 : מגדל התצפית, מגדל המים, האוהלים והצריפים .....
20	3 - צריף חדר-האוכל והמטבח - הוקם ביולי 1937. צייר : דן לבני, מארכיון שדות ירדן .....
27	4 - חושה באום ג'וני, ולידה יוסף ברץ (צולם לפני 1914) .....
28	5 - סרטוט של מבנה הכולל 4 דירות למגורים בקיבוץ .....
29	6 - סרטוט של מבנה הכולל 6 דירות למגורים בקיבוץ .....
38	7 - שכונת הוואדי בשדות ירדן .....
39	8 - סוכה 1 : סוכת מגורים ברעננים, מקום ההתארגנות (1932-1937) .....
40	9 - סוכה 2 : סוכות מגורים במחנה (1939-1940) .....
41	10 - צריף בית הילדים ברעננים .....
41	11 - משאית ועליה הצריף המפורק .....
44	12 - המקלחת הציבורית הבנויה בשדות ירדן .....
46	13 - השלט על מגדל המים בשדות ירדן .....
46	14 - מגדל המים בשדות ירדן .....
55	15 - בניין מדגם : מרפסת ארוכה שבצידה האחד ארבעה חדרים .....
56	16 - תינוקות ישנים בשלווה במקלט בשדות ירדן (1968-1971) .....
93	17 - תכנית המחנה ב- 1980 .....
93	18 - צילום המחנה ב- 1980 לפני שהחלה הבנייה ללינה משפחתית .....
96	19 - תכנית דירה בשכונת הוואדי .....
124	20 - צילום הפתק המקורי תוך השמטת שמות .....
131	21 - עשור ללינה המשפחתית .....
136	22 - צילום המחנה ב- 1996 לאחר שהסתיימה הבנייה ללינה משפחתית .....
139	23 - גינה מושקעת בכניסה לאחת מהדירות שנבנו ב- 1992 .....
139	24 - דירה בשכונת הוואדי, שהוגדלה : פינת האוכל על כל השטח שבו היו קודם פינת האוכל והסלון ; ובשטח שנוסף - הסלון ועוד .....
140	25 - בכל השטח שנוסף : סלון, פינה לנכדים וגם פינת משרד. צלמת : החוקרת (א. כ.ש.), 28.1.2013 .....

I. פתח דבר

היה זה יום חורף שמשי, העמק צבוע בירוק רענן, בשמיים שטו ענני כבשה מעטים, הגעתי למקום שפעם היה ביתי. השער נפתח מעצמו ואני והמכונית נכנסנו לשטח "המחנה"³. מימין ומשמאל כביש היקפי בצידה הפנימי של גדר הקיבוץ, שנהגנו לכנות כביש המערכת. מעבר לכביש המערכת אזור מחסני ענף הדייג, מפעל הפלסטיק הגדול ומולו המפעל לאריזות, מפעל שהוקם כדי ליצור מקומות עבודה למבוגרים. פעם קראו לו "פול־פרידה", לכבודה של פרידה שיזמה את הקמת בית המלאכה לנשים ולקשישות, כמקום עבודה יצרני ומכובד. החלטתי לפנות ימינה. עברתי את הרפת, את בנייני שיכוני הוותיקים, ואת אזור בית הספר שחלקו ריק ועזוב היום, אך פעם, כשהייתי ילדה פה, הוא שקק חיים. עברתי את מגרש הכדור-סל, מגרש הטניס ובררכת השחייה הריקה ממים. הגעתי לשכונת הוואדי. כאן גר ידיד המשפחה שלי, שבביתו אתגורר בחודשיים הקרובים.

הכל כאן רגוע, שקט, כפרי. המרחבים מכוסים דשא ירוק, הבתים עם גגות אדומים, ובשדות מסביב נובטים תירס וחיטה. הצופה, המתבונן, שניצב מול כל אלו רואה לנגד עיניו תמונה פסטורלית, ממש "פתח גן עדן" (כינוי לאזור שדות ירדן, השגור בפי חברי הקיבוץ. הביטוי מבוסס על הפסוק מהתלמוד⁴: "גן עדן אמר ריש לקיש אם בארץ ישראל הוא בית שאן פתחו..."), וכן על-פי ספרו הקדום של הרב אֶשְׁתוּרֵי הַפְּרָחִי⁵ "כפתור ופרח" (1897 : 3)).

השיחות עם החברים בימים הבאים, העיון בקטעי הארכיון, התמונות והעדויות פרסו לפני את תמונה דרמטית, שונה בתכלית מכל אלה. את את עלתה לנגד עיני תמונה של חֶבְרָה, שנבנתה להיות חברת מופת אוטופית, חלוץ לפני המחנה שאמור היה להוביל את החברה הישראלית כולה. אלא שהמציאות שהלכה ונחשפה לעיני – הציגה תמונה שונה.

מעבר לתמונה הפסטורלית ניכרים סימנים רבים למציאות אחרת.

סימנים אלה עוררו עניין מחקרי רב בכיוונים שונים.

בתזה זו אני מתרכזת באספקט שלא זכה לתשומת-לב מחקרית הולמת - הבית במובן הקהילתי-קיבוצי:

בית שהוא גם מקום (place), גם מבנה פיזי (building) וגם מבנה חברתי ייחודי (structure).

³ מחנה – כינויו של שטח הקיבוץ התחום בגדר.

⁴ תלמוד בבלי, מסכת עירובין, דף י"ט, עמוד א'.

⁵ הרב אֶשְׁתוּרֵי הַפְּרָחִי התגורר באזור שדות ירדן בשנים 1316-1322. בספרו "כפתור ופרח" הוא מתאר את האזור: "ארץ חמדה מבורכה ושבעת שמחות, כגן השם תוציא צמחה ולגן עדן פתחה."

מתחילת דרכו של הקיבוץ, בראשית המאה העשרים, הייתה ההתייחסות לבית על היבטיו השונים, התייחסות ערכית. תנועת ההתיישבות העובדת ראתה בבית סמל ודרך לבניית יהודי חדש וחברה יהודית חדשה. הבית בקיבוץ עוצב על-פי האידיאולוגיה של התנועה הקיבוצית במגמה לשרת את יעדי התנועה. הערכים המרכזיים ביותר בעקרונות הקיבוץ בשנות הקמתו היה עקרון השיתוף ועקרון השוויון, מהם נגזרו 'החינוך המשותף' ו'**הלינה המשותפת**'.

עבודה זו עוסקת בעיקרה **בהליכי השינוי והמעבר מלינה משותפת ל'לינה משפחתית'**, שחלו בשנות השבעים ואילך. בשיח הקיבוצי שינוי זה נקרא: "המעבר ללינה משפחתית". בתזה זו אראה שהיבטיו "המעבר ללינה משפחתית" מסתיר השלכות מרחיקות לכת, מעל ומעבר לשינוי בדפוסי שינה והחזרת הילדים לשינה בבית ההורים. במחקר זה אראה שהמעבר ללינה משפחתית היה כרוך בשינוי במבנה הבתים ובשינוי בפריסה המרחבית אשר היו להם השלכות כלכליות מרחיקות לכת. זאת ועוד, למעבר זה היו השלכות משמעותיות ביותר על תחושת השייכות והשוויוניות בחברה הקיבוצית. במילים אחרות, למעבר ללינה משפחתית היו השלכות רבות משמעות על חי הפרט והקהילה בקיבוץ. התזה מתבססת על חקר מקרה בקיבוץ בצפון הארץ, שיקרא כאן "שדות ירדן". קיבוץ שדות ירדן, כמו הרבה קיבוצים, הוקם בראשית המאה ה-20. כאשר הוקמו הקיבוצים הראשונים תפקודים מרכזיים של הפעילות המשפחתית הוצאו מבית ההורים, מ'החדר', והועברו אל המרחב הציבורי לאחריות הקהילה (נושא זה נדון בהרחבה בפרק "סקירת הספרות") (כהנא, 2011; זקס⁶, 2010; ליבליך, 2010 ועוד). ב-1981 התקבלה באספת קיבוץ שדות ירדן ההחלטה לשנות את דרך הלנת הילדים, ולעבור ללינה משפחתית. שינוי זה נתפס על-ידי חברי המשק כשינוי המשמעותי ביותר שהתרחש בקיבוץ מאז הקמתו ועד שנות האלפיים. כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכתבתו של יונתן (יומן 2232; 4.9.1987):

"התמורה החברתית הגדולה ביותר שעברה על שדות ירדן בעשור האחרון היא ללא ספק הלינה המשפחתית. שינוי זה משקף את השינוי בהלכי הרוח ובגישה של חברי המשק לחיים החברתיים בקיבוץ. המעבר ללינה המשפחתית הוא נושא כל כך גדול, כל כך רחב, כל כך מורכב, כל כך עמוק, כל כך – עד כי יקצר המצע להיכנס לעומקו, ..."

יונתן

⁶ אליעזר זקס – סופר, בן קיבוץ גבעת ברנר, למד בפקולטה לחקלאות רחובות, ערך את הספר "100 שנות קיבוץ: סיפורה של התנועה הקיבוצית".

לתזה זו יש תרומה לחקר הקיבוץ וגם לאנתרופולוגיה של בתים: המושג 'בית' בחברה הקיבוצית בתחילת דרכה, הוא מְבֻנָּה ייחודי של בית בגלל הפיצול של פונקציות / חללים / תפקודים. המושג 'הבית הקיבוצי' הנו מושג אתי, המוצע כאן לראשונה על מנת לתאר את אופיו המיוחד של הבית בקיבוץ. 'הבית הקיבוצי' מושתת על שלושה יסודות: 'בית הילדים', 'החדר' ו'הבית הקהילתי'. מושג 'הבית הקיבוצי' מבוסס על פרקטיקה אמית כפי שבאה לידי ביטוי בהתנהלות החיים היומיומית של החברים וילדיהם בקיבוץ. זו פרקטיקה שאני בדקתי ומציעה כמקרה מיוחד לספרות האנתרופולוגיה של הבית. המושג 'הבית הקיבוצי' הוא אחד החידושים בעבודת מחקר זו, והוא נשען על מכלול העדויות שעלו מהמחקר שערכתי וכן על בסיס התפיסה שביטא יצחק טבנקין⁷ מנהיג 'הקיבוץ המאוחד', בהרצאתו בקורס לבעיות הבניה בקיבוץ, ביוני 1950, במעגן מיכאל:

"נטוש ויכוח: חדר או יחידת דיור? לחבר הקיבוץ אין חדר מגורה בלבד. לכל חבר יש גם פינה ומקום בחדר הילדים, בחדר האוכל, תא בארון בגדים, במחסן וכו'." (טבנקין, 1951: 54; טבנקין, 1979: 186).

'הבית הקיבוצי' מְשָׁכָן בתוך גבולות 'המחנה'. מרבית הקיבוצים החלו את דרכם כיישובי ספר הנטועים בתוך סביבה עוינת. משום כך הוקפו הקיבוצים בגדר. השטח התחום בתוך הגדר כונה 'המחנה'. חברי המשק מביעים בדבריהם ובהתנהגותם את התחושה, כי מרגע שהגיעו לשער המחנה הם הגיעו 'הביתה'. החברים מבטאים תחושת ביתיות 'בבית הקיבוצי' על שלושת יסודותיו: 'בית הילדים', 'החדר' ו'הבית הקהילתי'. מהותם של שלושת יסודות 'הבית הקיבוצי' כפי שהיו במשך כארבעים שנה, מאז נוסד הקיבוץ ב-1937 ועד שנות השמונים של המאה ה-20:

'בית הילדים' – 'הבית הכולל': בניין שבו גרים ולנים הילדים. סביב הבניין חצר ובתוך הבניין חדר כתה או פינת משחקים, חדר-אוכל, חדרי שינה, שירותים ומקלחות. סגנון החיים והחינוך בבית הילדים הוא קומונלי.

'החדר' – הוא מרחב המגורים של החברים. הוצאו ממנו תפקודים משפחתיים רבים, כאמור, והוא אינו כולל את מגורי הילדים. בחדר מארחים ההורים את ילדיהם במשך כשעתיים-שלוש ביום אחר הצהריים, ובשבתות גם בשעות הבוקר.

'הבית הקהילתי' – הוא המרחב הציבורי בקיבוץ שבו מתקיימים תפקודים משפחתיים בדרך ציבורית, קהילתית, שיתופית. מרחב זה כולל בניינים ותפקודים גשמיים וחברתיים. תפקודים אלה מתקיימים בחדר האוכל, במכבסה, במחסן הבגדים, בדשא המרכזי. המרחב הציבורי הקיבוצי מאפשר לקיים חגים משותפים, אספה כללית, אירועים, מפקדים ועוד.

⁷ יצחק טבנקין - ממקימי 'הקיבוץ המאוחד', 'אחדות העבודה' ו'ההסתדרות הכללית', וממצבי דרכן, ומראשי מפא"י ומנהיגיה.

חוזקם ומשקלם היחסי של כל אחד מיסודות 'הבית הקיבוצי' משתנה במהלך השנים. השינויים הדרמטיים ביותר מתרחשים במהלך שתי תקופות המעבר המשמעותיות ביותר בחיי חברי הקיבוץ ובניו - 'המעבר ללינה משפחתית' (בשנות השמונים), ו'המעבר לקיבוץ מתחדש' (בשנות 2000).

המחקר שיוצג בהמשך, מבוסס על עבודת שדה אנתרופולוגית שערכתי בקיבוץ שדות ירדן ועל עבודה ארכיונית. נולדתי וגדלתי בשדות ירדן ולפני כעשרים שנה עזבתי את הקיבוץ. הכרות מוקדמת זו וקשרים עם אנשי המקום סייעו למחקר. השנים הארוכות מחוץ לקיבוץ ספקו נקודת ראות חיצונית מספקת לעבודה אנתרופולוגית. בכדי לחקור את השינויים שעברו על שדות ירדן מאז הקמתה, פעלתי בכמה שיטות מחקר: במשך חודשיים התגוררתי בשדות ירדן וערכתי תצפית משתתפת, במהלכה שוחחתי עם חברים ואף קיימתי ראיונות מקיפים עם כמה מהחברים. במקביל ערכתי מחקר מדוקדק אחר עדויות מגוונות בארכיון הקיבוץ. באמצעות השיחות, הראיונות והחומר הארכיוני בניתי את תמונת הקבוצות החברתיות ויחסי הכוח ביניהן, ולמדתי על הקשר שבין הפרטים (חברים וילדים) לבין השינויים בדפוסי הדיור שהתרחשו בשדות ירדן בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20. בכל שיחותי עם בני ובנות המשק שנולדו עד שנות השבעים של המאה ה-20 (שחוו את הלינה המשותפת), עלו היבטים הקשורים לרקע ההיסטורי של קיבוץ שדות ירדן שבו נולדו, ועלו נושאי השיתוף, הסולידריות והשוויון בבית הכולל, בחינוך המשותף ובלינה המשותפת, וזאת בהתייחס להיסטוריה ולארגון החברתי של התנועה הקיבוצית.

עלי לציין ש'כְּלִי לְהַבִּין אֶת הַנְּיוֹאֲנִים הַדְּקִים בְּשִׁיחַ הַקִּיבוּצִי וְהִיכָרוֹתֵי עִם הַחֲבֵרִים מֵאִזְ יִלְדוֹתַי, עָזְרוּ לִי לְהִגִּיעַ לְשִׁיחוֹת אִינְטִימִיּוֹת עִם רֹב הַחֲבֵרִים שְׂאוֹתֵם רֵאִינִתִּי, וְלִבְסֵס נִיתוּחַ זֶה עַל הַבְּנֵה עֵמוּקָה שֶׁל הַשִּׁיחַ וְהַפְּרָקְטִיקָה הַמְּקוֹמִיִּים. חֶלֶק מִמּוֹבִילֵי הַשִּׁינּוּיִים בְּאוֹרְחוֹת הַחַיִּים וּבְרֵמַת הַדִּיּוֹר שֶׁל הַחֲבֵרִים, עֵדִינן חֲבֵרִים בְּשִׁדוֹת יִרְדֵן, וְכֵן יִכּוֹלְתִי לְרֵאִינן חֶלֶק מֵהָאֲנָשִׁים הַמוֹזְכָּרִים בְּמַסְמְכֵי הָאֲרְכִיּוֹן, דָּבָר הַמֵּאֲפֵשֵׁר בְּחִינָה מְקִיפָה יוֹתֵר שֶׁל הַמּוֹרְכָבוֹת הַחֲבֵרֵתִית בְּשִׁדוֹת יִרְדֵן מֵאִזְ נוֹסֵד הַקִּיבוּץ וְעַד הַיּוֹם, כֹּאשֶׁר הַקִּיבוּץ בְּתֵהֵלֶךְ שֶׁל הַפְּרָטָה. מִחֶקֶר זֶה עָשׂוּי לְתֵרוֹם לְהַבְנַת יַחֲסֵי הַגּוֹמְלִין הַמְּיוֹחָדִים שֶׁהִתְפַּתְּחוּ בֵּין 'הַבַּיִת הַקִּיבוּצִי' – לְבֵין הַפְּרָטִים שֶׁגָּדְלוּ בוֹ, בְּנֵי הַקִּיבוּץ.

המחקר בוחן את החברה והתרבות ואת הנעשה בשדות ירדן לאורך 76 שנותיו של הקיבוץ, על-פי חלוקה לשלוש תקופות. התקופה הראשונה היא תקופת הלינה המשותפת (אמצע שנות השלושים עד סוף שנות השבעים); התקופה השנייה היא תקופת המעבר ללינה משפחתית, בה ניכרת השפעת בני הקיבוץ על חוזקם ומשקלם היחסי של כל אחד מיסודות 'הבית הקיבוצי' (שנות השמונים עד תחילת שנות התשעים); והתקופה השלישית היא תקופת הלינה המשפחתית (מתחילת שנות התשעים ואילך). במהלך שלוש התקופות נראה שינוי אצל החברים בתפיסת מעמדו של הקיבוץ כגוף שלו אוטוריטה מלאה על ניהול חייהם של חבריו, נראה שינוי בתפיסת ההורות אצל החברים (הצעירים בעיקר), ונראה שינוי בנקודת מבטם של כלל החברים על הבתים ודירות המגורים ועל המפתח לקיום השוויון.

מעקב אחר השתנות חוזקם ומשקלם היחסי של כל אחד מיסודות 'הבית הקיבוצי' ובתוך כך דמותו המשתנה של בית המגורים של החברים, פוֹרֵשׁ בפנינו את סיפורה של החברה ואת סיפורם של הפרטים בתוכה. פְּוּן השינוי הוא הקטנת משקלם היחסי של 'הבית הקהילתי' ושל 'בית הילדים' והגדלת משקלו היחסי של 'החדר'. ככל שמשקלו היחסי של 'הבית הקהילתי' יורד, נראה כי החברה הקיבוצית נסוגה מאחריותה לרווחתו של הפרט בתוכה, ופרטים בתוכה חשים שנפגע השוויון ונפגעת זכותם להשפיע על גורלם. המעבר ללינה משפחתית השאיר עקבות משמעותיים, ולעיתים אף צלקות של ממש אצל מי שנפגעו מהמעבר ומאופן התרחשותו. בעמודים הבאים נרקם סיפורה של החברה בשדות ירדן בראי פְּתִיחָה.

II. בית וקיבוץ: סקירת הספרות

האנתרופולוגיה יכולה לעזור לשפוך אור על ההתנהגות האנושית בסיטואציות שונות: במפעלים, בבתי חולים, בקהילות איכרים, במתקני חיל אוויר, בשמורות אינדיאנים, בבתי-ספר, בחברות פרימיטיביות ועוד (Yon, 2003: 413). המקרה שנחקר בהמשך עבודה זו, שבמרכזו 'המעבר ללינה משפחתית בקיבוץ שדות ירדן', מאפשר להתבונן בהתנהגות האנושית 'בבית הקיבוצי' (כפי שהוגדר במבוא לעבודה זו), והוא נוגע בשלושה מושגים שנחקרו מהיבטים שונים: 'הבית', 'הקיבוץ' ו'החינוך'. ולענייננו, נושא החינוך המשותף והלינה המשותפת בקיבוץ.

1. הבית

כפי שמראה מאלט (Mallett, 2004) במאמרה הסוקר מחקרים בנושא הבית, בעשורים האחרונים התרחבה הכתיבה על משמעות "הבית" בתוך תחומי הסוציולוגיה, האנתרופולוגיה, הפסיכולוגיה, הגיאוגרפיה האנושית, ההיסטוריה, הארכיטקטורה והפילוסופיה. חוקרים רבים מבינים כיום את "הבית" כמושג רב ממדי ומכירים בצורך במחקר רב תחומי בשדה זה. היום יש כבר מחקרים המשקפים היבטים שונים של הבית, ואף ביקורת על מחקר הבית בשדה הרב תחומי ועל מגוון המשמעויות של מונח זה, הכולל אפילו משמעויות סותרות. מחקר הבית, ניכר גם בתוך האנתרופולוגיה במספר תת-תחומים והיבטים אנתרופולוגיים מגוונים. בין הנושאים וההיבטים של הבית שנחקרו בולטים מגדר, נשים, זהות, משפחה, אידיאל הבית, הבית כמקום מקלט, משמעות הבית (Home) מול מבנה (House) ומשק-בית (Household), בית וגוף, נרטיבים של בית, תחושת בית, פוליטיקה, חברה וקוסמולוגיה בבית ושל הבית, כלכלה ועוד.

המרחב הביתי וסביבתו כנושא מחקר אנתרופולוגי

הבית כנושא מחקר אנתרופולוגי הוזנח במשך שנים ארוכות. אמנם הבתים היו חלק כמעט בכל מחקר אנתרופולוגי, כיוון שהם חלק מהסביבה בה מתנהל המחקר, אך במקרים רבים נותרו הבתים רק כחלק מתיאור סביבת החיים ולא הוקדש להם מחקר מעמיק. ראשית המחקר האנתרופולוגי של הבית, סקר לעומק ואף התמקד במבנה הפיסי של הבית על מגוון היבטיו. מעט המחקרים שנעשו בתחום, עסקו בבתים ובמבנים כמקרי מבחן לסימבוליזם וקוסמולוגיה ולא כנושא המחקר עצמו (Carsten and Hugh-Jones,)

37-3 (1995). שינוי משמעותי במחקר האנתרופולוגי של הבית חל בעשורים האחרונים והביא לגל נרחב של מחקרים ופרסומים הקשורים לבתים, למבנים וסביבה בנויה, שניסו ליצור מבט הוליסטי יותר על הנושא, ולנצל את הפוטנציאל הטמון בניתוח אנתרופולוגי שכזה. שני העשורים האחרונים הניבו מחקרים רבים וחשובים על בתים וסביבות בנויות (כמו: Perkins et al, 2002; Cieraad, 1999). המחקרים הראו כיצד המבנה והארגון המרחבי משקפים ומבנים ארגון חברתי, קוסמולוגיה, כלכלה ופוליטיקה. הפרקטיקות (Practices) היומיומיות של האנשים במרחבים הביתיים שימשו כטקסט מחקרי, שאפשר לחוקר לצאת מתוך המבנה הפיסי אל היבטים רחבי היקף של החברה (Carsten and Hugh-Jones, 1973; Bourdieu, [1971] 1973; Jones, 1995; Low and Lawrence-Zúñiga, 2003). הסדר החברתי משתקף במרחב ובסביבה הבנויה ונובע מהמשמעות שמעניקים לו השחקנים באותו מרחב. במקביל, הסביבה הבנויה מקבעת ונותנת לגיטימציה לסדר החברתי, להתנהגות השחקנים ולמשמעות שהשחקנים נותנים לה. הדייר בבית הוא שחקן פעיל העוסק במתן משמעות לעולמו, אך בה בעת הוא מונע על ידי ומתוך העולם שהוא חולק בביתו הפנימיים ושל השינויים בריהוט הבית, ובחינת הפרטיות והנוחות בבית במונחים של משמעויות חברתיות (Korosec-Serfaty, 1985: 65). הפן ההיסטורי של השינויים בצורת הבית, של השינויים בעיצוב החללים (Ward, 1999) מביא עוד פן של המורכבות האנושית ומגוון חוויות החיים של אנשים בביתם. קרסטן ו-ג'ונס (Carsten and Hugh-Jones), טענו בספרם: About the House, כי הבית משמש מעין הרחבה לגוף ולאדם, הבית הוא כמו שכבה נוספת של עור או של בגדים. הוא מאפשר לחשוף ולהציג כשם שהוא מאפשר להסתיר ולגונן. בבית מתקיים 'משחק' בין מבנה פיסי, סידור מרחבי, אזורי פעילות, מסקמות חברתיות ותפיסות מנטאליות, שמעוצבים ומעצבים את הפעילויות והרעיונות שמתקיימים בסביבתו (Carsten and Hugh-Jones, 1995: 2). הסביבה הבנויה משקפת יחסים חברתיים, הצהרות ישירות או עקיפות על ההתנהגות הרצויה, מהו הסדר המוסרי והערכים הקשורים למיקום של האדם בתוך החברה (Duncan, 1985: 136-137). בחינת טקס הקשור בבניית הבית, כמו בניית גג (zafacasa) בהרי האנדים, מוביל את Leinaweaver, כמו אנתרופולוגים רבים אחרים בשנים האחרונות, לטעון כי הבית הוא משמעותי, לא רק כאובייקט בפני עצמו, אלא כחפץ מעשה ידי אדם הלכוד בחייהם החברתיים של האנשים (Colloredo-Mansfeld, 1994; Leinaweaver, 2009). אפיון חדש של תפקודי הבית והמשפחה מצריך גם עיצוב ארכיטקטוני המותאם לצרכים החדשים של המשפחה (Hareven, 1993: 267). בין אם מדובר בחברה אינדיבידואליסטית או קולקטיביסטית, ובהיות של אדם אחד או קבוצה חברתית, הבית נתפס כמשקף ומעצב את הזהויות של יושביו. ה"תפאורה" של האנשים מספרת את סיפורם (Duncan, 1985).

משמעות המרחב על-פי פרשנותם של האנשים ועל-פי דרך פעילותם בו, היא נושא לעיסוק ענף בקרב האנתרופולוגים, ובהיבט זה התנהגות ופעילות האנשים במרחב נחקרות כטקסט תרבותי (Low and Lawrence-Zúñiga, 2003). הדרך בה חיים אנשים בבתיהם משקפת, מביעה ויוצרת את היחסים החברתיים בין האנשים בתוך משק הבית ובחברה כולה. ילד שגדל בבית מסוים לומד רבות על ההתנהגות הראויה דרך השימוש שלו ושל אחרים במרחב (Saegert 1985: 291-293). על-פי גירץ (1990 [1973]: 54), האדם זקוק למקורות הארה סימבוליים כמו מילים, מחוות, ציורים, צלילים, חפצים – כיוון שהוא נולד כאשר בידיו מצוי ציוד המאפשר "אלף צורות חיים", בעוד הוא חי רק צורת חיים אחת. האדם זקוק לכל אותם מקורות סימבוליים בכדי להכניס סדר במאורעות דרכם עוברים חייו, במהלך החוויות שאותן הוא חוֹן. בורדייה (Bourdieu, 1977) התמקד בדרך בה משמעות ופרקטיקה פועלות להשריש ולחזק ידע והתנהגות תרבותיים. גישה זו אומצה גם במחקר הפמיניסטי החל מראשית שנות השבעים של המאה ה-20, וזאת בהתבסס על הטענה כי הנחיתות ויחסי הכוח בין נשים וגברים מקורם בקישור הראשוני של נשים למרחבים הביתיים, בחלוקת התפקידים הנשיים והגבריים בבית, ביחסים בין המינים בבית, בחוויות שונות ולעתים סותרות של נשים וגברים בבית, ביחסי הכוח הגלומים בחיים המשותפים של המשפחה (Gurney, 1997). מסגרת אנליטית זו התרכזה בניגוד שבין הפרטי לציבורי (Oakley, 1974; Ortner, 1974). מחקרים מאוחרים יותר התרחקו מהדיכוטומיה של פרטי-ציבורי ומהראייה הצרה של הבית כמרחב נשי ומדכא, והראו כי ישנו פער בין הניתוח הפמיניסטי לבין משמעות הבית בעיני הנשים עצמן, מקומן בחברה, כוחן והשפעתן (Ardener, 1993; Saunders⁸, 1990). לכל חברה יש תפיסה משלה על הדרך בה אמור העולם להראות ולהיות מסודר, מעין "סיפור" שבני אותה חברה מספרים לעצמם על עצמם (גירץ, 1990 [1973]: 301-297). הסביבה הבנויה של אותה חברה היא בעלת תפקיד חשוב בסיפור הזה, כיוון שהעקרונות המנחים של אותה חברה משוקעים בסביבתה. הפרקטיקה החברתית יוצרת משמעות מרחבית, וזו נוצרת על ידי 'שחקנים' המביאים את הידע והאסטרטגיות שלהם כדי לפרש את המרחב (Bourdieu, 1977). הבית במובן המערבי שלו, נראה כאתר מרכזי שבו מתקיימים יחסים חברתיים משפחתיים, אינטראקציה של קרבה, מקום שבו מבוצעת שגרת היומיום של חיי משפחה (Ricci, 1980; Cherry, 1984; Goldscheider and White, 1991; Valentine, 1999; Werner, 1988). יש בעולם המערבי כאלה התופסים את הבית כ"מבצרו של האדם", שהבית הוא מקום מקלט, חוף מבטחים, אשר כולל הן את בית המגורים והן את השטח שסביבו (Duncan, 1981; Mallett, 2004: 71-72). אנו שמים לב, שהמיקום,

⁸ Peter Saunders: Sociologist. Professor Emeritus, University of Sussex, England

הצורה והאופי של הבית נוגעים ישירות בכל פרט ולו הקטן ביותר של חיי היומיום של תושביו (Shove, 1999). בספרות על הבית נטען בדרכים שונות שהבית הוא מקור לביטחון האישי והמשפחתי (Dupuis and Thorns, 1996), שהוא מקום היכול לספק תחושה של שייכות בעולם שהופך מנוכר יותר ויותר (Mallett, 2004), וכן שהבעלות על בית היא המקור לזהות האישית ולמעמד האישי (Madigan et al., 1990). בישראל נבחנה שאלת הבעלות על בית בהקשר לשייכות האתנית (Lewin-Epstein & Semyonov, 2000). רפפורט (Rapoport, 1981; 1990) אומר שאין להסתפק במחקר של הבית הבודד, שכן גם המרחבים סביבו, הכפר והסביבה הבנויה כולה, משקפים זהות חברתית ויש לבחון את כולם יחד כדי להבין כראוי את החברה והאנשים אותם אנו חוקרים. יש לבחון מגוון של מרחבים ובעזרת השילוב והקשרים ביניהם ללמוד על החברה בכלל ועל הזהות בפרט. לפי Duncan, הסביבה הבנויה והמרחב משתנים, כשם שזהות האדם משתנה (Duncan 1985: 141). כשאנשים עוברים לסגנון חדש של בית הם משנים את האינטראקציות שלהם ואת התנועות היומיות שלהם בדרכים סמויות מן העין. התמורות הללו נעשות בד בבד עם השינוי בבחירות ובהעדפות ובתפיסות העולם שלהם (Pader, 1993: 132).

המחקרים שעסקו בסביבת הבית ובבית, מתקשרים למושג יסוד באנתרופולוגיה: 'הביטוס'. בורדייה (Bourdieu), שטווה את המונח 'הביטוס', טוען כי הרגלים גופניים יוצרים מאפיינים תרבותיים ומבנים חברתיים על ידי אימון מתמיד של הגוף, של ה-mind ושל הרגשות. כל אדם מפנים מבנים מנטאליים ומוטיבציוניים, שמקורם במציאות החברתית אותה חי לאורך כל חייו. ההביטוס הוא פנימי-אישי, אך מקורו במציאות החברתית החיצונית. כך מסביר ההביטוס כיצד ערכים חברתיים מוטמעים בגוף ובחיי היומיום (Bourdieu, 1977; [1970] 1990). הבית כמרכז של חיי היומיום משחק תפקיד חשוב בהבניית ההביטוס של כל אחד מדייריו. הבית הוא הזירה בה מוטמעות הקטגוריות הבסיסיות של העולם, והופכות לדפוסים כה מובנים מאליהם, עד שקשה להטיל בהם ספק. בבית מתקיימים תהליכי הלימוד הראשוניים ורוח המקום נחרטת בגוף (Dovey, 1985: 39). ההבניה ועיצוב הידע התרבותי בגוף נעשות לרוב באופן בלתי מודע. חוסר המודעות להיבטיה ולתפקידיה של הסביבה הבנויה גורמת לאנשים לראותה כדבר טבעי ומכך נובע כוחה והשפעתה הרבה עליהם. לכן, דרך הבית ניתן ללמוד על מיקומו החברתי של האדם או המשפחה, על הסטטוס והשייכות ועל מערכות יחסים. החפצים והמרחבים סביב האדם מקבעים דפוסים של התנהגות ומשמעויות, והם בעלי תפקיד פעיל באישור הזהות החברתית, גם אם הדבר נעשה, כאמור, באופן שאינו מודע (Duncan, 1985:141). "ההביטוס המערבי" הוא של קירות וסגירה, כניסות ויציאות, גבולות מוגדרים ודרכים, דפוסי הפעולה היומיומיים מוגבלים על ידי בתים, בניינים וחדרים – כך נחוה

העולם. ביטחון נתפס כפונקציה של יציבות, הבאה לידי ביטוי במבנה קבוע ויציב, עשוי בטון ולבנים

(Jackson 1995: 84-85). מעניין לשים-לב, כי הקיבוץ בראשית דרכו התאפיין במבנים ארעיים, כמו:

סוכות, אוהלים, בתי-חומר וצריפים, אך תוך שנים מעטות עבר לבנות את בתיו בלבנים ובטון, כפי שיוצג בהמשך פרק זה.

חוויות אישיות ומשפחתיות של אנשים, כמו גם שינוי חברתי משמעותי, משפיעים על תפיסת הצרכים והרצונות של האנשים ביחס לעיצוב בית המגורים. שינוי דפוסי תעסוקה, במיוחד הארגון והמיקום של העבודה, יחד עם שינויים בחלוקת העושר, תמורות ברעיונות של אנשים לגבי הקהילה, המשפחה, אפילו לגבי החיים הטובים, כולם משפיעים על התפיסה של הבית האידיאלי. אם כך, המחקר האנתרופולוגי של הבית מאפשר לבחון ולהבין את המשמעויות החברתיות והתרבותיות ואת הדינמיקה של השינויים החברתיים (Hareven, 1993; Carsten and Hugh-Jones, 1995).

אלא שאין הדברים כה פשוטים. לאנשים יש בחירה מוגבלת מאוד לגבי העיצוב של הבתים שלהם גם כאשר הם בונים בית חדש וגם כאשר הם חיים בדירה ישנה, שהוקמה לפני שהם נכנסו לגור בה. הבחירות שלהם מוגבלות על-ידי גורמים תרבותיים וכלכליים כמו גם על-ידי מפתחים, אדריכלים, מתכנני ערים, פוליטיקאים, מהנדסים וקבלנים ומעצבי פנים שלכולם יש רעיונות משלהם על מה הוא מרחב המגורים הרצוי, הראוי והמקובל (Chapman and Hockey, 1999: 5; Shove, 1999).

במחצית הראשונה של המאה ה-20, רפורמיסטיות פמיניסטיות, במיוחד שרלוט פרקינס גילמן (Charlotte Perkins Gilman), דגלו בהקמת בתי מלון למגורים עירוניים עם חדרי אוכל שיתופיים עבור משפחות, כך שנשים עובדות תהינה חופשיות ממטלות משק הבית. גילמן ציפתה כי המגורים בדירות מלון כאלו, יאפשרו לנשים לפתח קריירה מקצועית לצד אִמָהות, מבלי להיות כלואות בגידול הילדים וטיפוח הבית. עבור אנשים שחיו בפרברים, המליצה גילמן על התקבצות של כמה בתי מגורים, שבכולם אין מטבח אך הם קשורים בשבילים מחופים המחברים אותם לבית אכילה מרכזי (Hareven, 1993: 271-272). אפשר לראות גישה זו לבית המגורים, כקרובה במקצת לגישה הקיבוצית. בקיבוץ, לתכנון בית המגורים יש זיקה לצביון החברתי שאותו ישקף הבית ולתכלית הכלכלית שהמתכנן רואה לנגד עיניו, כיוון שהקשר בין השקפת העולם לבין תכנון בית המגורים וסביבתו, נוגע בפרטי החיים היומיומיים (עמיר, 1997). הסיטואציה הקיבוצית מהווה מקרה מרתק וייחודי לחקירת סוגיות מרכזיות בספרות על הבית, כיוון שהגישה הקיבוצית למרחב הביתי היא לבית שהוא גם מקום (place), גם מבנה פיזי (building) וגם מבנה חברתי ייחודי (structure).

2. חקר הקיבוץ

הקיבוץ נחקר במאה שנות קיומו מזוויות שונות: טופל (1992) סקר את המחקרים שבחנו היבטים שונים של ארגון, כוח ומנהיגות בקיבוץ; רוזנר (1992) סקר את המחקרים שבחנו את ארגון העבודה בקיבוצים; בן-רפאל וסוקר (2000) עמדו על דפוסי השינוי וההמשכיות של הקיבוץ בנושא השוויון וגבולותיו, וזאת כשהם נעזרים בעובדות ובתיאוריות שהן פרי מחקרים שנערכו במספר רב של חברות; פלגי ואורחן (2009) ערכו סקרים על מגוון תחומים: כלכלה, דמוקרטיה ושוויון בין החברים, החברה והביטחון הסוציאלי, שירותי בריאות וחינוך, המצב האישי של החברים בקיבוץ, דאגות וחששות קיומיים, חוסן חברתי, קיומן של תופעות חברתיות חריגות ושביעות הרצון מהחיים בקיבוץ. על בסיס סקרים אלה הם הצביעו על שינויים בתפיסתם של חברי הקיבוצים באותם נושאים; דרור (2002) חקר את תולדות החינוך המשותף בקיבוצים החילוניים. שאלת המחקר עליה עונה מחקרו של דרור, היא 'מה קדם, ההלכה או המעשה?'. על-פי מחקר זה: הפרקטיקה הקדימה את התיאוריה על-סמך העובדות ההיסטוריות הפשוטות, אך 'תורות החינוך המשותף' היו ידועות כבר לראשוני הקיבוץ, כמו מרים ברץ, חיותה ויוסף בוסל ועוד; את שאלת ההיבטים הפסיכולוגיים של השפעת הלינה המשותפת על הילדים ועל הקשר שלהם עם הוריהם ועם הסביבה החברתית חקרו רבים, למשל: Oppenheim (1982); Rabin & Beit Halachmi (1982); Rabin, (1965); et al (1988); רבים אחרים בחנו את האידיאולוגיה הקיבוצית ואת מקומו של הקיבוץ בהקמת מדינת ישראל ותרומתו לביטחונה, ביניהם: צור ואחרים (1981), חלמיש וצמרת (2010); תחום האדריכלות של הקיבוץ נחקר ותועד בשנים האחרונות: חיוטין וחיוטין (2010) ערכו מחקר מקיף על התכנון האדריכלי של הקיבוצים והמושבים שהוקמו בארץ ישראל, והם מראים כיצד משקף התכנון האדריכלי של הקיבוץ והמושבים את הרעיונות החברתיים שעמדו בבסיסם. כל זאת תוך דיון בהקשר ההיסטורי של מגמות ביצירת חברות אוטופיות ותכנון יישובים אידיאליים; כהנא (2011) בחן את האדריכלות של הקיבוץ כחלופה לעיר, אך לא כקומונה אליטיסטית אלא כרשת קהילתית כדוגמת המועצות האזוריות המאחדות חקלאות עם תעשייה, מושבים וקיבוצים עם כפרים, ישובים קהילתיים ואפילו עיירות; עמיר (1997) במסגרת עבודת הדוקטורט בטכניון, עמד על הקשר שבין האידיאולוגיה הקיבוצית לתבנית דירת המגורים ולדפוסי הדיור בקיבוץ, וחקר את השפעות הגומלין ביניהם. הופקו סרטים מסוגות שונות המציגים את החיים בקיבוץ, למשל: אקסודוס (פרמינגר, 1960), איי לייק מייק (אגדתי ואחרים, 1961), הוא הלך בשדות (אגדתי, שטיינר ומילוא, 1967), מבצע סבתא (ביקל, סבג ודרור, 1999), אדמה משוגעת (שרון ואחרים, 2005), אסקימוסים בגליל (פז, 2006), ילדי השמש (הראל, קוט ורן, 2007) ועוד. בשנים האחרונות אף יצאו ספרי פרוזה (כמו: שרון, 1999; ענברי, 2009; נאמן, 2011) וספרי שירה (כמו: איצקוביץ, 2011) המביאים את חוויות חייהם של בני המשק, המספרים על חייהם בקיבוץ.

3. על פרשנות התרבות ועל החינוך

האנתרופולוגיה של החינוך קשורה בשאלות העוסקות בדרך בה התרבות מועברת לצאצאים, כיצד נשמרת הלכידות החברתית התוך קבוצתית וכיצד נשמרים הבדלים בין קבוצות (Lubeck, 1985). התפיסה האנתרופולוגית הפונקציונאלית-מבנית תפסה את בתי הספר כסוכנים להעברת התרבות. מערכת החינוך היא כלי להעברת הציפיות המאפשרות לדור הבא לשמר את הערכים התרבותיים החשובים ובתי הספר מסייעים בהשגת הצרכים הפונקציונאליים של אותה תרבות ובשימורם (פורמן, 1994). הילדים נתפסו כמי שמקבלים באופן פסיבי את המסרים שמועברים אליהם על ידי המחנכים (Kyratzis, 2004). הגישות המרקסיסטיות וגישות ביקורתיות נוספות התייחסו אף הן לתפקידה של מערכת החינוך בשימור ההבדלים בין קבוצות בחברה ולתפקידו של הפרט בתהליך השעתוק והעיצוב של המבנים החברתיים והמעמדיים. אך הגישות הביקורתיות תפסו את תהליכי החינוך במונחים של תחרות, אינטרסים סותרים ויחסי כוחות בין קבוצות (Lubeck, 1985 ; Yon, 2003). במסגרת הגישות הביקורתיות נבחן האופן בו בית הספר והמורים משמרים שכבה של ילדים עם הישגים לימודיים נמוכים (Rist, 1978). על-פי גישת לימודי התרבות (Cultural Studies) ואסכולת ברמינגהם, גם לפרט יש חלק בשעתוקם של יחסי הכוחות הבלתי שוויוניים בחברה (Willis, 1977). הבנה רחבה לתפקידו של הפרט בשעתוק הכוחות החברתיים מתקבלת באמצעות ההביטוס (Bourdieu, 1977). אך הפרט לא רק משפיע על שימור של מבנים חברתיים קיימים אלא גם על שינוי ואתגור של אותם מבנים. אנתוני גידנס (Anthony Giddens) טען כי מבנים חברתיים הם דואליים: הם מעצבים את פעולותיהם של הפרטים (מבנה), אך בו בזמן גם משתנים ומתעצבים על ידי אותם פרטים (agency) (Giddens, 1984). כלומר, פעולותיו של האדם מאפשרות במקביל שעתוק של המבנה החברתי וגם שינוי חברתי ויצירתם של מבנים חדשים.

קליפורד גירץ (Clifford Geertz) ביסס גישה פרשנית לחקר התרבות. על-פי גישה זו, התרבות מורכבת מ"רשתות משמעות שהאדם טווה בעצמו" (גירץ, 1990 [1973]: 17). ההתחקות אחר מבני המשמעות שיוצר הפרט לעצמו השפיעה על האופן שבו נחקרו מערכות חינוכיות על-ידי האנתרופולוגים. החינוך נחקר כתהליך של משא ומתן על יצירת משמעות. יש חוקרים המדגישים את הטבע הדינאמי של תהליכי התירבות והחיברות (פורמן, 1994), ויש המדגישים את מאפייניה הייחודיים של תת-תרבות הילדים ואת האופן שבו הילדים מסגלים לעצמם קודים תרבותיים נבדלים לצד תהליך הלמידה של תרבות המבוגרים (Prout & James, 1990). בכל מקרה, "בני אדם שאינם מעוצבים על-ידי המנהגים של מקומות מסוימים

אינם בנמצא, מעולם לא היו בנמצא, וחשוב מכול, מטבע הדברים אף אינם יכולים להיות בנמצא" (גירץ, 1990 [1973]: 45).

הגישות הפוסט-מודרניות בוחנות שאלות הקשורות בתהליכים של הבניית זהות ורב קוליות (multi-vocality). לכן, בנוסף לאופן שבו בתי הספר תורמים לשעתוק יחסים בין קבוצות כוח בחברה, נבחנת הדרך שבה הסובייקט עצמו משעתק את זהותו האישית וכיצד קטגוריות הזהות השונות שלו מתלכדות ומצטלבות. תפיסת המושג 'זהות' השתנתה, ותהליך עיצוב הזהות של הפרט נתפס במונחים של דינאמיות ויחסיות (Yon, 2003).

'המעבדה האנושית' בלינה המשותפת, ובלינה המשפחתית

ליבליך (2010) מכנה את מתכונת הסוציאליזציה של ילדי הקיבוץ שבמרכזה הלינה המשותפת - "מעבדה אנושית". החינוך המשותף בקיבוצים נחקר רבות על ידי חוקרים ידועים מחוץ-לארץ החל משנות החמישים של המאה העשרים ועד ראשית המאה העשרים ואחת. לעתים נערכו המחקרים בשיתוף עם חוקרים ישראלים, שחלקם אף היו חברי קיבוץ. החוקרים ביקשו לעמוד על התופעה החינוכית הייחודית שהתחוללה בקיבוצים. המחקרים כללו מחקרים כמותניים ומחקרים איכותניים. רוב המחקרים בחנו את התנהגותם של הילדים בבית הילדים, ורק במיעוטם נחקרו גם הורי הילדים (ליבליך, 2010; דרור, 2011). המחקרים החשובים ביותר שנעשו על-ידי חוקרים זרים (שאינם ישראלים), על-פי ליבליך, נעשו על-ידי שלושה חוקרים אמריקניים: האנתרופולוג מלפורד ספירו (Melford Elliot Spiro), הפסיכולוג החברתי אלברט יזראל רבין (Albert Israel Rabin), והפסיכואנליטיקן ברונו בטלהיים (Bruno Bettelheim). שלושת החוקרים הושפעו מאוד ממחקריהם של רנה שפיץ⁹ וגיון בולבי¹⁰ שראו בתהליך המיסוד, תהליך בעל השפעות הרסניות, ויבחסך האמהי אלמנט בעל השפעה הרסנית ביותר על התפתחותם הרגשית,

⁹ רנה שפיץ (René Spitz; 1887 - 1974) - פסיכואנליטיקאי אמריקאי ממוצא הונגרי. הוסיף על שלבי התפתחות הילד שקבע זיגמונד פרויד שלבים נוספים. הוא הוסיף את מושג **המארגנים** (organizers), שהם סימנים המעידים על שלבים חיוניים בהתפתחותו הנפשית של התינוק:
חינוך להורים - התינוק מגיב להוריו בחינוך. משמעות החינוך היא היציאה מהעולם הסגור שלו והתחברות לעולם החיצוני. התינוק מבדיל בינו לבין העולם החיצוני. שלב זה אמור להופיע בגיל חודשיים.
חידת זרם - התינוק מפחד ובוכה בתגובה לנוכחות זרים. משמעות הבכי היא הבדלה בין הוריו והאנשים שקשורים אליו, לבין זרים. תגובה זו מראה על הקשר שיש לתינוק עם הוריו. שלב זה אמור להופיע בגיל 8 חודשים. זהו סימן המבדיל בין ילדים עם הפרעת התפתחות קשה כמו אוטיזם לבין ילדים עם הפרעות אחרות.
אמירת לאג - התינוק מסרב ואומר "לא". אמירת "לא" מעידה על התפתחות היכולת השיפוטית ועמה הכושר לשלול. הילד מבטא באמצעותה את עצמאותו. זהו שלב ראשון בסימבוליזציה, ואמור להופיע בגיל שנה וחצי.
 נשלף ב- 9.4.2013 מאתר ויקיפדיה, הערך: "רנה שפיץ".

¹⁰ אדוארד ג'ון מוסטין בולבי (Edward John Mostyn Bowlby; 1907 - 1990), פסיכיאטר ילדים ופסיכואנליטיקאי בריטי, אבי **תאוריית ההתקשרות בפסיכולוגיה ההתפתחותית**. הוא פיתח את המונח "מערכות התנהגותיות" (Behavioral system), שהן מערכות המורכבות משלושה חלקים:
מטרה - מאחורי כל מערכת התנהגותית ישנה מטרה בעלת ערך הסתגלותי למין (חיפוש הגנה, קבלת אוכל, התקרבות לזולת).
קבוצה של תגובות ראשוניות ומולדות המאוגדות על ידי אותה מטרה והן אמורות לקרב את האדם להשגת המטרה.
קבוצה של גירויים מולדים בעלי מכנה משותף שמפעילים את המערכת ההתנהגותית שאליה הגירוי קשור. הגירוי מאותת לאדם שזה הזמן שעליו לחפש את מטרתו. גירויים אלה נקראים בספרות "סימן" או "משחררים חברתיים".
 נשלף ב- 9.4.2013 מאתר ויקיפדיה, הערך: "גיון בולבי".

הפיזית והשכלית של ילדי מוסדות. ספיירו, רבין ובטלהיים בחנו את התופעות שנחזו בקיבוץ בהשוואה לידע הכללי אודות התפתחותם של ילדים במשפחות מסורתיות או בבתי יתומים (ליבליך, 2010).

מלפורד ספיירו היה האנתרופולוג הראשון שחקר את נושא המשפחה בקיבוץ. המחקר התקיים בראשית שנות החמישים של המאה ה-20. שדה המחקר היה קיבוץ בית אלפא (הקיבוץ כונה במחקר "קריית הידידים"). ספיירו בחן את המשפחה בקיבוץ בהשוואה למשפחה אותה הגדיר האנתרופולוג ג'ורג' מורדוק (George Peter Murdock)¹¹: המשפחה היא יחידה חברתית, המורכבת מגבר ומאישה המקיימים יחסי מין קבועים, מקיימים שיתוף פעולה כלכלי, מתגוררים ביחד עם ילדיהם הטבעיים או המאומצים ומשתתפים בחינוך ילדיהם (שפר ופוגל-ביז'ואוי, 1992). על-פי ספיירו, מוסד המשפחה בקיבוץ אינו קיים, כיוון שבני הזוג אינם מתגוררים עם ילדיהם וכמעט שאינם משתתפים בחינוך ילדיהם. בנוסף לכך, אין הם מקיימים שיתוף פעולה כלכלי ביניהם. כל אחד מהם הוא חלק מיחידה כלכלית אחרת שהיא הקיבוץ (Spiro, 1954).

על-פי ספיירו, "האָמְהוּת המרובה" בלינה המשותפת, שנוצרה עקב תחלופת המטפלות, יצרה אצל בני הקיבוצים (שגדלו בחינוך המשותף בהיותם ילדים רכים) אי-ביטחון, טראומות וקשיים ביצירת קשרים בינאישיים בבגרותם (Spiro, 1958). ברונו בטלהיים (Bruno Bettelheim) שהה בקיבוץ רמת יוחנן פחות משבעה שבועות ובתקופה זו יצא גם לביקורים קצרים בקיבוצים אחרים. הוא התרשם מן הצדדים היפים של תהליך ההתבגרות במסגרת הקיבוץ ושיבח את יתרונותיו כחממה לגידול ילדים בהשוואה לגידול הילד במשפחה אמריקנית ממוצעת מהמעמד הבינוני. עם זאת, הוא חשף את הפגמים והחולשות של החינוך הקיבוצי. למשל, את תחושת הנטישה של הילדים בגלל המעבר התכוף ממטפלת למטפלת, את כמיהת הילדים לתשומת הלב של הוריהם שאיתם נפגשו רק לזמן קצר בכל יום, את הקונפורמיות הטוטלית לקבוצה, את היעדר האינטימיות הפוגעת בחירותו של היחיד, ואת סגירות התרבותית המגבילה את חשיפתם לגירויים אינטלקטואליים מגוונים. הוא טען כי לילדי הקיבוץ "רדידות רגשית". כלומר, היעדר רגשות חריפים - חיוביים או שליליים, וזאת כתוצאה מריבוי גורמי החינוך (Bettelheim, 1969).

לעומת האמור לעיל, אצל ליבליך (2010) הסוקרת את המחקר ב"מאה שנה של ילדות, של הורות ושל משפחה בקיבוץ", נמצא כי במחקרים משנות השישים-שבעים, לא הוכח כי קיים פיגור התפתחותי, קוגניטיבי או רגשי אצל בני הקיבוץ, גם לא בגיל הרך, בהשוואה לבני גילם במושב. להיפך, במעקב לטווח ארוך נמצאו הצעירים ילידי הקיבוץ מפותחים היטב, בריאים ועצמאיים במיוחד, דבר שאף תרם להצטיינותם בצה"ל. לגבי פגיעה מסוימת באיכות האינטימיות הזוגית שנמצאה בכמה מחקרים, אומרת ליבליך, כי נראה שזהו נושא קשה מאוד להערכה. החוויה של ילדי הלינה המשותפת היא אכן מיוחדת

¹¹ ג'ורג' מורדוק ניתח את דפוסי המשפחה ב-250 חברות שונות והשווה ביניהן (שפר ופוגל-ביז'ואוי, 1992).

ושונה, אך איננה נופלת או עולה בתוצאותיה הפסיכולוגיות בהשוואה לקבוצה מקבילה של ילדים שעברו סוציאליזציה משפחתית רגילה. לפי סקירת המחקרים שערכו אורה אביעזר ושותפיה (1998), כאשר מפעילים את מדד "איכות הטיפול בגיל הרך", המודד את טיב הסביבה של הילד, את יחסי המבוגרים והילדים, את גודל הקבוצות, ובמחקר אחד אף את טיב הפעילות החינוכית והחברתית, הרי בחינוך הקיבוצי – בהשוואה למעונות יום ולמשפחתונים בישראל, ניכרת עליונות בולטת של החינוך בקיבוץ. על-פי ליבליך (2010) הממצאים שחוזרים על עצמם במחקרים רבים הם:

* שיעור גבוה של 'התקשרות בלתי בטוחה'¹².

לפי ליבליך, ילדים בעיר המבקרים במעון יום, או ילדי קיבוצים עם לינה משפחתית, אינם מגלים דפוס זה של התקשרות בלתי בטוחה. החוקרים מניחים כי זוהי תוצאה של הרחקת הילד מההורים בלילה ללא ממלא/ה מקום מתאים, כששומרי/ות הלילה העניקו רק תחושת ביטחון רופפת.

* ילדים שגדלו בחינוך המשותף שכלל לינה משותפת, פיתחו כישורים חברתיים כגון הדדיות ואמפטיה מוקדם יותר, והם מיומנים יותר במשחק חברתי.

במחקרה של יונינה טלמון-גרבר (1959) שנערך באמצע שנות החמישים של המאה העשרים ב-12 קיבוצים (בתנועת 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'), נמצא, כבר אז, כי 50% מהנשים ו-40% מהגברים תמכו בהלנת הילדים בבית ההורים. המעבר ללינה משפחתית, שברוב הקיבוצים התרחש כעשרים שנה מאוחר יותר, יצר מציאות חברתית, חינוכית ופסיכולוגית חדשה, שהובילה למהפך בחיי הפרט והקהילה בקיבוצים, לשינוי פניו של "חֵדֶר" החברים ולמשבר כלכלי בקיבוצים רבים. פלוטניק (1992) חקרה את מהות ההבדלים בין שני סוגי משפחות (משפחות בלינה משפחתית ומשפחות בלינה משותפת) ואת היחסים הפנים והחוץ – משפחתיים. כלומר, את ההיבטים הסוציולוגיים והפסיכולוגיים של יחסי ההורים-ילדים ויחסי ההורים-מחנכים ואת הזיקות ביחסי-הגומלין ביניהם. לפי פלוטניק השינוי בדרך הלנת הילדים מיצג שינוי ערכים בחברה הקיבוצית: "מחברה שבה הכלל הוא במרכז והפרט עומד לשירות הכלל – לחברה השמה דגש ועניין על חיי הפרט ועל בניית מסלול חיים של הגשמה עצמית" (פלוטניק, 1992: 3). השינוי החברתי השפיע על מערכת החינוך, וכך חָל מֵעָבֵר ממערכת חינוכית

¹² 'התקשרות בלתי בטוחה' – מונח המבוסס על תיאוריית ההתקשרות (attachment), שהיא תיאוריה רווחת ביותר בפסיכולוגיה ההתפתחותית. תאוריה זו טוענת כי בנפש הפעוט טבוע צורך ראשוני ופנימי להתקשרות עם דמות מטפלת לצורך הגנה וקרבה. התיאוריה פותחה בידי הפסיכולוג ההתפתחותי, ג'ון בולבי (John Bowlby, 1907–1990). התקשרות בלתי בטוחה אופיינית לאימהות שאינן רגישות לילדן, הן דוחות אותו או שאינן זמינות עבורו מבחינה אמוציונלית. מתוך איכות ההתקשרות עם הדמות הטיפולית, נוצר אצל הילד דימוי או מודל של דמות זו, ומכאן נבנה דימוי של העולם ושל הילד את עצמו. אם ישנה דמות טיפולית זמינה ויציבה שניתן לסמוך עליה במצבי מצוקה אזי העולם הוא מקום בטוח, שנענה לצרכי ואני בעל ערך, אני שווה שיטפלו בי. לעומת זאת, בעקבות הרבה התנסויות חוזרות של יחס דוחה, או יחס בלתי מותאם מצד הדמות הטיפולית, הילד יכול לחוות את העולם כמקום לא בטוח, מתסכל, אולי אפילו מסוכן, ואת עצמו כמישהו שלא מתחשבים בצרכיו, ושהוא לא מספיק חשוב ובעל ערך (מיקולינסר וברנט, 2005).

שחתרה לצמצם את "האנני" ואת שאיפותיו האישיות בשמם של השוויון והשיתוף, למערכת יותר אינדיווידואליסטית והישגית.

על-פי ליבליך (2010), במחקרים שבוצעו לאחר המעבר ללינה משפחתית, ובחנו את חוויית הלינה המשותפת אצל בני קיבוץ בוגרים, מסתמן כי הלינה בבית הילדים הייתה קשה יותר לנשים מאשר לגברים. ייתכן שקשיחותן של הנורמות החינוכיות מצד אחד והפולשנות של חברת הילדים מצד שני, היו מקור למצוקה חברתית (social stress) בחיי הבנות יותר מאשר בחיי הבנים, ואולי גם העובדה כי מהחירות ומחיי ההרפתקנות שאפשר בית הילדים נהנו יותר הבנים. במחקרים אחרים שבחנו את החינוך הקיבוצי בשנים האחרונות, בקיבוצים שעברו ללינה משפחתית, זוכה החינוך המשותף (ללא לינה משותפת) לשבחים בלבד ומוכיח כי עבודת האם מחוץ למשק ביתה ויריבו מטפלות אינו גורם שלילי עבור הילדים. ליבליך מסכמת, כי התמונה המצטיירת מהמחקרים השונים היא רב קולית ומעידה על מציאות חברתית ופסיכולוגית מורכבת.

תקצר היריעה מלהכיל ומלפרט את כל המחקרים והפרספקטיבות המחקריות שעסקו בשינויים שחלו בקיבוץ מאז המעבר ללינה משפחתית. מחקר זה מוסיף התבוננות אנתרופולוגית למחקר הרב שנעשה בקיבוצים, שרובו ככולו עד היום היה סוציולוגי, פסיכולוגי וחינוכי. תזה זו באה להוסיף נקודת מבט חדשה על השינויים בחיי הפרט והקהילה בקיבוץ, וזאת באמצעות בחינת השינויים שחלו במהלך השנים בחוזקם ובמשקלם היחסי של שלושת יסודותיו של 'הבית הקיבוצי' - 'בית הילדים', 'החדר' ו'הבית הקהילתי'. המחקר הנוכחי מברר כיצד השינויים הללו קשורים למידת השוויון עליו מדווחים החברים, וכיצד הם קשורים לתחושת החברים כי נפגעה זכותם להשפיע על גורלם.

מחקר זה מתבסס הן על סקירת הספרות המקצועית בנושאי הקיבוץ והבית והן על עבודת שדה אנתרופולוגית שלי, ששלבה תצפית-משתתפת, שיחות חולין עם חברים, ראיונות עומק ועבודה בארכיון קיבוץ שדות ירדן, לצד היכרות מעמיקה ורבת שנים עם חיי הקיבוץ בכלל והחיים בקיבוץ שדות ירדן בפרט.

הרחבה על ההיבטים המתודולוגיים של מחקר זה מובאת להלן בפרק המתודולוגיה.

III. 'הבית הקיבוצי': שדה המחקר

1. הקיבוץ – היסטוריה וארגון חברתי

המודל הסוציאליסטי שפותח בארץ ישראל במשך מאה השנים האחרונות – הקיבוץ, הוא סוג של אוטופיה חברתית. הקיבוצים הוקמו כיישובים חקלאיים שאינם ממשיכים שום מסורת, שחבריהם אינם איכרים, ובמילותיו של יצחק טבנקין: "ישובנו יהיה סנטיזה של החיוב בעיר ובכפר. פועל חפשי לא-משועבד מחייב את איחוד הכפר והחרושת, שלילת הדלות החמרית והרוחנית שבכפר ושלילת השעבוד, המחנק והצפיפות שבעיר." (טבנקין, 1951: 50). בתחילת ימי הקיבוץ העמידה החברה הקיבוצית את הפרט במרכזה ושללה מקום זה מהמשפחה (חיוטין וחיוטין, 2010), "צומצמו עד למינימום תפקידי המשפחה במתן חינוך ראשוני לצאצאיה ובוטלו, כמעט לחלוטין, תפקידיה כיחידת ייצור וצריכה" (שפר ופוגל-ביזיאוי, 1992: 19). יחידת הייצור היא הקיבוץ, שנתפס קודם-כל, כקהילת עבודה, והצריכה ברובה מתבצעת במרחב הקהילתי ואינה תלויה או מותנה ישירות בכמות ואיכות העבודה של החבר. חינוך לבני הקיבוץ ניתן בבתי ילדים בניהולה של מטפלת מומחית (רוזנר, 1992). המונח 'בית' שימש בקיבוצים רבים לציון 'בית הילדים'. הצריכה היא בעיקרה אישית וקומונלית. מוסדות הצריכה הקומונליים שבמחקר זה מכונים תחת המושג 'בית קהילתי' הם: מבנה ציבורי הכולל מטבח וחדר-אוכל לכל חברי הקיבוץ; בית בריאות שבו מאושפזים כל החולים – ילדים ומבוגרים; מכבסה ומחסן בגדים; מרכז תרבות; וכן הלאה.

תמונה 1 - אום גיוני 1910. צלם: אברהם סוסקין, מארכיון לבון (נשלף מויקיפדיה, 24.02.2012)

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%95%D7%9D_%D7%92%D7%95%D7%A0%D7%99

הקיבוץ הראשון היה בעצם קבוצה, שהתיישבה באדמות הכפר הערבי אום ג'וני¹³ ב-28.10.1910. חברי הקבוצה כינו את יישובם דגניה¹⁴. מייסדי דגניה ראו במסגרת החיים המשותפת תחליף למשפחה ולקהילה, כמו גם הגשמה של הרעיון השיתופי ופתרון לבעיית התיישבות הפועלים בארץ. הדפוסים החברתיים של חיי השיתוף התגבשו לאט לאט במשך השנים. ב-1921 הונהגה הנורמה "כל אחד נותן לפי יכולתו ומקבל לפי צרכיו" (זקס, 2010).

היחסים החברתיים ההדוקים, הכעין משפחתיים התאפשרו רק כאשר הקבוצה נותרה קטנה (שפר, 1977). בשנה הראשונה חיו המתיישבים בחולשות של הכפר הערבי אום ג'וני ובצריף אחד (זקס, 2010). קבוצות כדוגמת דגניה חיו זו לצד זו באורח פדרטיבי¹⁵ (יסקי, 2010).

עם סיום מלחמת העולם הראשונה והתיישבות השלטון הבריטי בארץ החלו להגיע אנשי העלייה השלישית. הם תפסו את תפקידו העיקרי של הקיבוץ כגֵ'תם לכל המשימות הלאומיות של בנין העם והארץ, ויחד עם זאת חשוב היה להם להגשים את הרעיונות הסוציאליסטיים קולקטיביסטיים, שאותם ספגו ברוסיה בתקופת המהפכה הבולשביקית (שפר, 1977; יסקי, 2010). סוג הקיבוץ שיכול היה לעמוד במשימות הלאומיות היה קיבוץ גדול, שאינו מבוסס על יחסים אינטימיים בין החברים, ולכן התבנית החדשה של הקיבוץ הותאמה למשימות הלאומיות ולקליטת המונים (צור ושותפיו, 1981). כל מי שהיה מוכן להיות חלוץ התאים להיות חבר קיבוץ. מסגרת חיים כזו הצריכה ארגון סמכותי ריכוזי. השיח שהתגבש באותה תקופה נתן לכך ביטוי: קיבוץ קטן כדוגמת דגניה כונה "עדה" או "קבוצה"; הקיבוץ הגדול הבודד כונה "משק". המושג קיבוץ התייחס אל המסגרת הכוללת שהטילה את מרותה על "המשקים"; דגם של קיבוץ בגודל בינוני הוקם על-ידי אנשי השומר הצעיר. קהילות השומר הצעיר הקדישו תשומת-לב רבה לשאלות חברתיות פנימיות יחד עם תפיסה עצמית, שהם האוונגרד¹⁶ של האומה המתחדשת. במישור הארגוני תומכי הקבוצה הגדולה האמינו כי קבוצה בגודל זה מתאימה יותר לקליטת עלייה, יתרון הגודל מאפשר לפתח חיי חברה ותרבות פעילים יותר, וצפויה לקבוצה הגדולה הצלחה כלכלית, היות והיא מאפשרת משק כלכלי מגוון שאינו עוסק רק בחקלאות (שפר, 1977).

ב-1925 החליטו הקבוצות והקיבוצים להתאגד תחת מסגרת ארגונית אחת בשם "חֵבֶר הקבוצות והקיבוצים". חילוקי דעות הנובעים מפער הדעות בקשר למספר החברים הרצוי בכל קיבוץ, הביאו לפילוג הראשון בתנועה הקיבוצית. הקיבוצים שדגלו ב"קיבוץ גדול ופתוח" פרשו ב-1927 והקימו את "הקיבוץ המאוחד". ב-1930 החליף "חֵבֶר הקבוצות והקיבוצים" את שמו ל"חֵבֶר הקבוצות", ואחת מהחלטותיו הייתה להתמקד בחקלאות ולהפסיק לקיים פלוגות עבודה בערים. ב-1934 התגבשה זהות בלתי פורמאלית

¹³ אום ג'וני – פירושו: אם הדגן.

¹⁴ השם דגניה ניתן לקבוצה על שם חמשת מיני הדגנים שגדלו באזור (ניר, 2010: 15).

¹⁵ ישובים שמתקיימת ביניהם ברית – confederate.

¹⁶ אוונגרד – מצרפתית, כוח חלוץ צבאי הולך לפני המחנה.

בין "חבר הקבוצות" לבין מפלגת מפא"י. ב- 1951 נוסד "איחוד הקיבוצים" על ידי קבוצת מיעוט שפרשה מהקיבוץ המאוחד ואשר כללה את תומכי מפא"י. מספר חודשים מאוחר יותר התאחד "חבר הקבוצות", שכלל 41 קבוצות, עם "איחוד הקיבוצים", לגוף משותף בשם "איחוד הקבוצות והקיבוצים" (Viteles¹⁷, 1968).

עם התגברות הפשיזם באירופה בתחילת שנות השלושים ועם פרוץ המרד הערבי ב- 1936 נוצר כורח להעלות יהודים רבים ואף ליישבם בקיבוצים חדשים (שפר, 1977; זקס, 2010). המאבק להתיישבות התנהל בשלוש חזיתות: השגת אמצעים שיאפשרו קניית קרקעות; התמודדות עם התנגדותה של האוכלוסייה הערבית להרחבת ההתיישבות היהודית; והתמודדות עם החוקים וההגבלות שהציב המנדט הבריטי כנגד העלייה וכנגד הקמת ישובים יהודיים (גולן, 2010).

תמונה 2 - בתוך המחנה - 1939: מגדל התצפית, מגדל המים, האוהלים והצריפים. ציירה: ציונה תגיב, מארכיון שדות ירדן. צילום 5260

ההתיישבות על גווניה השונים הייתה הביטוי המוחשי למאמץ הלאומי רחב ההיקף שהשקיע היישוב היהודי בארץ. ההתיישבות נועדה למלא תפקיד ביטחוני ולאומי באסטרטגיה הציונית. לייצר גבולות חלוקה טובים יותר למדינה היהודית לעתיד לבוא ולשמור ולחזק את הנחלה הקיימת. הסוכנות היהודית, כנציגת העם היהודי כולו, בקשה להקים בארץ ישראל את ביתו של העם היהודי ולקבוע עובדות בשטח על

¹⁷ Harry Viteles: manager of the Central Bank of Cooperative Institutions in Palestine and Middle East Representative of the American Jewish Joint Distribution Committee (JDC).

פי החוק הטורקי שהיה מקובל על המנדט הבריטי ששלט אז בארץ. הצורה החדשה של ההתיישבות הקיבוצית, "יישובי חומה ומגדל", תרמה להרחבת גבולות ההתיישבות היהודית בארץ, ליצירת רצף יישובי בין גושי ההתיישבות ולחדירה אל אזורי ההר והספֶּר. הקמת יישובי חומה ומגדל באזורי ארץ בלתי מפותחים התאפשרה בזכות הסוכנות היהודית שלקחה על עצמה את פרויקט הקמת היישובים באזורים הנידחים של ארץ ישראל ובזכות האנשים הצעירים שהיו מוכנים להקדיש את חייהם לבניית הארץ. צעירים אלה לא לקחו לעצמם דבר, אך גם לא היו להם המקורות הכספיים הנחוצים להקמת מדינה חדשה. בין השנים 1932-1939 גדלה ההתיישבות החקלאית (הקיבוצית והמושבית) מ- 37 יישובים ל- 134. חלק ניכר מן היישובים הוקמו באזורי התיישבות חדשים (עמק בית שאן, הגליל העליון המזרחי והמערבי, מפרץ עכו), חלקם הוקמו באזורים בעלי אוכלוסייה יהודית דלילה (הגליל התחתון וחלקו של הגליל העליון), אחרים הוקמו במטרה לחבר אזורי התיישבות מנותקים (כך הוקמו עין השופט, ובני ברית (מולדת)). חלק מן היישובים נועד להרחיב את גבולות היישוב היהודי ולהתוות את גבולו העתידי: בצפון (חניתה), במזרח (עין גב) ובדרום (נגבה) (שפיגל, 2010; פז-ישעיהו, 2012; שפר, 1977; זקס, 2010). עד הקמת המדינה ב- 1948 רמת החיים בקיבוצים הייתה נמוכה מכל הבחינות. המזון היה דל ובלתי מגוון, החברים גרו באוהלים, או בצריפים ללא שירותים, מבני הציבור וחדר-האוכל גם הם היו בצריפים, רק עבור הילדים נבנו בתים והם אף רוהטו כראוי (שפר, 1977).

תמונה 3 - צריף חדר-האוכל והמטבח - הוקם ביולי 1937. צייר: דן לבני, מארכיון שדות ירדן. צילום 5262

מהקמת המדינה מצבם הכלכלי של הקיבוצים השתפר, ולקראת מלחמת ששת הימים (1967) החלו לדבר בתנועה הקיבוצית על הענקת רמת חיים מינימאלית, על לינה משפחתית, על לימודים גבוהים ועל פנייה למקורות ייצור חדשים (שפירא, 2008).

המהפך הפוליטי ב-1977 הביא לשינוי ביחס הממשלה לקיבוצים ולשינוי בגישה הכלכלית: מעבר למדיניות של "ליברליזציה", המגובה בהצהרות "להיטיב עם העם" ולהפסיק את "סבסוד" הקיבוצים. ב-1980 האינפלציה בארץ עברה את סף 130%. ב-1984 קיבוצים רבים גילו סימני מצוקה כלכלית בשל חובות גדולים, ובעקבות כך התחולל משבר חברתי ומשבר דמוגרפי. כאשר האינפלציה הגיעה ל-400% ב-1985, לא מעט קיבוצים עמדו בפני סגירה, וקיבוצים רבים אחרים עמדו בפני ירידה דרסטית ברמת החיים. בשנים הבאות התנועה הקיבוצית התכווצה והזדקנה. "הסדר הקיבוצים" שנחתם ב-1989 וה"הסדר המשלים" ל"הסדר הקיבוצים" הובילו להורדה נוספת ברמת החיים, למכירת נכסים שהיו לקיבוצים ולפיקוח על ההתנהלות הכלכלית של הקיבוצים. משנות התשעים מתחילים בקיבוצים לדבר על הפרטת ענפי השירותים¹⁸ והסבת ענפי הייצור למרכזי רווח. בשנות האלפיים ההפרטה בקיבוצים הולכת ומתרחבת, הולכת ומעמיקה (זקס, 2010).

בן-רפאל וסוקר (2000) טוענים כי לאחר המעבר ללינה משפחתית נבחן הקיבוץ על-ידי חבריו על-פי אמות מידה של רווח והפסד עבור המשפחה ועבור החבר עצמו, ויחד עם זאת פחת האמון במנגנוני פיקוח לא-פורמליים, וגם האמונה בסמכותו המוסרית של הקיבוץ פחתה.

באותן שנים בהן עברו הקיבוצים ללינה משפחתית, בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20, חוו הקיבוצים משבר כלכלי קשה ביותר (זקס, 2010), שבעקבותיו עלו לדיון שאלות שעד אז לא נבחנו. למשל: האם שמירה על ערכי השיתוף והשוויון עומדים בניגוד ליעילות כלכלית, או שמירה על הערכים מבטיחה ביצועים כלכליים טובים יותר; כיצד לנהל משק הנמצא בבעלות שיתופית (סוציאליסטית) בדרך קפיטליסטית. כמו כן, חל שינוי בתפיסת העבודה בקיבוץ. מתפיסת העבודה כערך¹⁹ בפני עצמו – למדידת העבודה, על-פי 'ההכנסה' המתקבלת בתמורה לעבודה מסוימת. שינוי בולט במיוחד היה העברת יותר ויותר פריטי הוצאות מתקציבו של הקולקטיב והעברתו לתקציב האישי של החברים, ובאמצעות מהלך זה צמצום בסך ההוצאות של הקיבוץ. עוד שינוי שהחל בשנות השמונים של המאה ה-20 הוא שינוי בדרך בה נתפסה התנועה הקיבוצית. מתפיסת התנועה הקיבוצית כקבוצה חברתית אליטיסטית בעלת מסר אידיאולוגי, נושאת דגל, אות ומופת גם לחברי קבוצות אחרות בחברה – לתפיסתה כקבוצה המקדמת אינטרסים מצומצמים של עצמה, ככל קבוצת לחץ הפועלת בתחום הפוליטי הארצי (בן-רפאל וסוקר, 2000). המשבר הכלכלי של הקיבוצים זעזע את התנועות הקיבוציות וחמור מכך, הוא ערער את ביטחונם של חברי הקיבוץ בכושר החיות של הרעיון הקיבוצי (בן-רפאל וטופל, 2010).

¹⁸ השירותים - מקומות העבודה בהם עובדות בעיקר נשים: בתי ילדים, מטבח וחדר-האוכל, מכבסה ומחסן הבגדים ועוד.
¹⁹ העבודה, בעיקר העבודה בחקלאות, היא אחד מהיסודות החשובים בבניית "היהודי החדש".

2. טיב השוויון בחברה הקיבוצית

השוויון כמו השיתוף הוא מעקרונות היסוד של הקיבוץ, אך במהלך עבודת המחקר בשדות ירדן מצאתי כי אנשים רבים חשו נפגעים מאי-שוויון בין קבוצות מובחנות באוכלוסיית המשק. לכן, נראה כי יש צורך להציג את טיב השוויון בקיבוצים.

הדיון בשוויון מניח כי קימת חלוקה של החברה לשכבות הנבדלות במעמדן החברתי. דן סואן (2005) מציין שלושה היבטים של חוסר שוויון בין השכבות החברתיות:

חברתי – על-פי הבדלים בסטטוס ויוקרה;

כלכלי – על-פי הבדלים בהכנסה ובבעלות על נכסים;

ופוליטי – על-פי הבדלים בעוצמה, בשליטה ובהשתתפות בקבלת החלטות בחברה.

מרבית תשומת הלב של החוקרים מופנית לממד הכלכלי של חוסר השוויון, כלומר לפן של הגידול בהבדלים בהכנסה ובבעלות על נכסים, אך בפועל, מדגיש סואן, מעמדות נקבעים באופן מורכב יותר אשר תלוי גם במשאבים פוליטיים וחברתיים (סואן, 2005).

הנטייה האנושית להשיג שפע חומרי מובילה לאי-שוויון, כאשר הקהילה אינה מצליחה לספק לכל

חבריה את אותה רמה של מוצרים ושירותים. השיפור במצב הכלכלי של הקהילה חופף בדרך כלל להיפתחותה אל העולם החיצוני (עובד, 1992). חברות בהן מתקיים שוויון ברמה גבוהה, הן קהילות קטנות יחסית. גודלה של הקהילה, כמו זו שבקיבוץ, הוא חשוב ביותר, בשל הצורך בפיקוח חברתי רצוף, פורמאלי ולא פורמאלי, על התנהגותו של כל חבר בקהילה (ואן-דן-ברגה, 1992). הקיבוץ הוא "קהילה אורגנית" קטנה, מסתגרת, המנסה להסדיר את השוויון בין החברים על חשבון חירות הפרט. זו דרך היא אחת מיני רבות לכונן חברה שוויונית. קהילות של לקטים-ציידים, למשל, הן "קהילות מכניות" פתוחות, שחבריהן הם אוסף של יחידים שווים, הדוגלים בחירות הפרט ונמנעים מצבירת רכוש. בקהילות הללו נתפסת האכיפה של נורמות שיתופיות, ככזאת שעלולה להוביל למיסוד של קשרי תלות בלתי שוויוניים. המשותף לכל החברות הקטנות והשוויוניות הוא בחירתן בדרך החיים השוויונית. לטענתה של נורית בירד-דוד הלקטים-ציידים כמו חברי הקיבוץ וכמו חברים בקהילות אוטופיות אחרות שואפים להגשים את ערכי השוויון באופן מודע ומתוך רצון לקיים חברה שוויונית (בירד-דוד, 1992).

בחברה הקיבוצית (עד כינון "הקיבוץ המתחדש" בשנים האחרונות) הבעלות על נכסים היא קולקטיבית וההכנסות ברובן הן תוצר של מאמץ קולקטיבי, לכן לא ניתן להשתמש בממד הכלכלי, כמאפיין של חוסר שוויון. אך הבדלים על-פי סטטוס ויוקרה או/וגם הבדלים על-פי העוצמה, השליטה וההשתתפות בקבלת החלטות בחברה בהחלט יכולים לאפיין חוסר שוויון בקיבוץ.

העיקרון: "מכל אחד לפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו", הוא מעקרונות היסוד של הקיבוץ והוא בא להסביר את מהות השוויון עליו מושתת הקיבוץ (שפירא, 2008). אך רוזנר וגץ (1996: 5 – 34), כאשר הם מגדירים מהו קיבוץ, אינם מזכירים את חלקו הראשון של העיקרון (מכל אחד לפי יכולתו), ואת חלקו השני הם מפרשים כך: "... חלוקת כל התגמולים החומריים היא שווה, בדרך כלל בהתאם לצורך". פירוש זה אינו מסביר את עיקרון החלוקה על-פי וותק במערכת הצריכה הקיבוצית. עיקרון החלוקה על-פי וותק אינו שוויוני, אך הוא מאפשר לתגמל את אלה שהשקיעו ממרצם יותר שנים בבניית הקיבוץ. עיקרון החלוקה על-פי וותק נשמר עד המעבר ללינה משפחתית בכל תחומי החיים בקיבוץ, ובמיוחד בנושא מגורי החברים. עיקרון נוסף שניסה להבטיח שוויון בקיבוץ, הוא "הדמוקרטיה". על-פי עיקרון זה לכל חבר כוח שווה להשפיע על קבלת ההחלטות בקיבוץ. אך ככל שהנושא העומד לדיון מורכב יותר או טומן בחובו הוצאה כספית גבוהה יותר, המידע שבידי החבר מוגבל יותר ותלוי יותר בחומר הרקע שהוסבר לו על-ידי בעלי עניין. וכך יכולתו של החבר לקבוע את דעתו, את החלטתו, באופן שאינו תלוי בחברים אחרים נמוכה יותר. קיומם של אמון רב וסולידריות בין חברי הקיבוץ מצריך מעמד שווה של כל המשתתפים בקבלת ההחלטות הדמוקרטיות. אי-שוויון מוביל לדעיכתם של האמון והסולידריות, שלהם יש השפעה שלילית על מרכיבי התרבות הקיבוצית (שפירא, 2008). מאחורי מסך העשן של השוויון בדמוקרטיה הקיבוצית, יצרה הרוטציה של "פעילים" או "מגויסים", או "פעילים-לשעבר" מעמד של אלה שצברו הון בלתי-מוחשי²⁰ ויתרונות אחרים במשרות בארגונים הפדרטיביים (כמו מפעלים אזוריים, בתי-ספר מקיפים וכדומה). הם נעשו לפטרונים של רבים ממנהלי קיבוציהם, והפכו לשליטיהם בפועל של קיבוציהם, גם כשלו רוב לא ניהלו את קיבוצם באופן רשמי. אף שכוחם הרב היה ידוע לחברים רבים, שליטתם עיקרה היה עקיף, באמצעות הפטרונאז', וכך הוסתרה ההפרה של האתוס הדמוקרטי (טופל, 1992; ששון-לוי, 1995; Freeman, 1974). האי-שוויון הוא היבט ראשוני של מערכת ריבודית (ובר, 1973). ההגדרה לשכבות חברתיות הנראית מתאימה לחברה הקיבוצית, היא של אליסון דיוויס ושותפיה (Davis et al., [1941] 2009: 59), ולפיה: קבוצה חברתית נחשבת לשכבה חברתית כאשר לחברים בקבוצה יש קשרים אינטימיים ביניהם. השכבה מורכבת ממשפחות ומקליקות (cliques). יחסי הגומלין בין המשפחות והקליקות באים לידי ביטוי

²⁰ סמלי מעמד בקיבוץ על בסיס תפקידים מחוץ לקיבוץ (שפירא, 2008: 52):

1. "פעילים" בכירים נסעו לעיתים מזומנות לחו"ל ועם חזרתם דיווחו על-כך באסיפת הקיבוץ.
2. שמות בכירים אלה הופיעו דרך שיגרה בעיתונים היומיים, בשבועונים וברבעונים של "התנועה" כדמויותיה המרכזיות, כדובריה וככותבי המאמרים.
3. הם היו כרגיל חברי מרכזי "התנועות" ונבחרו לרוב בין נציגי הקיבוץ לוועדות של "התנועות".
4. הם היו דוברים מרכזיים בדיונים אידיאולוגיים, פוליטיים ומרכזיים אחרים בקיבוץ.
5. לעיתים קרובות הם היו חברי ועדות הקיבוץ הראשיות אף שיצאו ל"פעילות"; במקרה זה ישיבות הוועדות נערכו בסופי שבוע, בזמן שהם שהו בבית, וכך גם האספות הכלליות התכנסו לרוב במוצאי שבת.
6. הם בדרך כלל לא נתבקשו על-ידי סדרן העבודה להתגייס לעבודות פיזיות דחופות כמו האחרים, ולא פעם לא השתתפו בגיוסים (כמו שעות נוספות של החברים בקטיף יבול המטע); חלקם אף נודעו בקיבוציהם כ"קיבוצניקים של סופשבוע".

בפעילויות בלתי פורמליות כמו ביקורים הדדיים ועניינים משותפים בלתי פורמליים. אדם יחשב כשייך לאותה שכבה אם רוב הקשרים האינטימיים שלו הם עם אותה קבוצה.

3. החינוך המשותף

בבסיס החינוך המשותף עמדו ערכי היסוד של החברה הקיבוצית, שהם השיתוף והשוויון. "מטרת התנועה הקיבוצית הייתה ליצור חברה חדשה על-פי האידיאולוגיה של הציונות הסוציאליסטית, ואדם חדש המתאים לחברה זו" (פולינג-אלברס ופולינג, 2007: 15). בכדי לבנות אדם חדש יש צורך בחברות ובחינוך מנחים. לשם כך יצרו את החינוך המשותף, אשר הכיל את כל גורמי החינוך: בית הילדים, קבוצת השווים, המשפחה, בית הספר והקהילה. כך כל גורמי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי שיתפו פעולה. על-פי פולינג-אלברס ופולינג (2007) וכן על-פי זקס (2010), בעשורים הראשונים של התנועה הקיבוצית נעשה מאמץ ליצור משפחה חלשה בכדי לחזק את הקולקטיב, כשבית הילדים הוא נציג הקהילה ויוצר 'האדם החדש'. אחריותה הכוללת של הקהילה הקיבוצית הבטיחה את סיפוק כל צרכי חברי הקיבוץ ובניו, ובתוך כך את חינוך הילדים במסגרת משותפת, מראשית חייהם ועד התבגרותם. החינוך המשותף אפשר לכל הבנות והבנים הזדמנויות שוות להישג חינוכי, ואפשר להקנות להם תפיסת-עולם ודרך חיים מסוימות. בניגוד לפולינג-אלברס ופולינג (2007) טוען חזי דר (2007) שהמשפחה בקיבוץ תיווכה בין הפרט לקולקטיב וככזאת היא תרמה ליציבותו של הקיבוץ. הפרט הבוגר מצא בתא המשפחתי מפלט מלחצי "היחד" הקיבוצי, שהמשפחה הייתה סביבה רגשית תומכת; האישה מצאה במשפחה זירה שבה ניתן לה פיצוי על תסכוליה מהמפגש עם הקולקטיב. בזירה זו כוחה היחסי היה גדול מכוחה היחסי בזירת הקולקטיב; במשפחה מצא הילד את המרחב הפרטי ואת המענה הרגשי שבדרך כלל נעדר מהמפגש בבית הכולל (בית הילדים); בתחום המשפחה יכלו בני הנוער לברר לעצמם ואף לעצב את זהותם הייחודית ובתוך כך לבחון את תכניותיהם לעתיד – האם להמשיך לחיות בקיבוץ או לעזוב את דרך החיים הזו.

לחינוך המשותף עשרה מאפיינים: הוא שוויוני ובלתי בררני, כלומר 12 עד 16 שנות לימוד לכל בן/בת קיבוץ; החינוך כולל את כל תחומי החיים של הילד: חינוך והשכלה כללית, בריאות נפשית וגופנית, והעשרה (נגינה, מחול, ציור, ספורט ועוד); חיי הילד סובבים סביב שני מוקדים: בית הילדים ובית ההורים; הקהילה מעורבת בנעשה במערכת החינוך; מטרות החינוך תואמות את מטרות הקיבוץ ונגזרות מהן; מיוחסת חשיבות רבה להיבטי השיתוף בקרב קבוצת השווים; החינוך, ההוראה והחיים החברתיים – כל אחד מהם הוא חלק מתוך תהליך חינוכי שלם, אשר מוביל לטיפוח אדם הומניסטי, חילוני (למעט

בקיבוץ הדתי), דמוקרטי, ציוני, שוחר שלום וסוציאליסט; העבודה היא מאבני היסוד של החינוך המשותף; ויחסיו של הילד עם הגורמים המחנכים היא אינטימית ואינטנסיבית (אבנון, 1997: 210 - 211).

אחד הכינויים לבית הילדים בחינוך המשותף הוא 'הבית הכולל'. סביב 'הבית הכולל' הייתה חצר ובתוך הבית היו חדר כתיבה או פינת משחקים, חדר-אוכל, חדרי שינה, שירותים ומקלחות. סגנון החינוך הקומונלי בבית הילדים יצר את הצורך באדם שתפקידו הוא טיפול בילדים. תפקיד זה הוטל על נשים (בדרך כלל), ולכן גם קיבל את הכינוי 'מטפלת'. ככל שהילדים גדלו התפקיד החינוכי דרש דרגה מקצועית גבוהה יותר, ולכן נדרשו למלא את התפקיד 'גננת' ואחר-כך 'מונה' או 'מונה' שחינכו ודאגו לילדים בנוסף למטפלת או למטפלות (זקס, 2010).

בארבעים שנותיו הראשונות של הקיבוץ (1910 – 1950) קבלו האימהות בקיבוצים את הסדרי החינוך המשותף מתוך אמונה שכך נכון לגדל ילדים, שזו הדרך הנכונה עבורם. בשלושים השנה הבאות (1950 – 1980) התרחשה, כהגדרתה של עמיה ליבליך, "מהפכה נשית". הנשים הובילו שינוי דרסטי בחיי היומיום של הקיבוץ בכלל ושל תפקידי האישה בקיבוץ בפרט. ה-Agency של הנשים בא לידי ביטוי, כי מטרתן הייתה: לא להיפרד מילדיהן בלילות ולהפחית את השפעת המטפלת והאידיאולוגיה הקיבוצית בחיי היומיום של הילדים, לפחות הילדים הקטנים (ליבליך, 2007). התהליך שהוביל למעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית, היה על-פי לויתן ואבנת (1980) קבוצה גדולה של נשים התומכות בלינה המשפחתית, מגיעה לעמדות, העומדות במתאם עם תמיכה בלינה משפחתית ולתמיכה ישירה בלינה המשפחתית; נשים אלו מפעילות לחץ על הגברים באותו קיבוץ; כאשר עמדות הגברים משתנות ומשתוות לעמדות הנשים – חלה ההכרעה לעבור ללינה המשפחתית. בעשרים השנה הבאות (1980 – 2000) התרחשה על-פי ליבליך (2007) "המהפכה הגברית". החברה הישראלית נעשתה יותר אינדיווידואליסטית ויותר מטריאליסטית, הערכים של שוויון ושיתוף הפכו מיושנים ובלתי רלוונטיים בחברה כזאת. ערכים כאלה מתאימים לאנשים שבחרים לחיות על-פיהם ולא לבני הדור השני והשלישי ואף הרביעי, שנולדו לתוך חיי הקולקטיב ולא בחרו להשתייך אליו. פולינג-אלברס ופולינג (2007), טוענים כי החינוך המשותף לא שרד מספר דורות, כיוון שצרכי המשפחה לא הובאו בחשבון במידה מספקת.

החינוך המשותף בקיבוץ המאוחד

קיבוץ 'שדות ירדן', שבו התבצע מחקר זה, שייך לזרם התנועתי של הקיבוץ המאוחד, ולכן אתייחס לנעשה בתנועה זו ביתר פירוט, ולא אביא תמונה מפורטת של כל יתר הזרמים בתנועה הקיבוצית. בקיבוץ המאוחד הגישה לחינוך הילדים הייתה מושתתת על משנתו של מרדכי סגל (1903 – 1991), מחנך וחבר כפר גלעדי. לפי סגל, שנים רבות הייתה המשפחה כעין "אטום חברתי", הכוונה ליחידת הבסיס החברתית. סגל סבר

שהמשפחה אינה תמיד הסביבה המיטבית לטיפול האישי של הילד. בית הילדים הוא הזירה בה נוצרת ומתפתחת כהלכה אישיות הילד. חינוך אישיות הילד בבית הילדים הוא הרבה יותר מסודר ומכוון. בחינוך המשותף בבית הילדים נעשית, לדעתו של סגל, הסינתזה בין הפרט והכלל. זה הפתרון התרבותי והמתקדם לבעיות החינוך. סגל ראה את הוצאת החינוך מאחריותם הבלעדית של ההורים והעברתו לאחריות המחנכים בחינוך המשותף **כביקוע אטום סוציאלי** (סגל, 1955; כפכפי, 1998: 31-46; קירץ, 2009).

על-פי סגל, חינוך הילדים צריך להיות משולב בחיי הקיבוץ, ולכן בתי הילדים ממוקמים בתוך הקיבוץ, כך הילדים יכולים להשתלב בהדרגה בחיי הקיבוץ, בעבודה ובחגים (כהנא, 2011: 418 - 419). לפי סגל בחינוך המשותף, בבית הילדים נתבע הילד לפעילות חברתית, תוך התחשבות בילדים אחרים. 'הבית הכוללי הוא מרכז חייו של הילד. בבית זה הילד חי כמעט בכל שעות היממה, למעט ביקור קצר ב'חדר' של הוריו. על-פי סגל בית הילדים וחברת הילדים דומים בהווייתם למשפחה המורחבת שהייתה בעבר, כשמלווים אותם המחנכים שהם חברים בקהילה הבוגרת המקיפה את בית הילדים ואת בית הספר. החברה בה גדל הילד היא חברת ילדים חיה, לומדת, עובדת, מבלה וחוגגת כמו משפחה שוקקת חיים, חי כלכלה והווי תרבותי. סגל כינה את הלינה המשפחתית "סטייה", ולא סטה מדרכו, למרות שההורים ביטאו חששות ופחדים הקשורים במרחק הפיזי מילדיהם בשעות הלילה. הוא ראה באהבת ההורים את ילדיהם את המניע להרחקת הילדים מהם, וזאת כיוון שההורים "משועבדים לצרכים הפסיכולוגיים" והם נעים "בין פינוק יתר לנוקשות והקפדה". עיקר הבעיות החינוכיות והפסיכולוגיות אינן תוצאה של ניתוק הילדים מהוריהם, אלא נעוצות ביחסי המשפחה (כפכפי, 1998: 39 - 40, 47 - 49).

הלינה המשותפת

הלינה בבית המסודר באופן מיוחד עבור ילדים קטנים הייתה הכרחית בשנות היווסדו של הקיבוץ. בשנים ההן כאשר ההורים גרו באוהלים או בצריפים או בחדר עם שותפים, כשתנאי התזונה היו קשים ובאקלים קשה מאוד, חייבו התנאים את גידול הילדים בבתים נפרדים ובתנאים משופרים. ב-1941 התקבלה בסוכנות תכנית בנייה לבתי ילדים על ידי וועדה שהשתתפו בה רופאים ואדריכלים, שהתייעצו עם מטפלות ומורים במגמה לשמור על בריאותם של הילדים (כפכפי, 1998: 49-50). היבט אידיאולוגי לייסודה של הלינה המשותפת מעלה משה שר (2007: 28): הקיבוץ כמערכת אידיאולוגית משימתית היה זקוק לכל מרצם, כוח עבודתם, תשומת ליבם ורכושם של חבריו. מסגרת המשפחה היוותה תחרות מהותית להתגייסות השלמה של החבר למשימת השליחות הציונית. ההתגייסות השלמה למשימת הקמת המדינה הייתה קשה עוד יותר לאמהות שבקרב חברי הקיבוצים. על-פי מריה פולינג-אלברס ווורנר פולינג (2007),

הלינה המשותפת החלה באופן רשמי ומְכוּן על-מנת להקל על הנשים, אך בפועל היא הקִשְׁתָּה עליהן. הנשים הועמדו במצב אמביוולנטי: בין ילדיהן ומשפחתן – לבין הקולקטיב. מצב זה היה קשה לנשים רבות.

4. הגישה הקיבוצית למרחב הביתי

הפריסה הפיזית של ישוב נקבעת על בסיס של חשיבה רציונלית, והיא מגלה בדרך כלל את שיטת הממשל ואת התבנית החברתית המתאכסנת בו. התפתחות המגורים בקיבוץ קשורה באידיאולוגיה הקיבוצית, במצב הכלכלי של כל קיבוץ בנפרד, בתנועה הקיבוצית ובמוסדות המממנים. המרחב הקיבוצי היה ישות אוטונומית, ובתחילת דרכו של הקיבוץ כלל מרחב זה את כל האמצעים והמתקנים הדרושים לניהול תקין של אורח חיים שיתופי ושוויוני: שטחי חקלאות, שטחי ייצור ושטחי קהילה (חיוטין וחיוטין, 2010; כהנא, 2010). שטחי הקהילה הם בתחום 'המחנה', שהוא, כזכור, השטח התחום בגדר. לפני שהחלו לתכנן ולבנות בתי מגורים בישובים השיתופיים, התגוררו החברים באוהלים, בסוכות, בחושות, בתי-חומר ובצריפים, ואפילו במערה כפי שאלכסנדר זייד סיפר (צור ושותפיו, 1981: 102).

תמונה 4 - חושה באום גיוני ולידה יוסף ברץ (צולם לפני 1914). (נשלף מויקיפדיה, 20.03.2012).
<http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%97%D7%95%D7%A9%D7%94>

אופי המגורים של הקבוצה הראשונית בדגניה הוליד סיפור כמו זה של חיה תנפילוב:

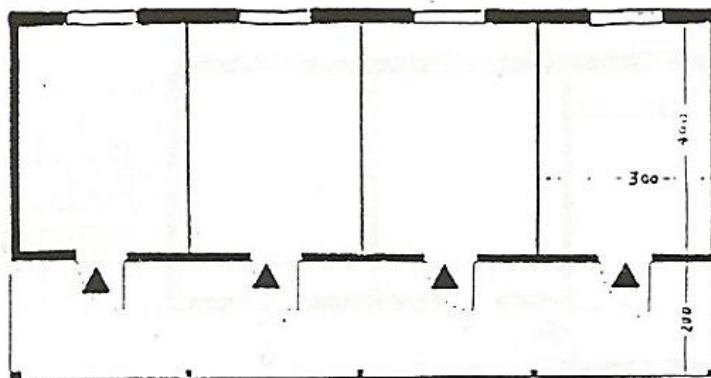

 גרנו בחצר בחושה. הקיר שהבדיל בין חדרינו לא הגיע עד התקרה. מדי פעם זרקנו פתקאות אחד לשני. תמיד הן היו הבעה של קרבה וידידות. כאשר הוחלט ביני ובין תנחום על יום התקשרותנו, הודעת לייעקב בפתקה.

 באותם ימים כל אחד רשאי היה אצלנו להגיד לחברו, ובגלוי, כאשר עם לבו. לפעמים אפילו נגעו ברגשות הכי אינטימיים של החיים הפרטיים. כמה חודשים אחרי חתונתי, ואני טרם הריתי, קיבלתי מכתב מחברה: "זה פשע כלפי הישוב. עלינו לקיים את מצוות 'פרו ורבו'". מיד העברתי לייעקב את הפתק דרך הקיר. עד עכשו כאילו מהדהד בלבי צחוקו הרועם - - - (צור ושותפיו, 1981: 35).

במשך כל המאה ה-20 היו הקיבוצים עניים מכדי לממן את בניית המגורים בעצמם, ולכן רוב הקיבוצים נבנו על אדמת הקרן הקיימת לישראל, בעזרת המוסדות הלאומיים או הציבוריים כמו: ההסתדרות הציונית, קרן היסוד, הסוכנות היהודית, הסתדרות העובדים הכללית. גופים אלה קבעו את אפשרויות הבנייה ואת ההגבלות עליה, ואף פיקחו על כך בצורה הדוקה. עיצוב 'הבית', 'החדר' והקיבוץ בכלל, שִׁרְתוּ את המטרה המרכזית של עיצוב "יהודי חדש" (יסקי, 2010).

התכנון האדריכלי של ההתיישבות הקיבוצית החל בשנות העשרים על-ידי האדריכל ריכרד קאופמן והושתת על תפיסת "פרוור הגנים" הגרמני ועל דגם "החצר" על-פיו נבנו מרחביה, כנרת ודגניה. בנוסף לכך היה קאופמן קשוב לנציגי הקיבוצים שהציגו בפניו את בקשות חברי הקיבוצים. התכנון הביא לידי ביטוי מכלול גדול ומורכב של שאיפות ואילוצים, שאפשר גם גידול עתידי של הקיבוץ וגם גידול בפעילות האזורית. לכל כמה קיבוצים יש מרכז אזורי המשלים את החסר בקיבוץ הבודד. המרחב הקיבוצי והאזורי כוללים תרבות, חינוך, בריאות, מנהל ושירותים (כהנא, 2010).

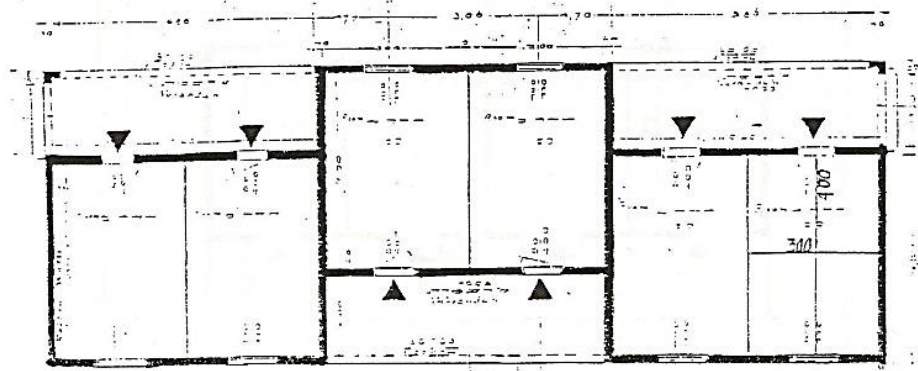
ביישובים בהם היה מבנה מגורים משותף לכל חברי הקבוצה כמו בצריף הראשון בדגניה ובגן שמואל, הסתבר שלא מתאפשרים תנאי מנוחה ופרטיות סבירים. הפתרון לכך נתקל בבעיות אידיאולוגיות: מצד אחד הפרדת המגורים לחדרים במבנים מבודדים אינו תואם את רעיון השיתוף, ומצד שני המוסדות המיישבים של ההסתדרות הציונית חששו מכישלון התנועה הקיבוצית להמשיך ולהתקיים. הפתרון שנמצא היה מרפסת ארוכה שבצידה האחד ארבעה עד שישה חדרים, גודלו של כל חדר כ-12 מ"ר והוא מיועד לשני אנשים. במקרה שהחיים הקומונליים יפסיקו להתקיים ובמקומם יהפוך הקיבוץ למושב או לכפר, יהפוך המבנה כולו ליחידה משפחתית (חיוטין וחיוטין, 2010).

1-א' (I) : בית דירה 4 חדרים (שנות ה-20).

המקור: פִּיכְמַן, 1954

תמונה 5- סרטוט של מבנה הכולל 4 דירות למגורים בקיבוץ (עמיר, 1997: 146)

1-א' (II) : בית זירה 6 חדרים (קרית ענבים, 1927), ארכיטקט - ריכרד קאופמן.
 המקור: הארכיון הציוני המרכזי, מסמך S-15/35186.

תמונה 6- סרטוט של מבנה הכולל 6 דירות למגורים בקיבוץ (עמיר, 1997 : 146)

עד שנות השבעים של המאה ה-20 דירת המגורים הקיבוצית, 'החדר', הייתה שונה בבירור מדירת המגורים האופיינית בארצות המערב (Mallett, 2004) ובישראל (עמיר, 1997; כהנא, 2011). מבחינה משפטית נחשב 'החדר' של החבר כרכוש הקיבוץ, אך התייחסו אליו כאל רכוש הפרטי של החבר כל עוד הוא התגורר וחי בו. חזקתו של החבר על 'החדר' פקעה עם מעברו ל'חדר' אחר, עזיבתו את הקיבוץ או עם מותו (לבנה ואלמוג, 2008). 'החדר' תוכנן כך שחייהם של חברי הקיבוץ יתבססו על המוסדות הקיבוציים הקומונליים (עמיר, 1997). דוגמה לתלות המעיקה של החבר במוסדות הקומונליים אנו מוצאים בדבריו של חבר יגור:

מקור ההרגשה המעיקה על החבר, בבואו אל מחסן זה או אחר, או לסנדלריה, או לוועדת החברים- הוא זה שהחבר מופיע כמקבל. כל דבר שאתה זקוק לו – אתה צריך לבקש. לכאורה, אתה עובד, אתה מסור לקיבוץ, אתה נמנה על בוניו, ומה בין ערכך כחבר-בונה-הקיבוץ לבין דבר פחות-ערך, כמו סבנייה, או זוג גרבים? – אבל, למעשה, כל דבר קטן (להוציא שרוכי-נעל) אתה צריך לקבל, צריך לבקש. ותהא עשר פעמים "בעל עמדה" בציבור; ותהא בעל-הכרה כמה שאתה רוצה, ותהא יודע כי מקבל אתה מהקיבוץ, כלומר מידי עצמך – הרי שמצטרף כאן, בכל זאת, איזה נופך של אי-נעימות. (צור ושותפיו, 1981 : 299).

אם כך, לחבר הבודד, לפרט, בקיבוץ לא הייתה בעלות על בית מסוים, ו'הבית הקיבוצי' לא סיפק תחושת שייכות לחבריו. הקיבוץ השתנה במשך השנים, ועוד ועוד תחומים הופרטו וחזרו מהשיתוף הקומונלי אל אחריות היחיד. על-פי ליבליך (2010 : 5), במהלך שנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 עברו כל הקיבוצים ללינה משפחתית. המעבר ללינה משפחתית חייב שינוי בפריסה המרחבית של הקיבוץ ושל הבית

וסביבתו (עמיר, 1997; חיוטין וחיוטין, 2010). מדיניות הדיור בקיבוצים השתנתה לגמרי, כיוון שגודל דירת המגורים הותאם לגודל המשפחה ולא היה קשור רק לוותק. הקיבוץ צריך היה שיהיו בידיו דירות בגדלים שונים עבור כל סוגי האוכלוסייה. בשנות השמונים של המאה ה-20 תכננו שכונות על-פי אוכלוסיית היעד. נקודת החולשה של 'מודל השכונה בקיבוץ' היא הדגשת ההומוגניות השכונתית. שכונה בעלת אופי מסוים מול אופיין של שכונות אחרות פוגם בלכידות החברתית. בית המגורים (החדר) נעשה שווה ערך למבני הציבור במרקם החברתי הקיבוצי (כהנא, 2011).

שדה המחקר שבו נערך מחקר זה הוא קיבוץ שדות ירדן. לכן אתאר בקצרה את המקום ואת ההיסטוריה שלו.

5. הרקע ההיסטורי של קיבוץ שדות ירדן

במאי 1932 הוקמה פלוגת עבודה של "קבוצת החוגים"²¹ בישוב וותיק, שיכונה בעבודה זו "רעננים". במשך מספר שנים התארגנו חברי הפלוגה והתגבשו לקבוצה מלוכדת, וברעננים נולדו הילדים הראשונים. אוכלוסיית המייסדים הייתה שילוב של ילידי הארץ, שכוננו "הארץ-ישראלים", עולים מפולין ומגרמניה. ביולי 1937 עלו חברי הפלוגה על הקרקע והקימו תוך יומיים ישוב "חומה ומגדל" בקרבת נהר הירדן. הקיבוץ הוקם יום לפני פרסום תוכנית החלוקה, "תכנית וועדת פיל" (Peel Commission plan). בשלב הראשון, עד שקיבל את שמו, כונה הישוב החדש "נקודה"²², ולימים נתקבלה החלטת החברים לקרוא את שמו "שדות ירדן". בחצר הקיבוץ שכנו באופן זמני שלוש קבוצות נוספות שלאחר כשנה הקימו שלושה קיבוצים חדשים.

בתחילת דרכו של הקיבוץ, התאפיין מחנה הקבע בחומה שסבבה את נקודת היישוב ומנעה פגיעה באנשים מירי מנשק קל, ירי שטוח מסלול, ובמגדל תצפית שנועד לשמירה ולתקשורת עם ישובים יהודיים שהיו בקו-ראייה. החומה הייתה עשויה משני קירות עץ וביניהם חצץ, המגדל היה עשוי מקורות עץ. המגדל היה מאויש במשך כל שעות היממה, כיוון שהסביבה הקרובה הייתה עוינת ומלאת סכנות. בשעות היום הייתה התקשורת בין מגדלי השמירה שביישובי העמק באמצעות דגלים, ובלילה באמצעות פנסים. שפת התקשורת הייתה מורס. מי שיצא מהחומה לעבודה בשדות או על-מנת לנסוע לישוב בתוך הארץ, לווה בשומרים (מתוך החוברת: שדות ירדן - קטעי ארכיון, 1937 – 2007). החומה והמגדל עמדו על תלם במשך כשנה וחצי.

²¹ קבוצת החוגים - חברת נוער שהחליטה ללמוד את "הציונות של העושים", לצאת להגשמה חלוצית בארץ ישראל ולחנך נערים ונערות ברוח זו. הפכה לתנועה והקימה 42 קיבוצים.
²² הישובים הקטנים שהוקמו באותה תקופה, כונו "נקודות" (זקס, 2010).

בנובמבר 1938 נפרצה החומה, ועם הנחת אבן הפינה לבניית הבית הראשון החל הקיבוץ להתרחב.

ב- 23.10.1939 הגיעו הילדים בליווי אוטו משוריין לשדות ירדן. בשנת 1948, במהלך מלחמת העצמאות, הופגז הקיבוץ. הקרבות שהתחוללו בסביבת הקיבוץ הביאו לבריחה של הערבים והבדואים שגרו באזור (זקס, 2010). בעקבות הפילוג בתנועת 'הקיבוץ המאוחד' בשנת 1951, עברו 18 מחברי הקיבוץ ו- 28 ילדים לקיבוץ המשותף לתנועת האיחוד. בשנת 1956 חובר הקיבוץ לרשת המים הארצית, ב- 1960 נחנך חדר האוכל הבנוי וב- 1967 הוקם מפעל למוצרים פלסטיים. בשנים 1968-1970, במהלך מלחמת ההתשה, סבל הקיבוץ מפעילות חבלנית והפגזות. בקיבוץ נבנו עשרות מקלטים ותעלות קשר והוספו לדירות המגורים של החברים "חדרי ביטחון". ב- 1976 החלו החברים לדון בנושא הלינה המשפחתית. בסוף 1981 הוחלט באספה לעבור ללינה משפחתית (המעבר ללינה משפחתית עומד במרכז הדיון על 'הבית הקיבוצי' בפרקים הבאים). באמצע שנות ה- 90 החל תהליך של הפרטה הדרגתית של השירותים לחבר ובשנת 2010 עבר הקיבוץ להתנהל כ'קיבוץ מתחדש' לפי מודל "רשת ביטחון" (מתוך מסמכי הארכיון).

חברי הקיבוץ התפרנסו במשך שנים רבות בעיקר מהענפים הבאים: חקלאות (גידולי שדה, מטעים, לול, רפת, מדגה), תעשייה בתחום הפלסטיק, ובשנים האחרונות גם ממסחר ופעילויות פנאי (קניון, גלריה, פאב, משחקיה), עבודות חוץ ועסקים קטנים (זקס, 2010).

IV. המתודולוגיה

מחקר זה מבוסס על עבודת שדה אנתרופולוגית שערכתי בקיבוץ שדות ירדן ועל עיון מעמיק במסמכי הארכיון של הקיבוץ. המחקר מתחקה אחר השינויים שחלו בדפוסי הדיור בקיבוץ שדות ירדן לאורך עשרות שנים ובעיקר בעקבות ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית בראשית שנות השמונים של המאה ה-20. עיון במסמכי הארכיון אפשר לי ללמוד על הכוחות שהובילו לשינוי בדפוסי לינת הילדים, על הוויכוחים שקדמו לקבלת ההחלטות על ביצוע השינויים ועל הקבוצות שנפגעו מאותם שינויים. חלק גדול מהחברים שהיו שותפים להחלטה על מעבר ללינה משפחתית ומתוך כך על שינוי בדפוסי הדיור ושינוי אורחות החיים בשדות ירדן כבר עזבו את הקיבוץ או שאינם בין החיים. גם הזיכרון האנושי יכול לתעתע וייתכן שהוא אינו בהיר כבעבר. העיון במסמכי הארכיון ענה, אם כך, גם על הצורך בעיגון הממצאים שעלו מתוך השיחות והמפגש עם התְּבָרָה ועם החברים החיים היום בשדות ירדן.

נולדתי וגדלתי בשדות ירדן ולפני כעשרים שנה עזבתי את הקיבוץ. השנים הארוכות מחוץ לקיבוץ ספקו נקודת ראות חיצונית מספקת לעבודה אנתרופולוגית ואפשרו לי לקבל פרספקטיבה מחקרית מאוזנת. 'הבית הקיבוצי' הוא 'שדה' ייחודי שלו 'שפה' ייחודית. סיפורו של המקום מתגלה רק לאחר שלמדנו לקרוא את שפת המקום ולפענח את הקודים החברתיים שלו. ההביטוס של בן הקיבוץ, כפי שיוצג בהמשך המחקר, מאופיין בשמירה קפדנית שלא להיחשף בפני כל. רק מי שגדל בחברה זו מבין את הרבדים העמוקים השוכנים מתחת למילים ולחזות המוצגת לעין כל רואה. ילדותי וְחִבְרוּתִי רבת השנים בקיבוץ שדות ירדן, האמון שנותנים בי חברי המשק וקשרי הטובים עם אנשי המקום, וותיקים וצעירים - כל אלה סייעו מאוד למחקר ואפשרו לי לערוך ראיונות עומק מקיפים עם חברי קיבוץ רבים, שבמהלכם ירדו יחומות המגן' שבדרך כלל מקיפות את בן הקיבוץ.

בכדי לחקור את השינויים שעברו על שדות ירדן מאז הקמתה, פעלתי, כאמור, בכמה שיטות מחקר: לאורך יותר משנתיים (אוגוסט 2011 – ספטמבר 2013) הגעתי לקיבוץ שדות ירדן 11 פעמים לימי מחקר אינטנסיביים שכללו עבודה בארכיון, שיחות חולין ושלושה ראיונות עומק. בנוסף לכך במשך חודשיים (ינואר – פברואר 2013) התגוררתי בשדות ירדן וערכתי תצפית משתתפת, שבמהלכה שוחחתי עם חברים רבים ואף קיימתי ראיונות עומק עם עוד 15 מהחברים. כמו כן חזרתי לשניים מהחברים אותם ראיינתי בתחילת המחקר, בכדי לחדד ולהבין טוב יותר דברים שנאמרו לי בראיון הראשון, כיוון שדברים אלה הוצגו באור שונה על-ידי מרואיינים אחרים.

בסיס הבחירה של המרואיינים לראיונות העומק היה מתן ייצוג הולם למגוון האוכלוסייה שהייתה שותפה לתהליך המעבר ללינה משפחתית. היה חשוב לשמוע את עמדותיהם של הצעירים, בעלי המשפחות עם ילדים צעירים, בני המחוזים הראשונים וכן חברים מדור המייסדים.

בארכיון נעזרתי באוצרת הארכיון, בת המשק שהיא חברת הקיבוץ. האוצרת סייעה לי לאתר את התיקים שבהם החומרים הנוגעים למחקר בנושא הבית וכן לחומרים הנוגעים לתקופת המעבר ללינה משפחתית. צילמתי כ- 2500 מסמכים, תמונות, ציורים מקוריים, מפות, תוכניות בנייה ועוד.

על התיעוד הארכיוני

מאז החלה ההתארגנות הראשונית ברעננים, בעת העלייה על הקרקע, ובכל השנים מאז - תיעודו חברי קיבוץ שדות ירדן את קורותיהם ושמרו ייצוג לכל מעשה, לכל יצירה, ביטוי לקולקטיב ולכל פרט בתוכו. נראה כי הסיבה לכך היא שחברי הקיבוץ חשו תחושה של שליחות לאומית-תנועתית מהמדרגה הראשונה: המייסדים וממשיכיהם חיו תוך תחושה שהמתרחש בשדות ירדן אינו מקרי, אלא שכל המתרחש בקבוצה ובמשק הנו חלק מתקומתו של העם היהודי בארצו, בניית מעמד הפועל העברי והחלוץ העברי, יצירת שילוב בין המסורת היהודית ובין התרבות הישראלית המתחדשת וכינון חברה חדשה, צודקת ושוויונית. המידע והסיפורים שהרכיבו את חיי היומיום נאספו, נכתבו והודפסו, ופורסמו מדי שבוע בשבוע באמצעות יומן²³ שחולק לחברים. בתחילה נשמרו היומנים וחומרים ארכיוניים נוספים בספריית הקיבוץ, ובהמשך הוקם ארכיון לשימור ותיעוד שיטתי ומסודר. הקמת ארכיון בקהילה קטנה, היא דבר בלתי רגיל²⁴ וגם היא מצביעה על תחושת השליחות והמחויבות לדורות הבאים, תחושה שליוותה כל העת את דור המייסדים והממשיכים. ביומן נרשמו דיווחים שוטפים ותוכניות לעתיד אודות התפתחות ענפי המשק²⁵, אודות המתרחש בשדה החינוך, אירועי התרבות והחגים המקוריים שעוצבו בשדות ירדן, אודות אירועים אישיים של החברים, ואף אודות הנעשה בתנועה הקיבוצית, המתרחש בארץ וכל הקשור לבעיות הביטחון בארץ כולה ואלה הנוגעים לשדות ירדן כיישוב סָפָר. היומן היווה במשך שנים רבות במה ייחודית ללבטים, לספקות ולקשיים שביטאו החברים. עבורי, כחוקרת, מהווה היומן כר נרחב למחקר אנתרופולוגי עשיר. לשמחתי, עם חלק מהאנשים שדבריהם מתועדים ביומן ובארכיון יכולתי לשוחח פנים אל פנים והם סיפקו השלמה והרחבה לתמונה שעלתה מעיון ביומנים ובמסמכים שבארכיון. תמונה זו הפכה כעת לתמונה אנושית מעמיקה ורבת פנים.

²³ יומן – כינויו של העיתון המקומי של קיבוץ שדות ירדן.

²⁴ הוצאה לאור של יומן שבועי והקמת ארכיון עבור אוכלוסייה בת כ- 600 נפש אינו דבר רגיל. אוכלוסייה כזו בעיר גדולה, למשל, אינה מוציאה לאור יומן המתאר את מנהגי החברה, את קורותיה ועוד, וכן אינה מטפחת ארכיון מקומי.

²⁵ ענפי המשק – הרפת, הפלחה, השלחין, המטעים, הדייג, המלאכה, התעשייה ועוד.

פיתוח של כלי לניתוח עמדות החברים בנושא הדרך בה יש להלין את הילדים

במהלך המחקר, לאחר איסוף תשובות החברים ל"שאלון סקר" (צילומים 3851-3947), בניתי כלי מחקרי לניתוח עמדות החברים בנושא הדרך בה יש להלין את הילדים. כלי ניתוח זה מתייחס למקרה של קיבוץ שדות ירדן. כלי הניתוח כולל חמש קטגוריות המייצגות קבוצות מובחנות באוכלוסייה. הקבוצות נבדלות בוותק בקיבוץ ובמצב המשפחתי על-פי גיל הילדים:

1. דור המייסדים (המייסדים ובני גילם שהצטרפו לקיבוץ במשך השנים);
2. בני המחזורים הראשונים שילדיהם כבר גדלו, ולא צפוי שְׁיִשְׁנוּ בדירת הוריהם;
3. חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות;
4. חברי משק ומועמדים לחברות, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות;
5. חברי משק צעירים ומועמדים לחברות, שטרם הביאו ילדים לעולם.

את כלי הניתוח ביססתי על מספר אלמנטים – מסמכי הארכיון, היכרותי עם האוכלוסייה, היכרותי את החשיבות של השתייכות לקבוצה חברתית בתוך הקיבוץ והיכרותי את פריסת הבתים על יושביהם ברחבי המחנה:

- ממסמכי הארכיון למדתי מי היו המשפחות שצוות ההיגוי החליט כי הן זכאיות לעבור לדיור ברמת לינה משפחתית וכן, מי הן המשפחות שזכאיות לדיור בשכונה החדשה שכל בתיה מותאמים ללינה משפחתית;
- היכרותי את החשיבות של החלוקה לקבוצות מובחנות בחיי הקהילה הקיבוצית על-פי: וותיקים-מייסדים, המחזורים הראשונים, המחזורים הבאים, נקלטים, מצב משפחתי (נשואות/ים, גרושות/ים, אלמנות ומשפחות חד הוריות). כלומר, גיל ההורים וגיל הילדים, המצב המשפחתי, מעמד חברתי, מצב הוותק של המשפחה ועוד;
- מהיכרותי עם אוכלוסיית קיבוץ שדות ירדן ידעתי לאיזו קבוצה כל משפחה שייכת, מהו גיל הילדים וכדומה;
- מהיכרות עם מיקום המגורים ותנאי החיים של החברים בחזריהם לפני ההחלטה לעבור ללינה משפחתית.

תשובות החברים על "שאלון הסקר" מאפשרות לעקוב אחר השיח שהתקיים בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ בנושא הדרך בה יש להלין את הילדים, וכן ללמוד על הקשר של נושא זה לערכי השיתוף, השוויון, מעמד האישה, המצב הכלכלי ועוד. ניתוח תשובות החברים לשאלון הסקר על פי חמש הקטגוריות

שהוצגו לעיל, נערך בטבלאות מפורטות ונדון בפרק הממצאים, בתת הפרק 2.1.2 "הדרך בה יש להלין את הילדים - שיח בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ".

בפרק הבא המתאר את ממצאי המחקר, נבחן את השתקפות הפרט והקולקטיב בדפוסי הדיור המשתנים בקיבוץ שדות ירדן, באמצעות השינויים בחוזקם ומשקלם היחסי של שלושת יסודותיו של 'הבית הקיבוצי'.

V. עֶקְרוֹן הַשׁוּוּיוֹן וְדַפוּסֵי הַדִּיּוּר: הַמִּמְצָאִים

פרק זה בוחן את דפוסי הדיור ותרבות הלינה של הילדים בקיבוץ שדות ירדן, על-פי מסמכי הארכיון ועל-פי ראיונות ושיחות עם חברי הקיבוץ על-פני שלוש תקופות. החלוקה לשלוש תקופות מבוססת על שתי תקופות שבכל אחת מהן תרבות הלינה של ילדי הקיבוץ שונה בתכלית, ועל תקופת המעבר בין שתי התקופות הללו. במהלך שלוש התקופות חל שינוי אצל החברים בתפיסת מעמדו של הקיבוץ כגוף שלו אוטוריטה מלאה על ניהול חייהם של חבריו. רמי ב. (חבר הקיבוץ, כבן 75) מבטא את השינוי הזה במילים אלה:

ההנהגה החזקה לא הצליחה להנחיל את הנורמות הגבוהות לציבור הדומם. ובשלב הזה, שלפני המעבר ללינה משפחתית, ההנהגה הישנה כבר לא הייתה רלוונטית, ולהנהגה החדשה, הצעירה יותר, שלה אותן נורמות גבוהות, לא היו חיילים.

הפריסה המרחבית של הקיבוץ מבטאת תפיסה חברתית, פוליטית וכלכלית (חיוטין וחיוטין, 2010), ומכאן, גם תפיסת הורות מסוימת. כתוצאה משינוי בתפיסת ההורות אצל החברים, בעיקר הצעירים, השתנתה נקודת מבטם של כלל החברים על הבתים ודירות המגורים. המחקר דן בקשר שבין **הבתים ודירות המגורים ותרבות הלינה של הילדים** לבין יישומו של **עֶקְרוֹן הַשׁוּוּיוֹן ותחושת החברים לגבי יכולתם להשפיע על גורלם בקיבוץ שדות ירדן.**

התקופה הראשונה – הלינה המשותפת: תקופה זו, מאז הקמת הקיבוץ בשנות ה-30 ועד סוף שנות ה-70 של המאה העשרים, תאמה במידה גבוהה את חזון השיתוף והשוויון – להרגשתם של החברים, כשעולמם של הילדים מתנהל בנפרד מעולם המבוגרים. עֶקְרוֹן הַשׁוּוּיוֹן בשיכון החברים נשמר באמצעות קריטריון הוותק. הוותק נקבע על-פי גיל החברים ומספר שנות חברותם בקיבוץ. כלומר, כל אחד מבני המשק היה בעל וותק שווה לבני גילו. הרווק/ה עברו לדירת קבע יחד עם בני המחזור שלהם. הם גרו בשכנות לבני כיתתם הנשואים.

התקופה השנייה – תקופת המעבר, החלה בסוף שנות ה-70 כאשר חלק מהחברים החלו לבטא בקול ובמעשה תפיסה חדשה של הורות בקיבוץ. על-פי תפיסה זו על הילדים ללון בבית הוריהם מגיל אפס ועד הגיעם לבגרות. תפיסה זו חייבה שינוי דִּרְמָטִי בכל הקשור בארגון הדיור, ובעצם, הייתה זו מהפכה של ממש בכל הקשור במעורבותם של הילדים בדירוג זכויות החברים לשיכון. המפתח לקיום השוויון השתנה ונקבע על-פי גיל הילדים, המצב המשפחתי וגם על-פי קריטריון הוותק. כמו כל מהפכה בה משתנים לפתע "כללי המשחק", גם כאן היו מאבקים קשים - היו אנשים שהרוויחו והיו אנשים שהפסידו. הייתה זו דרמה

חברתית של ממש, שתוצאותיה קבעו את אורח החיים בקיבוץ בתקופה השלישית שהחלה בתחילת שנות ה-90 ונמשכה עד ההחלטה על מעבר "לקיבוץ מתחדש" ב-2010.

התקופה השנייה – תקופת המעבר, היא לב ליבו של מחקר זה. בתחילתה של תקופה זו התקיים הדיון

בנושא "דרך הלנת הילדים" בשיחות בין החברים ומעל גבי היומן. לאחר שהחלה להתרופף המשמעת החברתית בכל הקשור ללינה המשותפת, החל שיח בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ על "הדרך בה יש להלין את הילדים". שיח זה נמשך כמה שנים, והוא הוביל לגיבוש קריטריון חדש לשמירת השוויון ולאַמְנָה חדשה המסדירה את כל נושא גידול הילדים בקיבוץ. הקריטריון החדש כמו גם האמנה מבטאים שינוי בערכים עליהם מבוססים חיי השיתוף בקיבוץ. לאחר שהתקבלה ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית נכתבה ופורסמה "פרוגרמה ללינה משפחתית" בכדי לארגן את לוח הזמנים וסדר העדיפויות של הבנייה ושל שיפוץ הדירות הקיימות לכלל האוכלוסייה.

בחלקו הראשון של תת-הפרק – תקופת המעבר, מוצג השיח שליווה את התהליך של השינוי החברתי,

שבסופו התקבלה ההחלטה על סגירת בתי הילדים בערב ובלילה, ומעבר ללינה משפחתית.

בחלקו השני של תת-פרק זה, דיון בשיח ובפרקטיקה של תהליך קבלת ההחלטות ותהליך ביצוע הבנייה

ו/או השיפוץ של בניינים ושכונות בשדות ירדן; נבחנת השאלה איזה כוחות חברתיים הובילו להכנסת

תיקונים באמנה זמן קצר לאחר שהתקבלה ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית; נבחנים השינויים שחלו

בסדר העדיפויות ובלוח הזמנים במהלך עשר השנים שבהן התבצעו הבנייה ושיפוץ הדירות הקיימות.

דוגמה לתהליך קבלת ההחלטות מובא בסיפור מקרה: "הדירה למשפחת שגיא" ו"הדירה למשפחת

חקלאי". לסיום הדיון בתקופה השנייה – תקופת המעבר, נבחנים השינויים שהוכנסו בקריטריון לזכאות

לדור קבע, ונבחנות התוצאות של השינויים הללו.

התקופה השלישית – הלינה המשפחתית, בוחנת את החברה בשדות ירדן לאחר שהושלם המעבר

ללינה משפחתית, לאחר שנים רבות של עיסוק חברתי וכלכלי בנושא "לינת הילדים".

יהונתן (בן הקיבוץ, היום כבן 75) היה מזכיר הקיבוץ בתקופת המעבר. יהונתן התְּנָה את כניסתו לתפקיד

'מזכיר הקיבוץ' בכך שִׁתָּר לו להוביל שינוי בדרך לינת הילדים. מהתיעוד הארכיוני נראה כי הוא עשה

מאמץ לערוך את השיח הציבורי באופן דמוקרטי, שיתופי ובסקיפות מלאה. כאחד ממובילי השינוי יש

חשיבות רבה לדברי הסיכום אותם הוא פרסם ביומן 2232 [4.9.1987] (צילום 5090)). הכתבה מצביעה על

עוצמתו של הזעזוע החברתי שהתרחש בעקבות ההחלטה לעבור מלינה משותפת ללינה משפחתית:

"התמורה החברתית הגדולה ביותר שעברה על שדות ירדן בעשור האחרון היא ללא ספק הלינה

המשפחתית. שינוי זה משקף את השינוי בהלכי הרוח ובגישה של חברי המשק לחיים החברתיים בקיבוץ.

המעבר ללינה המשפחתית הוא נושא כל כך גדול, כל כך רחב, כל כך מורכב, כל כך עמוק, כל כך – עד כי

יקצר המצע להיכנס לעומקו, אך נציין רק כי שדות ירדן העמיסה על עצמה התחייבויות כלכליות בקנה

מידה שלא ידעה לפני כן, על-מנת ליצור שינוי מכוון במערכת הלינה ובעצם שינינו את כל מערכת החינוך

המשותף – שעליה היו מבוססים החיים הקיבוציים עד כאן. "

לסיום התקופה השלישית – הלינה המשפחתית, נבחנת תפיסתם של החברים את ביתם בקיבוץ: הבית

הפיזי והבית הרעיוני.

תמונה 7 - שכונת הוואדי בשדות ירדן. צלם: עמוס כהן, סתיו 1993

בפרק הסיכום תידון השאלה מה מבטא תהליך השינוי ומה ניתן ללמוד על החברה בה חל שינוי ערכים

כמו זה שעבר על שדות ירדן.

1. התקופה הראשונה: הלינה המשותפת

1.1 הבנייה בקיבוץ כביטוי לחזון השוויון

בית המגורים של החברים, אם זו סוכה או אוהל בשנותיו הראשונות של הקיבוץ, ואם זה חדר בצריף או בבניין בשנים הבאות, התאפיין בחלל יחיד שבו התגוררו כמה חברים. חלל זה שימש לשינה ומעט גם למפגש חברים (חברים במובן של תְּבוּרָתָא). יתר הפונקציות שממלא בית משפחה בדרך כלל, כמו: הזנה, ניקיון ועוד, הוצאו מבית המגורים של חברי הקבוצה וסופקו לחברים במוסדות הציבוריים כמו: חדר האוכל, המקלחת הציבורית, המכבסה וכדומה.

ברעננים, מקום ההתארגנות לקראת העלייה להתיישבות, סגנון בתי המגורים של החברים ושל הילדים היה ארעי. החברים התגוררו באוהלים ובסוכות, ולמוסדות הציבור ולמגורי הילדים נבנו צריפים. העלייה על הקרקע (ביולי 1937) במסגרת יישובי חומה ומגדל, לא שינתה את סגנון בתי המגורים, הוא נותר ארעי. בנובמבר 1938 נפרצה החומה והוגדרו גבולות היישוב על-ידי גדר. הגדר התארכה ושינתה את מקומה ככל ששטח הקיבוץ גדל. רק לאחר היציאה מן החומה החלו בבניית הבית הראשון. כך החלה בניית בתי קבע. מכך ניתן ללמוד שני דברים: האחד, על תחושת הביטחון הפיזי. כלומר, שהחברים חשו שניתן להגן על חייהם ועל חיי הילדים החיים בקיבוץ גם ללא חומה; והשני, על שינוי מהותי בתפיסת החיים בקיבוץ שדות ירדן. כלומר, שֶׁבְּמָקוֹם זה רוצים החברים לבנות את חייהם ובו הם רואים את עתידם. עם הגדלת שטח המחנה החלו לבנות בתים מבטון, סגנון בנייה המסמל את המעבר לחיים בְּמָקוֹם הקבע. ברעננים היו עצים גדולים שעליהם ניתן היה לבנות סוכות ומהם ניתן היה להוריד ענפים, שיכסו את קירות וגג הסוכות (סוכה 1).

תמונה 8 - סוכה 1: סוכת מגורים ברעננים, מקום ההתארגנות (1932-1937).
ללא ציון שם הצלם/ת ומועד הצילום, מארכיון שדות ירדן. צילום 6457

לעומת האזור בו ישבה רעננים, הרי באזור ההתיישבות של שדות ירדן הייתה שממה, האקלים הוא על גבול המדברי' ובמשך חודשי הקיץ הלוהטים יש ימים רבים בהם הטמפרטורה עולה מעל 40 מעלות צלזיוס בצל (ובשנים הראשונות כמעט שלא היה צל...). דוגמה לתנאי החיים הקשים אפשר לראות בנתוני החום והלחות שנמדדו בחודש יוני 1940 [יומן 333 (צלום 5208)]:

תאריך	הטמפרטורה המינימאלית	הטמפרטורה המקסימאלית	הלחות היחסית
2.6	22 מעלות	48 מעלות	13%
7.6	" 22	" 32	45%
13.6	" 18	" 33	44%
19.6	" 19	" 39	
25.6		" 36	34%
31.6		" 37	

בתחילת דרכו של קיבוץ שדות ירדן נבנו עבור החברים אוהלים וסוכות. הפעם השנייה בה נבנו סוכות הייתה באביב 1940. בשנה זו נבנו 16 סוכות שנועדו לאלה שגרו עד אז באהלים וכן למגורי העולים החדשים, 'הפולנים'. הסוכות שנבנו בשדות ירדן (יכונו להלן סוכה 2) היו עשויות בעיקרן מבד יוטה. קירות הסוכות היו מסגרת של קורות עץ שעליה מתוח בד יוטה צבוע בבטון וקורות עץ נוספות חיזקו את הבד היוטה. בסוכות אלה הייתה אחד משלושה סוגים של רצפה: משטח בלטות (40x40 ס"מ) וסביבו חגורת בטון, או אדמה מהודקת, או משטח בטון. גג הסוכות היה עשוי מפח.

תמונה 9 - סוכה 2: סוכות מגורים במחנה (1939-1940). צלם: צבי שטיינברג, לא צוין מועד הצילום, מארכיון שדות ירדן. צילום 5264

באוקטובר 1939 יצאו מרעננים הילדים, 33 במספר, מלוויים בחברות ובחברים על-מנת להשתקע בשדות ירדן. כאשר היו הילדים ומלווייהם במרחק של כ- 20 קילומטר משדות ירדן הצטרפו אליהם טנדר ומשוריין כדי להבטיח את ביטחונם. ככל שהתקרבו לגבול רבתה הסכנה, ולכן ב- 5 הקילומטרים האחרונים ליוו את השִׁנְיָה הנוטרים של הישוב, שהיו מצוידים בנשק. למעלה משנתיים לא היו ילדים בישוב הקבע ואוכלוסיית הנשים, נשארה ברובה עם הילדים ברעננים. הצריפים ששימשו את הקבוצה ברעננים, פורקו והועברו במשאיות לשדות ירדן, ושם נבנו שוב. התינוקות ששוכנו בצריף ברעננים, שוכנו באותו הצריף גם בשדות ירדן. הילדים בגילאי בית הספר שוכנו בתחילת דרכם בשדות ירדן בצריף מגורים שיועד למגורי משפחות [יומן 284 (צילום 5198)]. כבר בשלב זה כונה בית המגורים של הילדים "בית". בתמונות להלן, צריף בית הילדים ברעננים בשלב הפירוק, ולאחר-מכן אותו הצריף על משאית בדרכו לשדות ירדן.

תמונה 11 - משאית ועליה הצריף המפורק. צילום 6463

תמונה 10 - צריף בית הילדים ברעננים. צילום 6459

שתי התמונות ללא ציון שם הצלם/ת ומועד הצילום, מארכיון שדות ירדן

ההפרדה במגורים בין ההורים לילדיהם אפשרה לתת לילדים תנאי חיים טובים יותר, מאשר אלו שניתן היה לתת לחברים ולציבור הבוגרים בכלל. המרחק בין בתי החברים לבתי הילדים נע בין מטרים אחדים לבין חצי קילומטר. יהודה (בן המשק, כבן 70) נזכר בימים, כשהיה ילד צעיר: *החברים היו מוכנים לתת לילדים כל דבר. אני זוכר, בתקופה שרק התחלנו פה: כל האוכל לילדים, הכול לילדים, ההורים בקושי אכלו. להורים לא היו מקררים, רק בבתי הילדים.* כל הקשור במזון ובתזונה של החברים ושל ילדי בית הספר היה מרוכז בשנים הראשונות בחדר האוכל. חדר האוכל היה גם המקום בו התקיימו אספות החברים מדי שבוע, כמו גם קבלות שבת וחגים. מבנה חדר האוכל הראשון בשדות ירדן היה צריף שחולק לשני חלקים. כשליש מהחלל שימש למטבח והיתר שימש כמרחב לשולחנות האכילה. רצפת חדר האוכל הייתה מכוסה בנסורת עץ. בכל שנותיו הראשונות של הקיבוץ לא היו מדרכות בנויות ושבילי המשק היו הופכים לעיסת בוץ בחורף.

עמיר (בן הקיבוץ, כבן 60) מתאר כיצד למרות הבוץ, יצרו החברים אווירה חגיגית בחדר האוכל:
 החברים והילדים היו נועלים מגפיים ומהלכים בבוץ עמוק וטובעני. עם הבוץ הזה היו נכנסים לחדר האוכל.
 על מנת להשרות אווירת ניקיון וטיפוח, כוסתה ריצפת חדר האוכל בנסורת עץ טרייה ונקייה לקראת קבלת
 השבת בסופי שבוע. הריח של הנסורת הטרייה היווה חלק מהאווירה החגיגית בחדר האוכל בשבתות
 ובחגים.

התקדמות חשובה בשיפור תנאי החיים במשק, התאפשרה בזכות חברת חשמל. רמי א. (בן הקיבוץ, כבן
 80. אחד מבני המשק הראשונים) סיפר לי כך:
 אבא שלי עם שני סוסים, עבד עם חברת חשמל לפרוס את החוטים, למתוח את החוטים, לשדות ירדן.

בעקבות זאת, במרץ 1940 הותקנה לראשונה 'תאורת רחוב', וכך נכתב ביומן 302 (צילום 5199):
 "ערב אחד הופתעו תושבי שדות ירדן המתחבטים והמגששים בחשכה – באורות שבקעו מ-4 פינות המחנה:
 נקבעו 4 פנסי חשמל."

עוד לפני שנפרצה החומה [יומן 239 (צילום 5194)], החלו החברים בתכנון מבני הקבע. ביומן 230 מה-
 30.9.1938 מדווח שהמוזכירות דנה והחליטה על עבודת חברים בבנייה. הוקמה 'קבוצת הבניין' שעבודתה
 תהיה בנייה בתחום הקיבוץ וזאת כדי שלא לצרוך עבודה שכירה על-חשבון הסוכנות. הקבוצה מנתה כ-15
 בחורים. קבוצת הבניין בנתה בית ילדים, בתי דירות (היום מכנים זאת 'בתי מגורים'), רפת חליבה (היום
 מכנים זאת 'מכון חליבה') ועוד. כיוון שאת פעולת הבנייה עשו חברי הקיבוץ בעצמם, ניתן לחשוב שהם
 יכולים היו לבצע במבנה כל דבר, רק שלא יפגע בבטיחות הדיירים שישוכנו באותו מבנה. אך לא כך היה,
 הם בנו את הבניינים על-פי תְּכְנִיּוֹת הסוכנות, שגם מימנה את רוב עלות הבנייה. הסוכנות הציעה דגם או
 שניים עבור בית ילדים, ובידי אסיפת-החברים הייתה האפשרות להחליט איזה מהדגמים עדיף בעיני
 החברים. דגם התנהלות זה נכון היה גם עבור בתי הדירה המיועדים למגורי החברים [יומן 230 (צילום
 5192), יומן 302 (צילום 5199)]. לאחר שנבנו כעשרה בניינים, הכינה הסוכנות תְּכְנִיּוֹת בנייה חדשות שהיו
 שונות מעט מאלה שעל-פיהן נבנו הבניינים הקודמים [יומן 302 (צילום 5200)]: החלונות הוקטנו וגובהם של
 החדרים תוכנן להיות נמוך יותר. לחברי שדות ירדן חשוב היה להתאים את תְּכְנִיּוֹת הבנייה של הסוכנות –
 לחיים באקלים החם של העמק, שם כל טיפת רוח שחדרה מבעד לחלון הייתה משב מרענן ומחייה נפשות
 ממש! במילים אחרות, תת-האקלים בתוך החדרים תלוי במידת האוורור שמאפשרים החלונות ובכמות
 האוויר החם שנצברת מתחת לתקרה. המחלקה הטכנית של הסוכנות הורתה להפסיק לבנות בניינים
 חדשים, אלא אם עוברים לעבוד על-פי תְּכְנִיּוֹת החדשות. התכניות החדשות היו מיועדות לקיבוצים
 נוספים, וקיבוצים אלה לא התנגדו לבנות על-פי התכניות החדשות. כך נותר קיבוץ שדות ירדן להיאבק

לבדו כנגד הסוכנות. המאבק שנמשך כחודשיים, וקיבוץ שדות ירדן לא הצליח לשנות את 'רוע הגזרה'. וכך נאלצו חבריו לקבל את תכתיבי הסוכנות ולהמשיך בבנייה על-פי הוראות ותקנות הסוכנות [21.5.1940]; יומן 321 (צילום 5205)].

דירת החדר של החברים ושאר המבוגרים בקיבוץ, הייתה אחת מתוך ארבעה חדרים בבניין מגורים. בדירות החדר שנבנו לא היו שירותים, אפילו ברז לא היה, כמובן שלא היו מאווררים, על מזגנים אפילו לא חלמו. בחדרים הללו גרו החברים, ובשעות אחר-הצהריים הצטרפו הילדים, לעיתים 3 - 4 ילדים למשפחה. עמיר: כשנולדתי, וגם בחמש השנים הראשונות גרנו בחדר בשכונה הדרומית. חדר שהיה באמת רק חדר. משהו שהיה כמו 3×3 מטר, ללא שירותים, ללא מטבחון, ללא ברז מים. השירותים הציבוריים היו במבנה מרוחק. כשהייתי בערך בן חמש עברו ההורים לשיכון וותיקים. זה היה ממש היכל. זה היה בנוי מחדר וחצי + שירותים ומקלחת מצומצמים אבל צמודים לחדר. החצי חדר, היה חדר השינה של ההורים, והחדר היה סלון וחדר מגורים לכל המשפחה. גודלו היה בערך 3×4 מטר. החדר הקטן היה משהו כמו 2×3 מטר. למרות הצמצום והצניעות של המקום, החדר של ההורים יחד עם ההורים היה לנו (לשתי אחיותי ולי) מקום חם ואוהב.

סדר היום של הילדים כלל ביקור בחדר ההורים, אך גודלו של החדר ותנאי החיים בו לא אפשרו שהיה ממושכת של הילדים. החדר היה צפוף ודל, כמעט ללא משחקים המותאמים לילדים, כמעט ללא ספרי ילדים. הילדים בחרו לא פעם ולא פעמיים לצאת למרחבי המשק כדי למצוא עניין במוקדים מרתקים יותר. רמי א. מתאר את השעות לאחר סיום שעות הלימודים, כאשר היה ילד בבית הספר היסודי שבקיבוץ: אחרי ארוחת צהריים התקלחנו ועשינו הפסקת צהריים עד שלוש או ארבע, והיה צריך לקרוא או לישון במיטות, ואז היינו מסתובבים בקיבוץ: עוזרים וסתם, וגם הולכים לחדרי ההורים. הלכנו לאורווה: רוכבים על הסוסים, מקררים אותם. היו עשרה סוסים באורווה. כולנו אהבנו להיות באורווה, רפי ה. היה הולך יותר לטרקטורים.

בזמן שהייתי בחדר ההורים שתיתי, אכלתי עוגה של אמא. הם [ההורים] עזרו בנושא הלימודים שלי כשהייתי צריך ללמוד בעל-פה. העברית שלהם הייתה בסדר. לא הייתה להם בעיה בדיבור. הרבה לא ביליתי בחדר, כי אמא שלי עבדה באקונומיה, לפעמים עד 9:00 בערב. אני זוכר שהייתי יושב באקונומיה ומחכה שהיא תגמור [רמי א. הציג כיצד היה מנפנף את רגליו בעודו יושב על השולחן באקונומיה], או שהייתי הולך עם אבא שלי להאכיל את הסוסים.

מתוך דבריו של רמי א. צף ועולה היבט נוסף של חיי הקיבוץ: סדר היום ושעות העבודה הרבות של החברים. סדר היום של ההורים לא היה שונה במאום מסדר יומם של החברים שלא היו בעלי משפחה, והוא היה ביטוי לתפיסתו של מרדכי סגל (מוביל הגישה החינוכית בתנועת הקיבוץ המאוחד), שראה

באהבת ההורים את ילדיהם את המניע להרחקת הילדים מהם, וזאת כיוון שההורים נעים "בין פינוק יתר לנוקשות והקפדה". ולכן, עיקר הבעיות החינוכיות והפסיכולוגיות על-פי גישתו של סגל, אינן תוצאה של ניתוק הילדים מהוריהם, אלא נעוצות דווקא ביחסי המשפחה (כפכפי, 1998: 39 - 40, 47 - 49).

דיון בעולמם הנפרד של הילדים מובא בהמשך.

עברו שנים רבות עד שבתי המגורים של הילדים ושל החברים כללו שירותים ומקלחת. המקלחת הראשונה, ברעננים, הייתה צריף פחים, והייתה משותפת לבחורות ולבחורים. בשנים הראשונות לאחר העלייה על הקרקע התרחצו החברים במעגן הגובל בשטח הקיבוץ, מחוץ לחומה. הרחצה נערכה במחסה הצמחייה הטבעית, וההליכה להתרחץ חייבה לוווי של שומרים. כדי להציל על המתרחצים נטעו החברים עצי אקליפטוס לאורך המעגן, ולאחר כשנה סידרו ספסלים באזורי הרחצה ונקבעו מסמרים לתלות עליהם את הבגדים. לילדים הוקמה סככת צל עד שהעצים יגדלו וחוף המעיין רוצף כדי לצאת מהרחצה ללא בוץ על הרגלים. כל החברות והחברים התרחצו יומיום, בקיץ ובחורף, למרות שלא היו מים חמים. בכדי שהרגלים לא תתלכנה היו במקלחת הציבורית קבקבי עץ ציבוריים. הקבקבים היו עשויים מלוח עץ מלבני ורצועת גומי מעל האצבעות. החברים היו באים למקלחת בבגדי עבודה, ויוצאים בבגדי מנוחה. בית השימוש (השירותים) היה צריפון, עם חור ברצפת העץ, ללא אסלה כמובן, שמתחתיו נחפר בור באדמה. כשהבור התמלא, היו חופרים בור חדש ומעבירים את הצריפון מעל לבור החדש. במשך שנים רבות שימשו קרעי עיתון תחליף לנייר טואלט (נוהג זה היה מקובל עוד שנים רבות, גם כשהחברים והילדים התגוררו בבתים שנבנו בבטון ובלוקים). ההליכה לבית השימוש בחורף, בבוץ, בייחוד בלילה, הייתה משימה לא נעימה, ולאישה בהיריון היה זה ממש סיוט. עם הזמן בנו מבני קבע שֶׁבְּצֵדָם האחד היו בתי שימוש וּבְצֵדָם האחר מקלחת ציבורית שקירותיה הפנימיים היו קירות בטון ערומים.

תמונה 12 - המקלחת הציבורית הבנויה בשדות ירדן. ללא ציון שם הצלם/ת ומועד הצילום, מארכיון שדות ירדן. צילום 6467

רמי א. תיאר את המקלחת שאלתרו בני מחזור א' עוד לפני גיוסם לצבא (בסוף שנות הארבעים):
לאחר שהתאחדנו עם ילדי חברת הנוער הישראלי, החלטנו (כל ילדי הכתה המאוחדת) לפנות את הבית שלנו לטובת חברת הנוער הטורקית. עברנו לגור בשמונה צריפונים [גודלו של כל צריף 3x4 מ"ר], שבכל אחד אפשר היה להכניס 4 מיטות. גרנו שם שנתיים, עד הצבא. הצריפונים היו לאורך תעלת האבן (היא

הייתה עשויה מאבנים שטוחות מבוטנות). הצריפונים היו משני צדי התעלה. התעלה העבירה מים מברכת השחייה לתמרים. פעם בנינו מעליה מקלחת. הרצפה הייתה מסורגי עץ שאני לא זוכר מאיפה לקחו אותם. לא היו קירות. לקחנו צינור וטוש ועשינו מקלחת. לבשנו משהו בזמן המקלחת, אני לא חושב שהתקלחנו ערומים. אבל בדרך כלל התקלחנו במקלחת הגדולה (של החברים). הייתה רק מקלחת אחת לחברים. בשלב זה תנאי החיים שווים לכל החברים. קשה יותר לחולים, לנשים בהיריון – אך זהו הבדל זמני. כשמחלימים החולים ולאחר שנולדים התינוקות שוב חוזר השוויון לשרור. כלומר, עדיין איננו מזהים מערכת ריבודית (ובר, 1973), שבה שכבות מובחנות ומדורגות.

חברי שדות ירדן כמו חברים בקיבוצים אחרים, לא היו "בעלי ממון", והיו חסרים מקורות כספיים הנחוצים להקמת ישוב חדש. אם כך, כיצד הצליח מפעל ההתיישבות בכל אופן? במסמכי הארכיון אנו מוצאים כי קיימת תלות של הקיבוץ בקרן היסוד, בקק"ל (קרן קיימת לישראל), בסוכנות היהודית ועוד. החברים שאפו להפחית את תלותו הכלכלית של הקיבוץ בגופים המממנים, אך הענפים היצרניים לא היו פרודוקטיביים די הצורך, וגם לא היה ארגון אזורי שיאפשר יצירת מקורות פרנסה נוספים לחברים (קטעי ארכיון 1937 – 2007). דרך מקורית לחיסכון בהוצאות ופיתוח ענף יצרני אנו מוצאים בסיפור הבא

[5.4.1940 ; יומן 308 (צילום 5202), 12.4.1940 ; יומן 310 (צילום 5203) ויומן 389 (צילומים 5223-5224)]: לאחר שהקימו את 'קבוצת הבניין', ניסו חברי שדות ירדן להשיג חומרי בניין מהנמצא באזור הקיבוץ. היה ברור להם שניתן להשתמש בזיפזיף²⁶ שעל שפת נהר הירדן לבניית הבתים, לריצוף ולרעפים, אך בין אדמות הקיבוץ לנהר הירדן השתרעו אדמותיו של אחמד. החברים החלו לקרות את הזיפזיף ואז נתקלו בשתי בעיות קשות: האחת, הערבים התנפלו על הכורים והבריחו אותם; והשנייה היציקות שכללו את הזיפזיף מהירדן התפוררו. לאחר ניסיונות רבים מצאו החברים דרך לשטיפת הזיפזיף מהבוץ. הוקמה 'קבוצת בניין' נוספת שהתמחתה בהוצאת הזיפזיף בסלים מתוך מי הירדן, כך שהזיפזיף נשטף תוך כדי הוצאתו מהמים. בתחילה השתמשו בזיפזיף הנקי להכנת בטון שישמש ליציקת רצפות, וכשהסתבר שהבטון טוב החלו לבנות אתו את הבניינים. בהתחלה לחיבור הבלוקים שיוצרו בבית החרושת 'נעמן', ואחר-כך גם ליצירת בלוקים. השלב הבא היה שימוש בזיפזיף המקומי ליצירת רעפים. בשדות ירדן הייתה קבוצה של חברים שייצרה רעפים, ורעפים אלה נמכרו ליישובי הסביבה. קבוצה זו התנגדה להחליף את הזיפזיף הנקי והטוב שבו השתמשה בזיפזיף מהירדן, כיוון שאנשיה חששו שהרעפים לא יהיו אטומים למים. לאחר דין ודברים הוחלט לנסות להכין 15 רעפים עם הזיפזיף מהירדן – רק חמישה היו טובים, אחר כך הכינו 700 רעפים כאלה, וככל שהכינו יותר עלה חלקם של הרעפים הטובים מתוך כלל הרעפים שיוצרו. בעקבות הניסיון המצטבר, הוחלט להשתמש בזיפזיף מהירדן לכל צורכי הבנייה, וללוות את הכורים בנוטרים שישמרו עליהם. התוצאות היו: שמהלוואת הסוכנות שיועדה להקמת צריפים בנו חברי שדות ירדן ארבעה

²⁶ זיפזיף – חול ים גס, עשיר בשברי צדפים ואבנים, המשמש בעיקר בבניין.

בניינים, הם שלמו לאחמד 2.50 לירות ארץ ישראליות (לא"י) לחודש עבור המעבר באדמותיו והם מכרו זיפזיף למשקים השכנים.

בשנותיו הראשונות של הקיבוץ התקדמה הבנייה שיועדה למגורים במקביל לבנייה שיועדה ליצור מקורות פרנסה, כמו: מאפיה, מחסן תבואות; והקמת צריפים לנגריה, לאורווה, לדיר כבשים, ללול תרנגולות ומחסן קירור. כמו-כן הוקמו צריפים לחדר-האוכל, לספריה ולחדר תרבות, למחסן בגדים ועוד. הקיבוץ ממוקם קרוב לגבול ולכן נבנו בפינות המחנה עמדות בטון ששימשו למגורים ולשמירה: שני חדרים האחד מעל השני, ועל הגג מרפסת התחומה בקיר נמוך ובו חריצי ירי עבור השומר [יומנים 305-335 (צילומים 5201-5211)]. קבוצת הבניין סיימה את היציקות שנדרשו בתוך הקיבוץ, ויצאה לעבוד בבנייה בעֶרְת העולים הקרובה. הצורך להשיג עבודה שאינה בתחום החקלאות נבע מקשיי הפרנסה ששררו אז בארץ [מאי 1940; יומנים 321-322 (צילומים 5205-5206)]. אנו מוצאים כי **בשנותיו הראשונות של קיבוץ שדות ירדן היה מאמץ קולקטיבי להשגת יעדים כלכליים**. בהתנהלות כזו אפשר לראות **תרבות המאפיינת חֶבְרָה שוויינית**.

תמונה 14 - מגדל המים בשדות ירדן. צלמת שתי התמונות: החוקרת (א. כ.ש.), 21.6.2013

תמונה 13 - השלט על מגדל המים בשדות ירדן.

ביומן 1032 [3.6.1955 (צילום 6314)] התפרסמו פרטי הסקר הבא:

49 יחידות דיור נבנו עם **שירותים** ובהן מתגוררים 44 חברים ו-5 הורי חברים.

51 משפחות, 30 רווקים ו-8 הורי חברים עדיין מתגוררים בדירות חדר **ללא שירותים**.

כלומר, 89 חברים והורי חברים התגוררו בדירות חדר **ללא שירותים** לאחר 18 שנים מאז העלייה על הקרקע.

המחקר האנתרופולוגי של הבית מאפשר לבחון ולהבין את המשמעויות החברתיות והתרבותיות ואת

הדינמיקה של השינויים החברתיים (Altman and Werner 1985; Humphrey 1988; Carsten and)

(Hugh-Jones 1995), כך שכאשר אנו מוצאים במסמכי הארכיון עדות לסקר העוסק במצב השיכון של החברים ושל כלל התושבים, ניתן להבין מכך שהחברים מבקשים לבחון את תנאי חייהם ואולי אף לשפרם, ויתכן שהסקר נועד להביא להשוואת רמת הדיור בין כל החברים. נראה כי אכן היה חשוב לחברים לשפר את תנאי חייהם: ביומן 1086 [24.8.1956] (צילומים 6324 – 6325) נכתב שבנגרית הקיבוץ בנו שתי כורסאות לכל חדר.

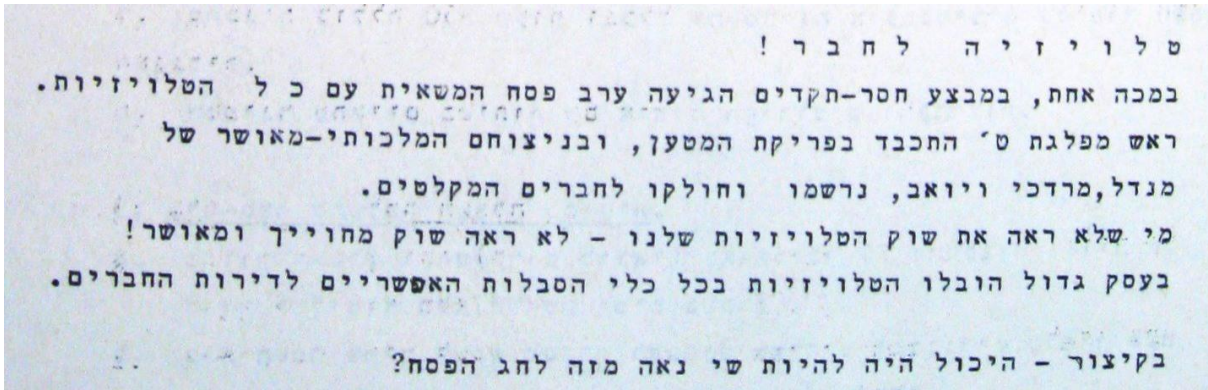
בחלוף השנים, כשהמצב הכלכלי השתפר מעט החליפו את דודי המים החמים שהופעלו באמצעות נפט בדודים חשמליים. נושא החלפת הדודים נדון בשלוש אספות שבמהלכן הוצג בפני החברים "ההפרש הכספי בין השימוש בדוד נפט לדוד חשמלי" [29.12.1972; יומן 1721 (צילום 5840)]. לאחר האסיפה שבה הוחלט על החלפת דודי הנפט בדודים חשמליים, כתב מנחם מ. את הדברים הבאים [11.1.1973; יומן 1723 (צילום 5840)]:

כל הכבוד לו

בעוד זמן לא רב תעלם מנופנו דמות חיונית, הוד מעלתו דוד הנפט. נוריד כובע בפניו ונגיד לו, לא כמקובל, שבחים בפניו: כל הכבוד לך. היית נאמן לנו עשרות שנים עד רגעך האחרונים. עם כל חוסר הנוחות היה נעים בחברתך, לראותך שופע אור וחום, אישך הקטנה היתה משרה אוירה נעימה סביבך. לעיתים היו שכנים על ירך מתחממים בחומך, בעיקר בערבי החורף. ממששים חומך האם עלה או ירד ודואגים לך. מנקים וצובעים, ואתה היית גאה בכל זאת וממשיך בתפקידך ברציפות. אמנם לא לאחד אלא לרבים גרמת לנדודי שינה, כאשר לעתים היה קולך נשמע בחצות ליל, כששכן זה או אחר החליט להתחמם במימך אחרי סרט, הצגה או חזרה מנסיעה. לעומת זאת, היה השקט הלילי מופרע על-ידי קולך הנעים, זמזומך היה נעים לאוזן. חשבונות רבים נעשו על כמות הדלק שאתה מבזבז במשך שבוע, חודש ושנה, לעומת דוד החשמל אשר תופס מקומך והמתחרה בך. לכבודך הקמתי פסל ענק על מנת לא לשכוח אותך גם כעבור זמן, כאשר דור חדש יקום ולא יזכור אותך. פסל זה יוצב בפינת שבת בחדר-האוכל. יראו אותך עוד פעם אלה שנפרדו ממך מזמן, ואלה שיפרדו ממך בעתיד. יסתכלו בך ויגידו: "זה היה גבר".

מנחם מ.

עד יישום המעבר ללינה משפחתית היו דירות הקבע של החברים ברמה דומה מאד, גם ריהוט הדירות היה כמעט זהה, כיוון שהוא סופק על-ידי הקיבוץ [4.1.1974]; יומן 1774 (צילומים 5843-5844) או שהוא נקנה באותן חנויות ובאותה רמת תקציב. **העיקרון המנחה הוא שוויון בין כל חברי המשק וילדיו, אם מדובר בבניית הדיור לחברים ואם בהשלמת ציוד בחדרי החברים**: כמו מקרר [14.1.1977]; יומן 1921 (צילום 5830) או הטלוויזיות שחולקו לחברים [25.3.1975]; יומן 1835 (צילום 5837).

קודם להחלטה על חלוקת טלוויזיות לחברים, התנהל וויכוח בכל פינה במשק, מעל דפי היומן ובאסיפה – האם הטלוויזיה היא מוצר מותרות או ש"היא צורך חיוני לכל אדם, בין אם הוא בוגר, קשיש או צעיר"; האם טלוויזיה בחדרי החברים תפריע לחיי הציבור וההֶבְרָה; או, האם נכון לאפשר לחברים לרכוש מכשירי טלוויזיה בכספם הם. חברים שתמכו בקניית טלוויזיות לכלל החברים הקימו את מפלגת ט' (המפלגה לכל התומכים בקניית טלוויזיות על חשבון הקיבוץ) [7.2.1975]; יומן 1829 (צילום 5850). לאחר דיון סוער באסיפה הוחלט על קניית טלוויזיות לחברים (אותן הטלוויזיות שבערב פסח - גרמו אושר כה רב). באותה אסיפה "הוטל על המזכירות להביא הצעה כספית מבוררת, איך ועל חשבון מה לקנות אותן" [7.3.1975]; יומן 1833 (צילום 5837).

אם כן, החברים ליוו את בניית מבני הקיבוץ²⁷ ורהוטים, במחשבה על יכולתם לממן זאת ללא תלות בגופים המממנים. כל התקדמות בתחומי הבנייה והפיתוח הייתה מלווה במחשבה ובדיון על העלות אל מול המקורות הכספיים העומדים לרשות המשק, ובדיון על שאלות כמו: האם חיי הציבור וההֶבְרָה קודמים לחיי הפרט או האם ערך השוויון ייפגע כאשר החברים ירכשו אביזר ריהוט באופן פרטי ולא באמצעות כספי הקהילה. אך לא עלו לדיון שאלות כמו: האם התנאים בחדרים עונים על הצרכים האישיים של כל חברה, האם הם מאפשרים לבטא את זהותו המיוחדת של החבר או החברה. זהות המביאה לידי ביטוי את רשתות המשמעות שטווה כל אדם לעצמו במהלך חייו (גירץ, 1990 [1973]). הייתה התייחסות לתנאי החיים שמאפשר החדר על רהוטו, אבל לא נמצא שהיה דיון פומבי בשאלה האם תנאי החיים בחדרי החברים עונים על צרכים ייחודיים, על השונויות בין הפרטים המרכיבים את החברה.

²⁷ בנייני הקיבוץ – מבני מגורים, מבנים קהילתיים ומבנים שתכליתם יצירת מקורות פרנסה.

נראה כי השאלות שעלו מבטאות את מקומו השולי של הפרט בתרבות החיים הקיבוצית למול מקומה של הקבוצה וערכיה ולמול סדר העדיפויות שהיא מכתיבה. זו התמונה העולה מהדיון שליווה את החלפת דודי הנפט בדודים חשמליים, וכך כאשר החברים בקשו להוסיף לריהוט הדירות טלוויזיות. רגישות גבוהה למצבו הכלכלי של המשק, ודיונים לאינספור בשאלה כיצד לממן כל הוצאה כספית – גדולה כקטנה נערכו במוסדות המשק. נוהג זה היה שריר וקיים עד שנפלה ההחלטה להגדיל את שטח דירת המגורים של החברים כחלק מהמעבר ללינה משפחתית.

כפי שבניית דירות המגורים וציון היו באחריות הקיבוץ, כך גם תחזוקת הדירות. במשך שנים רבות נצבעו כל החדרים בצבע לבן. בתקופה שבה כתבה חלי ג. את הכתבה להלן [17.3.1978; יומן 1977 (צילום 5833)], ניתנה לחברים הזכות לקבוע את הצבע של אחד הקירות.

הַחֲבֵרָה שאינה קיבוצית המצב המקובל הוא, שהדייר מזמין בעצמו את השירות הנחוץ לו, והדייר הוא גם המשלם ישירות לנותן השירות: בעל המקצוע או הַחֲבֵרָה. בקיבוץ הדברים מורכבים יותר, ולעיתים הם הופכים לסייט לא קטן עבור החבר. כך נשמע "סייט הסייד" כשסוף סוף מגיע תורה של הַחֲבֵרָה חלי ג. לחדש את פני הדירה שלה ושל בן זוגה ציון:

במהרה יבוא אלינו אליהו... הצבע

שבע שנים ויותר עברו עלי בלי סייט (סייד) בקומת הקרקע של דירתי. סוף סוף הגיע תורי.

בשעות הלילה בא אלי חבר ועדת דירות ומודיע לי בחגיגות:

"מחר יבוא אליך אליהו הצבע".

"נו, כיצד אפשר באמצע הלילה להזיז, לפרק רהיטים?" – ביקשתי רחמים.

"טוב נו, שיהיה מחרתיים". אומר לי ג.

למחרת נתקפתי אופטימיות והכנתי את החדר לצביעה. אבל אליהו לא בא.

"מה אפשר לעשות, הוא לקח לו יום אחד חופש. מחר הוא יבוא לבטח". מנחם אותי ג.

ויהי ערב ויהי בוקר ובא מחר ואין אליהו.

הסיפור התחיל ביום שני, החלטנו לאור התפתחות העניינים שבלי צל של ספק נתחיל את הכל ביום

ראשון. יום ראשון בא, צריך לסיים כמה פינות במטבחונים אשר התחילו בתיקונים בדירות שונות. ביום

שני אליהו נוסע לחיפה, אומר לי חברי ג., נתחיל ביום ג'.

והנה לרוע מזלי הגיע אלינו לביקור חבר נעורים של ציון, מהמכבי הצעיר, משנות ה-30. ביקשתי אני

הפעם לדחות ליום ראשון.

ביום ראשון באה חֲבֵרָה אל ג. חֲבֵרָה שחייה נמאסו עליה מפני שלא מסיימים אצלה את תיקון המקלחת, היא כועסת ובצדק צועקת: "געואלד! כיצד אתם עוזבים אותי והמקלחת בלתי גמורה? נמאס לי לנדוד כל לילה לשירותים של השכנים". היא בהחלט צודקת, תן שיסיימו אצלה. ביום שני חשבתי לתומי שיום הגאולה הגיע. ניגש אלי בשעות הבוקר החבר ג. בחיוך המבשר רעות ואומר:

"כשרצינו להתחיל בדירתך התחיל לרדת גשם".

"טעות בידך" – אמרתי לו – "המפה הסינופטית מראה בפירוש על מזג אויר נאה וכך היה".

"מה לעשות" – אומר לי ג. – "את צריכה להבין; באה אלי חֲבֵרָה בבכי, אצלה בקרוב חתונה, מוכרחים קודם להתחיל אצלה".

וכך עברו 4 שבועות. אצלי בדירתי אנדרלמוסיה גדולה, אין וילונות, אין תמונות על הקיר, אין ספרים בספרייה, אין שולחן כתיבה. את השורות האלה אני כותבת על ברכי.

נכון, כולם צודקים והיכן הצדק שלי?

האם עלי להמשיך לחכות בסבלנות, בשקט עוד שבוע ועוד שבוע או להתחיל לצעוק: געואלד!, אולי אתם יודעים מתי יבוא אלינו אליהו... הצבע.

מהתיאור לעיל ניתן ללמוד כי על הדייר, חבר הקיבוץ, לפנות בבקשה אל בעל תפקיד מטעם הקיבוץ, או להמתין לתורו. בעל התפקיד קובע את התור ואת סדר הקדימויות, וכאשר מסתייע הדבר, הוא שולח את בעל המקצוע לדירת החבר. כלומר, בין בעל המקצוע שעובד בדירת החבר לבין החבר מקבל השירות – נמצא מתווך, בעל התפקיד. המתווך הוא אחד מחברי המשק שמאייש תפקיד כמו: מזכיר, מרכז משק, גזבר וכדומה או שהוא ממלא תפקיד בוועדת דירות או בכל וועדה אחרת הרלוונטית לעניין. התיווך של מְמַלְאֵי תפקידים בין החבר הבודד או המשפחה לבין נותני שירות, מאיר מספר היבטים חברתיים: האחד, בעל התפקיד – משחרר את החבר מלרוץ אחר בעלי מקצוע, ובכך, לכאורה, מאפשר לחבר להתרכז בעבודתו בקיבוץ;

השני, שחרור החבר מעול המשא ומתן מול בעל המקצוע משאיר את החבר בעמדת חולשה ותלות;

השלישי, קבוצה של חברים מועדפים על-ידי בעל תפקיד – יזכו לשרות מהיר וטוב יותר מבעלי המקצוע, ואילו חברים אחרים יידחו שוב ושוב ויזכו לשרות פחות טוב.

הרביעי, ריכוז כוח בידי בעל תפקיד מהווה תמריץ לחברים לקחת חלק בוועדות ולמלא תפקידים חברתיים.

בתיאור השתלשלות האירועים הקשורים בסידור מחדש של החדר של חלי ג. וציון, נחשפות מִסְפָּמֹת חברתיות ותפיסות מנטאליות (Carsten and Hugh-Jones, 1995), שמתקיימות בבית הקיבוצי. ניתוח הסיטואציה המוצגת בסיפורה של חלי ג. עשוי ללמד אותנו על מגוון יחסים של תלות אל מול עוצמה. יחסים בהם נתון חבר הקיבוץ מול בעלי התפקידים מטעם הקיבוץ. בעלי התפקידים מרכזים בידיהם עוצמה לא מעטה מבלי שתקנון הקיבוץ (על התקנון - ראו בהמשך) מאפשר לחבר הבודד יכולת פנייה למנגנון הגנה כלשהו כמו מבקר פנים, נציב פניות הציבור או מנגנון שיפוטי כלשהו. חבר הקיבוץ "יודע" שהוא נדרש להיות צייתן לכללים שנקבעים על ידי האסיפה, הוועדות ובעלי התפקידים: עליו "להיות כמו כולם", כלומר "להיות בסדר", עליו לקבל את "דין התנועה"²⁸ (על החבר לקבל את שיקול דעתה של האסיפה או הוועדה, ואת פרשנותו של בעל התפקיד). זו המוסכמה החברתית, וזו גם התפיסה המנטאלית שנדרש חבר קיבוץ לסגל לעצמו. אם ינסה החבר לעמוד על זכויותיו, הוא עלול למצוא את עצמו בעמדה של מוחרם ודחוי על ידי בעל תפקיד זה או אחר, ואז מצבו יורע עוד יותר. הנה כי כן, עיון בסיפור על הבית בקיבוץ מציג בפנינו תמונה חברתית מורכבת ביותר.

יש לשים לב שהיווצרות קבוצת חברים מועדפת פוגעת בעקרון השוויון, כמו גם, האפשרות שקבוצה מוגדרת של חברים תשלח מטעמה חבר שימלא תפקיד מסוים או יהיה ראש וועדה. בשני המקרים נפגע השוויון, כיוון שעל ממלא התפקיד לייצג באופן שוויוני את צרכי החברים כולם, כמו גם את צרכי המשק כגוף חברתי וכלכלי. השוויון שחבר הקיבוץ נדרש לקיימו במקרה זה, הוא שוויון בין החברים שאינם בעלי תפקיד מרכזי. אין שוויון בין כלל החברים לבין בעלי התפקידים.

שאלתה של חלי ג. האם גם עליה "להתחיל לצעוק: געואלד!", מרמזת על-כך שהיא מודעת לשימוש מניפולטיבי במידע פנים קבוצתי שעושים חברי משק אחרים. חלי ג. שואלת את עצמה האם לנסות ולגייס את קבוצת ההשתייכות שלה בין חברי המשק שעלו מאותה תפוצה, או לגייס את קבוצת הגיל שלה או כל קבוצה אחרת? האם להעלות נימוקים אישיים, שידוע לה כי ישפיעו יותר על הוועדה והעומד בראשה? היבט נוסף של פגיעה בשוויון ומורכבות היחסים בין חברי המשק בא לידי ביטוי בכתבה "ניכור קל ומציאות קשה", שהתפרסמה ביומן 1824 [2.1.1975] (צילומים 4916, 4919) (ראו בנספחים). איתנה, חברת המשק, מסבירה בכתבה מהו הקושי שביישום עקרון השוויון: כאשר חבר יוצא ללימודים או ממלא תפקיד באחד הארגונים התנועתיים של הקיבוצים (כ"פעיל" או כ"מגויס") או כאשר הוא מקדיש את ימיו למימוש עצמי בתחום האקדמי או האומנות – על חברי משק אחרים מוטלת החובה למלא את מקומו של אותו חבר בתחומים שונים. בענפים היצרניים עובדים חברים אחרים ולא אותו חבר; במטבח או בחדר האוכל עובדים אחרים ולא הוא; גם בילדיו או בהוריו מטפלים אחרים. במצב עדין זה, כאשר חברי משק ממלאים

²⁸ דין התנועה – החלטת המוסדות הנבחרים של תנועה או של מפלגה, שפלוני ישמש בתפקיד ציבורי מסוים לתקופת זמן קצובה, גם אם הוא אינו שש לכך (על-פי מילון "רב מילים"). בתנועה הקיבוצית היה "דין התנועה" מכשיר רב עוצמה בהפעלת סמכותם של המוסדות על הפרט.

את תפקידיו של חבר פלוני, וכאשר הם יודעים שאותו חבר לוקח לכיסו הפרטי אש"ל המוענק לו במקום העבודה מחוץ לקיבוץ או שאותו חבר מקבל רכב לצרכיו הפרטיים, גורם הדבר לתחושות קשות ולמציאות לא שוויונית. בכך מסבירה איתנה את הקושי והניכור העולה מהמצב הבלתי שוויוני שיוצר קיומו של מעמד עובדי החוץ, לומדים ואמנים – אל מול החבר הפשוט אשר עובד באחד מענפי המשק ואינו זוכה ליוקרה ולהטבות המלווים את אלה.

בפרק "שדה המחקר" הראנו כי, קיומם של אמון רב וסולידריות בין חברי הקיבוץ מצריך מעמד שווה של כל המשתתפים בקבלת ההחלטות הדמוקרטיות. אי-שוויון מוביל לדעיכתם של האמון והסולידריות, שלהם יש השפעה שלילית על מרכיבי התרבות הקיבוצית (שפירא, 2008).

התְּבָרָה הקיבוצית, הנושאת את דגל השוויון בנתה לעצמה ספר חוקים מפורט – תקנון, אשר מציב את החוק מעל פרט זה או אחר. בדרך זו מונחלות הנורמות השיתופיות ואף נאכפות. כולם כפופים לתקנון, וכולם רשאים בהליך דמוקרטי (באסיפת הקיבוץ למשל) להכניס שינויים בתקנון. על-פי עיקרון זה לכל חבר כוח שווה להשפיע על קבלת ההחלטות בקיבוץ. העיקרון: "מכל אחד לפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו" (רוזנר וגץ, 1996; שפירא, 2008) מצביע על כך שהשוויון בתְּבָרָה הקיבוצית אינו שוויון "מוחלט" או "פשוט". זהו שוויון המתחשב ביכולתו של הפרט לתרום לכלל, ואמור להתחשב בצרכיו היחודיים. הדרכים הנְּקוּטוֹת בקיבוץ לשם הגשמת השוויון מחייבות, אם כן, שמירה על הנורמות השיתופיות ועל אכיפתן של הנורמות הללו בדרכים דמוקרטיות. לעומת זאת, בחברות השבטיות שגם להן ארגון חברתי שוויוני, נעשה מאמץ לשמור על חירות הפרט ולהימנע מכל אכיפה של נורמות שיתופיות. בחברות השבטיות נתפסת האכיפה של נורמות שיתופיות, ככזאת שעלולה להוביל למיסוד של קשרי תלות בלתי שוויוניים (בירד-דוד, 1992).

הגשמת השוויון בדרכים דמוקרטיות חייבה את החברה הקיבוצית לאכוף את הנורמות השיתופיות באמצעות תקנון מחייב. החברות השבטיות שגם להן ארגון חברתי שוויוני, אינן מחויבות להתנהלות בדרכים דמוקרטיות. חברות אלה מצאו את דרכי ההכוונה של התנהגות הפרט כך שיקיים את הציפיות החברתיות גם ללא אכיפה המובנית בארגון החברתי.

תקנון הקיבוץ²⁹ (תקנון האגודה השיתופית החקלאית) הוא מסמך משפטי המגדיר באופן מפורט את הקשר בין חברי האגודה לבין האגודה ואת הקשר בין חבר אגודה אחד למשנהו. הוא מהווה מעין חוקה עליונה של הקיבוץ. אין תקנון אחד ויחיד לכלל הקיבוצים, וכל קיבוץ רשאי (תוך מגבלות החוק ותקנות

²⁹ תקנון האגודה של קיבוץ ... דגם אפשרי לתקנון – מתוך אתר: התנועה הקיבוצית המאוחדת (נשלף ב- 16.6.2013) <http://www.kibbutz.org.il/mishpatit/takanon-t/980101.takanon-t.htm>

הממשלה) להחליט על תוכן התקנון שלו. התקנון מכונס בקלסר שניתן לעדכנו מפעם לפעם על-פי החלטות האסיפה בלבד.

תקנון קיבוץ שדות ירדן ("הספר האדום")

[החל מיולי 1979 ועדכונים עד 2010 שאז נקבע תקנון חדש (צילומים 4900 – 4913)]

סעיפי התקנון :

האסיפה הכללית

אישור לחברות

עבודה

חופש, נופש, הבראה

השכלה

נסיעות לחו"ל

צרכים ושירותים :

מה כולל התקציב הכולל, ביגוד, **דירות וציוד**, אבידות וגניבות, שעונים, תספורת, משקפיים,

נסיעות לריפוי, תקנון רכב, שימוש ברכב ונסיעות, הלוואות, טלפון ודואר, תיקונים.

ועדת חברים ועזרת קרובים

חתונות

תחביבים ושכר סופרים

בנים בצבא ותקנון צעירים

קבלת הורים

נוהגי אבלות

לוח קבלת חברים במוסדות

עדכונים :

רכב, **שיכון קבע**, כלולות, בית סיעודי, בר מצווה, תקנון עובדי חוץ, תקנון עוזבים.

מתוך עיון בתקנון המפורט ניתן לראות כי החברה הקיבוצית בכלל, וזו של שדות ירדן בפרט, ניסתה

לעגן בכתובים את הלכות חיי השיתוף והשוויון, כך שיכוסו כל תחומי החיים הקיבוציים וחוקה אחת

תחייב את כל חברי הקיבוץ ללא יוצאים מן הכלל.

אחד האמצעים ליישום תקנון הקיבוץ הוא **קריטריון הוותק**. הוותק שימש שנים רבות כמפתח עיקרי

לחלוקת נכסים - מקומקום חשמלי ועד לשיכון הקבע. עיקרון החלוקה על-פי הוותק אינו שוויוני, אך הוא

מאפשר לתגמל את אלה שהשקיעו ממרצם יותר שנים בבניית הקיבוץ. עיקרון החלוקה על-פי הוותק נשמר עד המעבר ללינה משפחתית בכל תחומי החיים בקיבוץ, ובמיוחד בנושא מגורי החברים. אך הוותק לא היה הקריטריון היחיד.

רמי א. תיאר פְּנֵי כיצד קבלו הוריו חדר בשיכון וותיקים – לא רק על-פי הוותק:

לאחר שההורים שלי גרו בצריפים שבמרכז המשק, הם עברו לשיכון זיתים. זה כבר היה בית בנוי, אבל ללא שירותים. השירותים היו בַּטְוֶנְדָה בחוץ, ליד הבית. הבניין נראה: ארבעה חדרים ומרפסת ארוכה קדימה, לאורך הבית. היו שניים או שלושה בניינים כאלה שיחד כונו 'שיכון זיתים'. הם היו בצד הצפוני של המשק. ההורים שלי גרו על-יד חנן ואסתי ברוך, באחד החדרים האמצעיים. משם הם עברו לשיכון וותיקים. למרות שהוותק שלהם לא היה מספיק, בזכות הגיל הגבוה שלהם, הקדימו להם את התור.

עד שנות השמונים של המאה ה-20 הוותק כמו גם הגיל שמשו כמדדים בלעדיים בקריטריון הקובע את התור לקבלת שיכון קבע. מספר הנפשות במשפחה לא היה רלוונטי לקביעת התור, הילדים לא היו מעורבים בקביעת התור לקבלת זכויות ומוצרים. עד עדכון התקנון בשנת 1985 (צילום 4906) לא פורט עניין דיור הקבע באופן מפורש בתקנון, כיוון שהיה ברור כי כל החברים עוברים לשיכון וותיקים על-פי קריטריון הוותק הכולל את גיל החבר. החל משנת 1985 חל שינוי בסדר הכניסה לדיור הקבע, בשל המעבר ללינה משפחתית, ולכן הוכנס שינוי בתקנון.

התקנון הכתוב והנוהג של דיון דמוקרטי באסיפה מבטאים את המצב הרצוי, האידיאלי של שוויון מלא בין החברים. אבל, כפי שהראינו, לא כך התרחשו הדברים בפועל. מציאות בה לא קיימת הלימה בין הסיפור שבני החברה הקיבוצית מספרים לעצמם על הדרך בה אמור העולם להראות ולהיות מסודר (גירץ, 1990 [1973]) - עולם המבטא שוויון בין כל החברים בקיבוץ, לבין תחושותיהם של חברי הקיבוץ שהשוויון מופר על-ידי חלק מהחברים – זו מציאות היכולה להוביל את החברים להרהורים, כמו "האם יש להמשיך ולספר סיפור שאינו מתיישב עם המציאות?", "מה במציאות הקיימת רצוי לשנות?", "מה אני באמת רוצה?"

1.2 החינוך המשותף, הילדות 'בבית הכולל' והלינה המשותפת

הפרט שגדל בחינוך המשותף הושפע מאד מהבית הכולל שהיה 'תבנית נוף מולדתו' (טשרניחובסקי, 1998). בתחילת ימיו של קיבוץ שדות ירדן, היה מודל הבנייה של בתי הילדים בבית הספר זהה לזה של מגורי החברים: מרפסת ולאורכה ארבעה חדרים, כשהגג בולט מעבר לקירות החיצוניים כשני מטרים. בניינים

אלה ממשיכים לעמוד על תילם, אלא שכבר שנים רבות הם משמשים כמבני משרדים ולכן לא שופצו ולא הוכנסו בהם שינויים ותוספות, גם לא חדרי ביטחון.

תמונה 15 - בניין מדגם: מרפסת ארוכה שבצידה האחד ארבעה חדרים. צלמת: החוקרת (א. כ.ש.), 16.3.2013

לשאלתי "כיצד נראו בתי הילדים בבית הספר כשהיית ילד?", ענה רמי א.:

בכתה שלנו [שהייתה בבניין של מרפסת וארבעה חדרים] חוברו שני חדרים והם שימשו לכתה, שני חדרים שימשו לשינה. אני לא זוכר איפה אכלנו. היינו שבעה ילדים. בחדר השינה שלי היו שלוש או ארבע מיטות, אני לא זוכר בדיוק. המיטות היו מברזל, לכל מיטה היה סידור לתלות את הכילה... הכילות היו לבנות. משם עברנו לבניין מאותו סוג, רק שהמרפסת הייתה סגורה בעץ, והחלק הצפוני שימש למקלחת, ויתר המרפסת שימשה כחדר האוכל שלנו. תקופה ארוכה גרנו בבית הזה ולא היה בו חשמל. השתמשנו בעששיות. בבית הקודם כן היה חשמל.

מעניין לשים לב למשמעותם של שני מושגים 'כתה' ו'בית-ספר'. כשרמי א. מספר על 'הכתה' הוא מתכוון לקבוצת הילדים החיים יחד בבניין מסוים וגם לחדר (לחלל) בו יושבים הילדים ולומדים. דבריו הבאים של עמיר מרחיבים את היריעה:

חדר הלימוד שבתוך בית הילדים, נקרא 'הכתה', בית הילדים כולו כונה 'כתה', אבל יותר מכל השתמשנו במונח 'כתה' לתיאור קבוצת הילדים בגיל שלנו, שחיה בבית הילדים שלנו. כלומר, אני הייתי שייך לכתה ד' בשנה מסוימת, ואחרי שנה כל הקבוצה שלי נקראה: כתה ה'. כך שגם השם של הקבוצה שלי, שהוא גם הכינוי לקבוצת ההזדהות שלי, היה שם ארעי, שמשתנה משנה לשנה.

בכל שנה ושנה, השתנה שמה של קבוצת ההזדהות שלי: כתה ו', כתה ח' וכן הלאה. רק לאחר גמר כתה י"ב, וקיומו של חג המחזור, פנינו: מחזור י"ט [המחזור ה-19 במניין המחזורים של הקיבוץ]. הפכנו לחברים לאחר שאושרנו לחברות בקיבוץ. לצבא יצאנו כחברי משק בני מחזור י"ט.

עולה מדבריהם של רמי א. ושל עמיר, כי מובילי החינוך בקיבוץ רצו לתת לגוף הבית שבו שכנו הילדים משמעות מקיפה ועמוקה. כלומר, הבניין שבו שוכנים ולומדים הילדים ובו נמצא חדר הכתה - מזוהה עם

קבוצת הילדים עצמה. תובנה זו מקבלת חיזוק בדבריו של Duncan (1985), שהסביבה הבנויה של אותה חֶבְרָה היא בעלת תפקיד חשוב, כיוון שהעקרונות המנחים של אותה חֶבְרָה משוקעים בסביבתה. המונח 'בית-ספרי' שצוין קודם, מתייחס לאזור בתוך המחנה. אזור בית הספר נמצא באחת מפינות המחנה, על-מנת לאפשר לילדים ארגון חיים עצמאי, אשר נגיש ברוב שעות היום רק למבוגרים שהם עובדי החינוך. בית-הספר מופרד מאזור הגיל-הרך. הגיל הרך כולל בתוכו: תינוקות, פעוטים וגנים. אזור הגיל הרך נמצא במרכז המחנה, שם ניתן לסייע למטפלות ולגננות בעֶתות מלחמה והפגזות להוריד את הילדים למקלטים.

תמונה 16 - תינוקות ישנים בשלווה במקלט בשדות ירדן (1968-1971). הצלם אביטל דפנא, ללא ציון מועד הצילום, מארכיון שדות ירדן

בית הילדים והשתקפות הווי החיים בחינוך המשותף

בתי התינוקות והגנים נבנו על-פי דגם שונה מזה של המבוגרים וילדי בית הספר. מבנים אלה יועדו מראש להיות בתים לילדים צעירים מאד. לשאלתי "כיצד נראה הגן שלך?" תיארו רונית ועמיר את הגנים בהם גדלו, ומרונית גם למדתי כי המבנה של הגן קשור אצלה בזיכרון הארוחות בגן. רונית (בת הקיבוץ, כבת 60): בגן ב' היו שני מסדרונות של חדרי שינה וביניהם, במרכז, היה חדר גדול מאוד שחולק לשני חלקים: פינת אכילה, ופינת למידה ומשחק, והיה מטבחון שהיה חדרון נפרד. אני לא אהבתי לאכול והמטפלת והגננת ניסו להאכיל אותי בכוח. אני סגרתי את השיניים. לא הסכמתי לאכול. הן הושיבו אותי במטבחון הנפרד, כדי שיתר הילדים לא יראו שאני לא אוכלת. כשעברתי לכתה ב' התחילו לתת לי כדורי ויטמינים כי הייתי לא בריאה מחוסר אוכל. עמיר: גן ג' היה בית ארוך, עם שני מסדרונות שלֶצֶדֶם חדרי השינה של הילדים, באמצע הבית היה חדר אחד גדול, שהוא גם חדר האוכל, וחציו חדר משחקים, או משהו כזה.

מתשובתו של עמיר לשאלתי: "כיצד נראתה הכתה שלך בבית הספר בשדות ירדן?"

הבנתי שהוא מקשר את מבנה הבית עם חלוקת השליטה בילדים – בין המטפלת הדומיננטית (ואולי

מרושעת) לבין המורה (אולי מוחלשת), ושהיומיום שלו נתפס כמלחמה אינסופית:

במרכז הבניין כתת לימוד וחדר-אוכל, ומשני הצדדים שלהם מסדרונות של חדרי השינה של 'הלוחמים הצעירים'. המטפלת שלטה בגזרת חדר האוכל והמטבחון לרבות שליטה מוחלטת על חדרי השינה של הילדים, השירותים והמקלחות.

המורה, המחנכת, שלטה בחדר הכתה.

חלוקת הגזרות הזו הייתה תקפה גם לגבי סדר היום שלנו. המטפלת שלטה בנוהל הקמה, ארוחת בוקר שהייתה אחרי שעה וחצי של לימוד, וכן שלטה המטפלת במוסד עבודת הבוקר.

המטפלת שלטה גם בארוחת הצהריים, מנוחת הצהריים המבנית, והציאה לעבודת הצהריים, וארוחת ארבע שאחרי העבודה.

המורה שלטה בזמני השיעורים ותו לא!

הזיכרונות של רונית אודות מבנה הכתה שלה קשורים בריחות ובתחושות של חוס רב וקור מקפאי:

מהגן עליתי עם בני הגיל שלי לכתה ב'. היו לנו מורה ומטפלת, גרנו בשני בניינים [מהמודל של ימרפסת

ולאורכה ארבעה חדרים] שביניהם היה עץ עם פריחה נורא מסריחה, אולי חרוב, שבאביב באות אליו המון

דבורים. בבניין אחד היו רק חדרי שינה ושירותים, ובבניין השני היו גם כתה, חדר אוכל, מקלחת וחדר

שינה. אני זוכרת שבחדר האוכל ובחדר הכתה היה מאוורר תקרה גדול, אבל בחדרי השינה לא היו

מאווררים - למרות שבשדות ירדן חם מאוד בקיץ. בחורף לא היה כל חימום. שנים שקפאתי מקור בחורף.

למעין (בת הקיבוץ, כבת 65) יש נקודת מבט רחבה יותר על החינוך המשותף, משל החברים האחרים

איתם נפגשתי, כיוון שהיא גם בת המשק, גם אמא (היום כבר סבתא) וגם עבדה בחינוך:

אני ילידת קיבוץ, נולדתי ללינה המשותפת והיה לי מאד טבעי לגדל את הילדים שלי בלינה המשותפת.

הייתה לי שלמות מלאה עם הדבר הזה, זאת אומרת, לא הפריע לי בכלל. מה גם שבאתי משדה החינוך –

אם זה בתור מטפלת בגן או אם זה [מטפלת] בבית-ספר אחר-כך, ואם אחר-כך זה במרכז הלימודי³⁰, אחרי

שעזבתי את הטיפול. אני חושבת שהחינוך בתקופתנו [בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20] היה ממש טוב.

הטיפול בילדים היה מאד מקיף ומאד יודע. להכיר את הילד. הרבה פעמים, אני בתור מטפלת, ידעתי על

הילדים הרבה יותר מההורים שלהם. בתקופה שלנו המטפלת הלכה עם הילד למרפאה ולרופא. האמא

³⁰ המרכז הלימודי - מרכז ללימוד מדעים בדרך החקר והפרויקטים בבית הספר בשדות ירדן בשנות השמונים ומחצית שנות התשעים של המאה ה-20.

במקרה הטוב הייתה צריכה לתת לו בערב את התרופה. אני בתור מטפלת הרגשתי צורך לוודא שהיא זוכרת, כי זה תמיד כרוך ביותר אי-נוחות. הנושא של הכביסה, הנושא של הבגדים, הנושא של הבוקר. כשאתה בא בבוקר ועובר ילד ילד, והיו 25 או 18 ילדים במיטות, מלטף לו את הראש, אומר לו בוקר טוב. אתה רואה אותו בהתמתחות שלו... לפי דעתי זו הייתה תקופה נהדרת, ולא הפריע לי שאני משקיעה בילדים בגן שלי, שהם לא שלי, כי היה ברור לי שהילדים שלי מקבלים את אותו הדבר.

בית הילדים, אם כך, כלל בתוכו את כל פונקציות החיים שהילדים היו צריכים על-מנת לנהל חיים תקינים. דרך החיים של בית כולל אפיינה הן את החיים בבית התינוקות ובגן הילדים והן את אורח החיים בבתות בית הספר. כל הילדים קבלו את אותו האוכל, את אותם הבגדים, הסדינים, הציפות והשמיות ואת אותם השיעורים – בקיצור, בית הילדים בקיבוץ נתן לכל הילדים את אותם תנאי חיים. ובעצם יותר מכך, היו אלה תנאי חיים שמתפקידם להנחיל לילדים את ערכי השיתוף והשוויון. מרדכי סגל התנה את הכללים והחוקים שעל-פיהם התנהל סדר היום של הילדים: מה מותר ומה אסור, מה נכון לעשותו ובאיזה זמן (כפכפי, 1998), כך שגם סדר היום של הילדים ינחיל את עקרונות השיתוף והשוויון בין כל מרכיבי הקבוצה. על-פי התנהגותם של הילדים, השוויון בין הילדים היה מוגבל לשוויון בתוך קבוצת הילדים שהיו בני אותו הגיל, באותה כתה. על תחושת העליונות של 'הגדולים בגן' מספר עמיר: במיוחד אני זוכר את היום הגדול, "יום קווינו לו"³¹ בו עברנו מהגן אל כתה ב'. כל שני ילדים סחבו מיטת ברזל ועליה סדין שעוטף את כל "רכושו של הילד" שכלל בערך שני מכנסיים ושתי חולצות ומברשת שיניים. זו הייתה סחיבה קשה מאד, כמו מסע אלונקות בטירונות. באמצע מסע ההתבררות הזה, צעקה עדנה, מהקבוצה שלי, אל ילדי הגן שנשארו בגן: זוזו מפה צוציקים, 'גנננים', אתם לא רואים שאנחנו עוברים לכתה ב'!

הלילה, הלינה המשותפת בבית הילדים – הרחק מההורים

הלנת הילדים בבית הכולל – הרחק מההורים, התקבלה בראשית דרכו של הקיבוץ כמובנת מאליה. היה צורך לספק לילדים תנאי חיים טובים בהרבה מאלו של ההורים (כפכפי, 1998: 49-50), בבחינת "הכרח בל יגונה". אך ברבות השנים, הפך עניין הלינה בבית הילדים לסלע מחלוקת ממש. הזיכרון של מבנה בית הילדים והשינה בו שזור אצל חלק מבני המשק גם בתחושות חוסר הביטחון והפחד של הלינה בנפרד מההורים:

³¹ זה היום קווינו לו - לחן: יהודה שרת, מילים: יהודה שרת, על-פי ספר ישעיהו, פרק כ"ה, פסוק 9: וְאָמַר בְּיוֹם הַהוּא, הִנֵּה אֶלְהֵינוּ זֶה קוֹיֵנוּ לוֹ וְיִוָּשְׁעֵנוּ; זֶה יְהוָה קוֹיֵנוּ לוֹ, נְגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ. הופיע בספר/חוברת "סדר של פסח נוסח יגור: קריאה וזמרה", הוצאת המרכז לתרבות, תשי"א, עמוד 49

רונית: חדר השינה שלי בגן היה החדר האחרון במסדרון הצפוני. אני ישנתי על-יד החלון המזרחי. היינו חמישה ילדים בחדר וההורים היו באים להסתכל עלי מהחלון. כך היה, לאחר גמר ההשכבה הם היו חוזרים לראות שהכול בסדר.

עמיר: אני זוכר מהגן את ההליכה לישון בלילה ואת ההשכבה והפרידה מההורים. אני ידעתי שההורים יבואו לבקר אותי בגן בלילה, וזה נתן לי שקט וביטחון. במיוחד אני זוכר את הימים שבהם הקופה צייטה ברחה מהכלוב שלה בפינת החי, ואנחנו פחדנו שבלילה היא תבוא מהחלונות הפתוחים ותפגע בנו. בלילות כאלה ביקשתי מאבא שלי שיעשה סיבוב באזור האחורי של הגן איפה שהיה חשוך נורא. אחרי הסיבוב של אבא ידעתי שהכול בסדר ואפשר לישון בשקט.

אלי (בן הקיבוץ, כבן 40): באחד הלילות, אני חושב שהייתי בן 10, או משהו כזה, רציתי להיות עם אמא. יצאתי מהכיתה ואז ראה אותי השומר. אני התחלתי לרוץ והשומר רץ אחרי ומנסה לתפוס אותי. הוא לא הצליח לתפוס אותי, אבל הגעתי לחדר רועד מפחד.

רונית: בימי חמישי, כשהיה לחברים סרט על הדשא הגדול, היינו יוצאים יורם ואני מאותו החדר בגן, לאכול ממתקים בחדר של ההורים שלו ואחרי כן בחדר של ההורים שלי. החדרים של ההורים שלנו היו לאורך אותה המדרכה. כשהיינו מסיימים לאכול את הממתקים – נהגנו למהר לחזור לגן – לפני שההורים מסיימים לראות את הסרט. חשוב לציין כי הבריחה מהגן הלוך ושוב נעשתה תוך כדי התחמקות משומרת הלילה – שאסרה על יציאה מהגן. זה היה כשהיינו הגדולים בגן. השומרת לילה ישבה במרפסת של בניין סמוך. המדרכה שהובילה לחדרי ההורים שלנו עברה ליד השומרת לילה – כך שצריך היה להמתין עד שהשומרת תלך לעשות סיבוב בגנים אחרים – ואז יכולנו לפרוץ לדרכנו. רצנו כמו משוגעים, כדי לעבור במהירות את השומרת ואת מטע הזיתים החשוך והמפחיד, שהיו בו נחשים.

סיפורה של רונית מתאים לזיכרונות של יוכבד (חברת הקיבוץ, כבת 90) שראתה רק מעט ילדים שברחו מבית הילדים בלילה: אני הייתי שומרת לילה, היו ילדים שברחו, מעטים. אבל הרוב [היא מנענעת בראשה כאומרת: לא ברחו].

יוכבד גם חזקה את דבריה כשהמשיכה וספרה על בתה:

היא לא הייתה בורחת מהשינה [בבית הילדים]. היא הייתה באה לישון בחדר רק במקרה אחד, כשהיו לה דלקות אוזניים וכאבי תופת, ואז אני הייתי לוקחת אותה הביתה. אבל חוץ מזה ...

תחושות הפחד וחוסר הביטחון הקשורים בלינה המשותפת סופרו לי על-ידי בני הקיבוץ, שהפכו להורים בשנות ה-60 והלאה. נראה שתחושות אלה השאירו רושם עז בנפשם, ויתכן שאצל חלק מהם גם התנגדות לדרך הלנת הילדים בבית הילדים, התנגדות לדרך החינוכית המרחיקה מהם את ילדיהם בשעות הלילה.

1.2.1 ההביטוס של בני הקיבוץ

ההביטוס (Bourdieu, 1977; [1970] 1990) של בני הקיבוץ הבוגרים בא לידי ביטוי בשיח של 'אנחנו'; בציפייה 'להיות כמו כולם'; בצורך בפניה פרטית, שלא קיבל מענה; בתחושה הפנימית שהצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך במסגרת הבית הכולל; וגם בהבנה ששליטה במידע ובפוליטיקה הפנים קבוצתית הם כוח שניתן להשתמש בו. נבחן את מרכיבי ההביטוס הללו:

השיח 'אנחנו'

עמיר: בשעה שתיים היינו יוצאים לעבודה בענפי המשק עד השעה ארבע. בדרך-כלל הייתה זו עבודה המונית ומשעממת מאד, כמו מסיק הזיתים ועישוב סלק הסוכר. כשחזרנו מהעבודה, התקלחנו, לבשנו בגדי ערב והלכנו לחדר של ההורים.

בחגים היו מכינים אותנו לקראת החג, שנכיר את השירים והסיפורים וגם נצייר אותם.

רונית: ילדי כתה ח' או ט' (שהיו 4 שנים מעלינו) באו ללמד אותנו כיצד לשטוף רצפה ולעשות עבודת בוקר. למדנו לשים סמרטוט על המקל, להרטיב את הסמרטוט, להרטיב את הרצפה ולהוריד מים ואף לייבש. מכאן ואילך עשינו כל יום עבודת בוקר לפי תורנות. אחד מכל חדר שטף את חדר השינה, שניים עזרו לחסל את ארוחת בוקר, שניים שטפו את הכתה ועוד שניים שטפו את המקלחת והשירותים, שניים טיפלו בגינה הצמודה לבית הילדים.

רמי א.: עזרא כ. החליף את המורה הקבוע שלנו למספר שבועות. הוא לקח קוצים והיינו עושים אתו מלחמות [המלחמות כפי שהציג רמי א., היו בסגנון דו-קרב], והיינו עושים אתו המון טיולים. טיילנו בסביבת שדות ירדן, בעמק. בכתה אני לא זוכר מה הוא לימד אותנו. הוא סיפר לנו על השליחות שלו לעירק יחד עם שמריה ג. ומלכה ר. הרגשנו אתו הזדהות מלאה. הם ארגנו את העלייה של היהודים [מעירק]. [...]. המטפלת שלנו העירה אותנו בבוקר. היה קשה לה להוציא אותנו מהמיטות. אז היא פעם באה וסיפרה שפצ'מנייה המליטה (פצ'מנייה הייתה סוסת הרכיבה המכובדת ביותר. רכבו עליה שומרי השדות). אנחנו רצנו לארוחה וחזרנו ואמרנו לה שהיא שקרנית.

מקטעים אלה עולה, מקומה של הקבוצה חזק ודומיננטי. הפרט מבטא את עצמו דרך הקבוצה. החברים אינם אומרים: 'יצאתי עם הכתה לטיול' - אלא אומרים: יצאנו; הרגשנו; הלכנו; למדנו; התקלחנו; לבשנו וכדומה. ניתן לסכם כי הבית הכולל השרה בנוער שצמח בחינוך הקיבוצי את תחושת ה'ביחד', ה'אנחנו'.

'להיות כמו כולם'

עמיר: היו טיולים [בתקופת בית הספר היסודי]. לטיול היה צריך לצאת עם כובע ותיק צד אפור, שהיה מותר לאמא לרקום עליו משהו אישי. על התיק שלי היה רקום במבי (Bambi). בטיולים אסור היה לעשות שום דבר חריג, צריך היה להיות כמו כולם.

רונית: שבוע ימים היינו בקייטנה בלי לפגוש את ההורים. היחס של המבוגרים להמון הילדים היה כמו יחס לחיילים. נדרשנו כל הזמן להיות כמו כולם. המבוגרים ניסו להכין אוכל שיהיה מיוחד לקייטנה אבל אני לא אכלתי את רובם של המאכלים.

רמי א.: ... כשהגדילו את הבית [את בית הילדים], הוסיפו בצד דרום שני חדרים וחדר כתיב גדול, ואת שני החדרים שהיו מחוברים לכתה הפרידו שוב לשני חדרים. אז כבר היינו הרבה ילדים: הצטרפו ארבעה ילדים עירקים [עולים חדשים מעירק], והצטרפו כשבעה ילדים של רְחָה פְּרִיָאָר³². היינו בני אחת עשרה. אני זוכר את זה כי אחת הבנות (מהעירקים) לא רצתה להתקלח עם הבנים.

זו בת שהצטרפה לקבוצה ולא רצתה להיות כמו כולם. ההבדל בין עמדתה של הילדה לבין המובן מאליו של בן הקיבוץ הוא גדול ומשמעותי עד כדי כך, שרמי א. זוכר את המקרה גם לאחר 70 שנה.

להיות כמו כולם, זה אומר שגם כשאתה אדם בוגר, אתה אמור להיות כמו כל ההורים ולהשכיב את ילדיך בבית הילדים.

מיכל (בת קיבוץ כבת 70, שנישאה ועברה לשדות ירדן לפני כ-40 שנה): בקיבוץ שממנו באתי הייתי שייכת למשפחה טובה, מרקע טוב, מאלה שזוכים ליחס טוב, להרבה כבוד. אבל, לאחר שבחרתי לחיות בשדות ירדן, אז אני שייכת לשדות ירדן, ואני הולכת עם מה שיש, ואני הולכת עם הלינה המשותפת. לא העליתי על דעתי לעשות מרד. הבחירה לא הייתה כלכלית, היא הייתה רגשית.

רמי ב.: אני גדלתי בחיפה, במחנות העולים. הערכים של התנועה - זה מה שאני היום, ועם זה באתי לשדות ירדן. בשדות ירדן הייתה הנהגה מאד חזקה, אולי אפילו יותר מדי חזקה. קורה שציבור גדול לא מסוגל לעמוד בנורמות שהנהגה כל-כך חזקה מכתובה. היא משתלטת על האסיפה, היא מקבלת החלטות - וציבור גדול דומם, למרות שקשה לו עם זה. אני הייתי די קונפורמי עם הלינה המשותפת. ידעתי שזה נולד ככורח של מציאות, שזה לא היה אידיאולוגיה, אלא שלא היה איפה לשכן את הילדים, אז בנו בתי ילדים כשההורים גרו בצריפים, בבקתות, באוהלים... ועם השנים ההוויה הזו יצרה סביבה איזושהי אידיאולוגיה. מעיין מספרת על שיחות שהיו לה עם בנותיה, שהיום הן אמהות בעצמן:

הן אומרות לי תמיד: "איך יכולתם לעזוב אותנו? לבוא מבית חולים, לשים אותנו בבית ילדים - וללכת!"

³² רְחָה פְּרִיָאָר (בגרמנית: Recha Freier; 29 באוקטובר 1892, נורדן - 2 באפריל 1984, ירושלים) הייתה מייסדת מפעל "עליית הנוער", עסקנית ציונית, סופרת ומשוררת. מויקיפדיה 26.4.2012.

מעיין : זה היו דברים מובנים מאליהם.

הבנות : "לא שאלתם שאלות? לא הרגשתם...?"

מעיין : כשהבת הצעירה נולדה, כבר הרשו לנו [לכל ההורים] שישה שבועות להחזיק אותם [את התינוקות] בבית, ורק אחרי זה היינו צריכים להביא אותם לבית הילדים.

אני אולי מסוג הקיבוצניקים האלה שהלכו בתלם, שכל מה שאמרו להם – הם עשו. אבל לא הרגשתי משהו... , כי לא הכרתי משהו אחר. לא הרגשתי מתוסכלת. גם הילדים שלי לא מרגישים מתוסכלים. זה שאני לא הייתי מתוסכלת השפיע עליהם. כי לא הייתה לנו אף-פעם בעיה : לשבת על-יד מישהו, עוד פעם כוס מים, ועוד פעם ...

אני לא הייתי קשוחה. לא אני ולא בעלי לא היינו קשוחים [בתגובה] לפעילות [של הילדים]. אם היה פחד ממשהו או דברים כאלה.

מעיין הוסיפה ואמרה : תמיד נתתי להן דוגמא את דודתן שחוותה לינה משותפת וחוותה לינה משפחתית. זה לא אותו הדבר.

עולה מדבריה אלה, של מעיין, כי ההיכרות עם לינה משפחתית הקשתה על גיסתה לקבל את הנוהג של לינה משותפת ולהיות כמו כולם. גם מחלי א. (בת קיבוץ כבת 70, שנישאה ועברה לשדות ירדן לפני כ- 40 שנה) שמעתי על קשיי הסתגלות דומים. חלי א., בעלה וילדיה חזרו משהות של שנתיים בחו"ל. הילדים הוכנסו לבתי הילדים כמו כל הילדים בני גילם :

בגלל שהיינו בשליחות והילדים היו בלינה משפחתית, הבנו ... וראיתי את הפחדים שלהם, הבנתי עד כמה חשוב שהילד יהיה על-ידך עד גיל מסוים, שיהיה לו את הביטחון, שאם הוא מתעורר אז יש לו את ההורים שזה הדבר הכי בטוח בעולם.

יהודה טוען כי השיטה בה ההורים מחויבים מבוקר עד לילה לקיבוץ ולמשפחה - הייתה לסיוט עבור ההורים :

כל נושא השכבת הילדים הפך לסיוט - לא לילדים, להורים! ההורים כבר לא יכלו לעמוד בזה. לא המטפלות, לא ההורים, לא שומרות הלילה. זה היה פשוט סיוט מתמשך כל העניין הזה של השכבה מדי ערב בשמונה או בשמונה וחצי, תורנות בין ההורים ללכת להשכיב, להיפרד. ואחרי זה שומרת הלילה והילדים בעצמם ...

הבן שלי למשל, היה בורח כל לילה מהגן ובא לישון אצלנו בבית.

נראה כי ככל שהקיבוץ התבגר והתרחק מהשנים בהן התקבלה הלינה המשותפת כחלק מובן מאליו של חיי השיתוף, גם הציפייה של כל אחד מעצמו ומכל האחרים להיות 'כמו כולם' הולכת ומתמעטת.

פינה פרטית

לילדים היה רצון לאגור 'אוצרות אישיים', היה צורך בפינה שהיא רק שלהם. מחוץ לקיבוץ צורך כזה מקבל מענה באמצעות ההורים ובית ההורים, בדרך של הקצאת פינה לילד בבית, על-ידי התייחסות של ההורים למאוויהם של הילדים. בחינוך המשותף, בבית הכולל, נותר הצורך בפינה פרטית – חסר מענה הולם.

רמי א. : ... לכל אחד היה תא בכוננית שהייתה במרפסת. בתא [שבכוננית] היו הבגדים שלי. היו תקופות שכל אחד בנה לעצמו ארון מאחורי הבית, מארגזים ישנים ושבו הוא שם את הדברים האישיים שלו. עמיר : לאורך שנות ילדותנו בגן ובכתות הצעירות של בית הספר אף פעם לא היה לנו ארון אישי או תא פרטי לשמור בו את 'האוצרות' האישיים שלנו. כל ילד הרי אוסף ממצאים וגרוטאות והם 'האוצרות' שהם רק שלו. אני זוכר שבכתה ה' או ו' החל אבא של אחד מילדי הכתה למלא תפקיד של מרכז בניין בקיבוץ. האב נענה לבקשות הילדים ונתן הוראה להכין לכל מיטה של ילד בכתה שלנו מגירה וכן מסילות שיאפשרו להשחיל את המגירה הזאת. כך לראשונה בחיינו הייתה לנו מגירה אישית בגודל של [... הולך למדוד] 12 x 36 x 22 ס"מ, אשר מושחלת במסילות מתחת למיטה של כל אחד מאתנו. זאת הייתה הפינה האישית היחידה שזכינו לה בבית הילדים. לימים, כאשר עברתי לגיל הנעורים [קבוצת הכתות המקבילה ל'תיכון' – כתות י', י"א, י"ב] ואף למגורי החיילים, נאלצתי להיפרד מהמיטה עם המסילות – אך את המגירה האישית שלי לקחתי איתי הלאה לאורך כל השנים. עד היום, כשאני כבר קרוב לגיל שישים, המגירה האישית שלי נמצאת איתי.

בחדרי השינה בבתי הילדים לא היה שום סממן אישי. הצביון הכללי של עיצוב החדרים בית הילדים היה פשוט ובלתי מתקשט: בשנים הראשונות לא היה מקובל לתלות תמונה או קישוט, ובוודאי שלא היה מקובל לתלות על יד מיטת הילד דבר מה אישי, משפחתי, ייחודי משלו. כשכבר קושטו חדרי השינה, עדיין לא מצאו לנכון לתת לילד תחושת 'ביתיות' אפילו לא בפינה שבה עמדה מיטתו.

רמי א. : אני לא זוכר שהיו תמונות על קירות חדר השינה שלנו.

עמיר : לא היו תמונות בחדרי השינה, ובטח לא שום דבר אישי.

רונית : לא זכור לי שהיו בחדרי השינה תמונות – בשום שלב של ילדותי. היו וילונות בחדרי השינה.

אך הרי, זו הייתה הפינה היחידה שניתן היה, אם היו רואים זאת לנכון המבוגרים, לעצב כמקום שבו יש לפרט הצעיר נוכחות כלשהי.

כיוון שהקיבוצים היו עניים (לבנה ואלמוג, 2008) התאימה תפיסת עולמם הפוריטנית לחיי פשטות וצניעות והסתפקות במועט, לדרך חייהם ולדרך בה גדלו ילדיהם החל משחר חייהם.

מהדברים לעיל אנו מבינים שלא נמצא פתרון עקרוני-חינוכי לצורך של הילדים בפניה פרטית במסגרת הבית הכולל.

הצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך במסגרת הבית הכולל,

ומענה חלקי ניתן על-ידי ההורים

מסגרת החינוך המשותף, המורה והמטפלת, לא התייחסו ואף לא הציעו פתרון לבעיות כמו תנועות גוף מגושמות, בעיות אכילה, קשיים בלימודים ועוד.

רמי א. : בכתה היו שלחנות עם מכסה שמתרומם. לכל אחד היה מקום קבוע, ושם יכולתי לשים דברים אישיים. המשטח שעליו אפשר לכתוב - הוא התרומם ומתחתיו היה תא גדול. היו לי מחברות, עפרון ועט נובע שלי, וקֶסֶת דיו ועט נוצה. ואני התלכלכתי מהדיו [שהיה בקֶסֶת ועל הנוצה]. הכתה לא סיפקה לי את העט נובע, ההורים קנו לי.

נראה כי רמי א. חש שהוא מהווה בעיה בהתנהגותו, ורק הוריו שמו לב ללקות הייחודית שלו. הם קנו לו ציוד שמקל על ההתנהלות היומיומית – עט נובע. התא האישי שבשולחן הכתיבה אפשר לרמי א. להשתמש בעט נובע, שלא היה בידי ילדים אחרים במסגרת החינוך המשותף. נראה שהתערבות ההורים הובילה לחוסר שוויון בין הילדים בכתה, ורמי א. ציין את חשיבותו של התא האישי שבשולחן הכתיבה שאפשר לו 'להיות כמו כולם'. כלומר, לכתוב ולא להתלכלך מהדיו.

כאשר טיפול ההורים בבעיות ייחודיות של ילדיהם נעשה בתחום החדר של ההורים, לא גרם הדבר לפגיעה בשוויון בתחום הכתה.

רונית, כפי שעולה מדבריה קודם, לא אכלה כראוי את האוכל שסופק לה בגן. הוריה, ובעיקר אביה פעלו לתקן את המצב, אבל רק בתחום החדר :

לקרוא ולכתוב ידעתי לפני בית הספר, בגן. לא זכור לי דבר חשוב שלמדתי בכיתות הצעירות של בית הספר. אפשר שלמדתי קצת לאכול יותר טוב כי עשו אוכל קצת יותר טעים. בעיקר אכלתי בשבת בבוקר לחם עם ביצה שאבא שלי היה מטגן לי, וסלט ירקות.

חלי א. מספרת על קשיים מסוג אחר :

מי שלא היה תלמיד טוב או מי שהיו לו קשיים בלימודים – היה לו די קשה חברתית.

היא [הבת של חלי א.] רצתה להקריא ביום שישי אז המורה אמרה לה ש"היא לא מקריאה מספיק טוב". היא הייתה אומרת ש"הכלב הוא החבר הכי טוב שלה".

אברי [בעלה של חלי א.] היה דיסקלקטי והיו לו קשיי קשב וריכוז. הוא לא למד, הוא תמיד ישב בחוץ. לא ידעו איך לטפל בזה. יהודית [המורה] הייתה אומרת לו "תכניס תיכסא [מתחת לשלחן] ותשב בחוץ".

[כהורה] אברי לא חשב שהוא צריך ללחוץ על הילדים [להשיג הישגים בתחום הלימודי, שנמדדים בציונים], הוא הלך דרך היצירתיות עם הילדים.

ומסכמת חלי א. פרק זה בשיחתנו: הקיבוצניק שומר [על הפרטיות] "לא מגלים את כל החולשות".
אך הדברים אינם קלים ופשוטים. בחיים כל-כך 'צפופים' ולחוצים קשה להסתיר את החולשות הייחודיות ואת החולשות המשפחתיות, וכמו שאמרה לי מעיין:
אבל כולם ידעו [הכל על כולם]. כאילו שוויון – הדשא ירוק, כולם אכלו בחדר אוכל, לבשו את אותם הבגדים.

ואז היא ספרה על אחת מבנות הכתה שלה:
ירדנה, כל החיים שלה חיה בהרגשה שהיא נחותה. גם אבא וגם אמא - כאלה שאף אחד לא "סופר", היא גם לא הייתה תלמידה טובה, והיא גם לא נחשבה ליפה. היא [ירדנה] אמרה לי: "הדבר היחיד שהחזיק אותי חזק היה שהייתי ספורטאית טובה, וזה שמר עלי".

מכל הדברים הללו, נראה כי בנפשם של בני הקיבוץ נצרבה תחושת פגיעה המשפיעה על תפיסתם את עצמם ועל תפיסתם מהי דרך החינוך שהם רוצים שיחוו ילדיהם.

שליטה במידע ובפוליטיקה הפנים קבוצתית הם כוח שניתן להשתמש בו

מעיין: כשעברנו לגיל נעורים, סיגלית ואני היינו חברות (אולי גם בגלל שהאימהות שלנו היו חברות. הן היו יקניות), והחלטנו שאנחנו מבקשות לגור עם ירדנה, ואז:

א. לא יכניסו לנו את מי שאנחנו לא רוצות,

ב. ירדנה כל השבוע לא תהיה (כי היא לומדת מחוץ לקיבוץ). היא תבוא רק לשישי שבת.

המידע שבידי מעיין וסיגלית והידע כיצד להשתמש במידע אפשר להן להשיג תנאי חיים שהיו עדיפים בעיניהן. במקום להתגורר בצפיפות ועם בנות שלא רצו בחברתן, הן העדיפו את חברתה "הלא יוקרתית" של ירדנה בסופי שבוע.

סיפור דומה שמעתי מרונית:

בכתה יִשְׁנו 3-4 ילדים בחדר. מכתה ה', אני חושבת, היו חדרים לבנים והיו חדרים לבנות. היו בכתה חמישה חדרים שינה והיינו 7 בנות ו-8 בנים. אחד הבנים היה מעט "מפגר". אני ידעתי שאף אחד לא רוצה לישון אִתו וגם ידעתי שבחדר של בנות נישן לכל הפחות שלוש בנות וזה רועש מאד. אז ביקשתי לישון אתו, וכך היה לי חדר שקט ומרווח.

השליטה במידע חסוי כמו חולשות של ילדים מתוך הקבוצה, או הכרות עמוקה של כל חלקי המשפחה של כל ילד בקבוצה – מהווים כוח. בכוח זה ניתן להשתמש לצורכי שיפור תנאי החיים בבית הכולל, ניתן להשפיע על רמת הצפיפות ועל רמת הרעש בחדר השינה.

סיכום התקופה הראשונה: עֶקְרוֹן הַשׁוּוּיוֹן בַּעוֹלַם הַחֲבָרִים - וּשְׁנוֹת הַלִּינָה הַמְשׁוֹתֶפֶת בַּעוֹלַם הַיִּלְדִים

בשנים הראשונות הדירות וגם הריהוט בדירות היה דומה מאד – כך שעל-פניו התקיים שוויון בין כלל החברים. אלא שלא כך היה בהתנהלות הקשורה בתחזוקת הדירות, למשל. במקרה זה, בעלי תפקיד מרכזי בקיבוץ נהנו מהעדפה על-פני חברים אחרים וכמוהם גם עובדי החוץ, הלומדים והאמנים. חברים אלה זכו ליוקרה ולהטבות שלא היו מנת חלקם של כלל החברים. להטבות אלה לא היה ביטוי ברמת הדיור, אלא בתנאי חיים טובים ונוחים יותר שהפירו את השוויון. ביולי 1979 נכתב תקנון, שיחד עם הדיונים באסיפה אמור היה להבטיח את השוויון בין החברים. אבל, לא כך התרחשו הדברים בפועל. לתחושתם של חברים רבים בקיבוץ, השוויון הופר על-ידי חלק מהחברים. החברים שראו עצמם נפגעים בשל אי-השוויון, יכולים היו להשתמש במידע פנים קבוצתי כמו העלאת נימוקים אישיים, שידוע שישפיעו על הוועדה והעומד בראשה או על בעל התפקיד הקשור לנושא, או לגייס את קבוצת ההשתייכות שלהם שיתמכו בתביעתם לשוויון.

בני המשק שגדלו בבית הכולל למדו רבות על השדה (בורדייה, 2005 [1984]) הקיבוצי כולו: על השיתוף והשוויון ועל ההתנהגות המקובלת דרך השימוש שלהם ושל אחרים במרחב. הדברים הללו עולים בקנה אחד עם קביעתו של Saegert: האופי של חפצים ומרחבים מקבעים דפוסים של התנהגות ומשמעויות. הדרך בה אנו חיים בבתנו משקפת, מביעה ויוצרת את היחסים החברתיים בין האנשים בתוך משק הבית ובחֶבְרָה כולה. ילד שגדל בבית מסוים לומד רבות על ההתנהגות הראויה דרך השימוש שלו ושל אחרים במרחב (Saegert 1985: 291-293). העולם בו חיו הילדים התנהל בנפרד מהעולם בו חיו החברים, והילדים לא הכירו את דרכי התנהלותם של החברים בינם לבין עצמם. מדרך הביטוי של בני הקיבוץ הבוגרים אנו למדים על צורת החיים שבה חיו ועל החוויות שאותן חוו במהלך שנות ילדותם והתבגרותם בקיבוץ. גירץ מדגיש כי האדם זקוק למקורות הארה סימבוליים בכדי להכניס סדר במאורעות דרכם עוברים חיו, במהלך החוויות שאותן הוא חוֹנֶה (גירץ, 1990 [1973]: 54), ובני הקיבוץ שואבים מהמקורות הסימבוליים אותם חוו בנעוריהם: הכתה, המחזור וקבוצת הגיל; בית הילדים, החינוך המשותף והלינה המשותפת; הגננת, המורה, המטפלת ושומרת הלילה; השיח של 'אנחנו' ושל 'להיות כמו כולם'; הצורך בפניה פרטית, ועוד.

הלינה המשותפת התקבלה בראשית דרכו של הקיבוץ כמובנת מאליה (כפכפי, 1998 : 49-50), בבחינת "הכרח בל יגונה". הזיכרון של מבנה בית הילדים והשינה בו שזור אצל חלק מבני המשק בתחושות של חוסר ביטחון ופחד. נראה שתחושות אלה השאירו רושם עז בנפשם של בני הקיבוץ, שהפכו להורים בשנות ה-60 והלאה. אצל חלק מהם עוררו הזיכרונות הללו וזיכרונות נוספים התנגדות להמשך הלנת הילדים בבית הילדים, התנגדות לדרך החינוכית המרחיקה מהם את ילדיהם בשעות הלילה. ברבות השנים, הפך עניין הלינה בבית הילדים לסלע מחלוקת בין חברי המשק.

2. התקופה השנייה: המעבר ללינה משפחתית

2.1 הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי - מִשְׁתָּנָה

2.1.1 דיון בדרך בה יש להלין את הילדים - ספקות וערעור על הערכים המקובלים

הדיון בנושא לינה משותפת או לינה משפחתית החל כבר באמצע שנות השבעים [6.2.1976; יומן 1876 (צילומים 3478-3476)]. בסוף שנות ה-70 בשדות ירדן עדיין מלינים את הילדים בבתי הילדים, אך בימי שישי ילדי הגנים, בית הספר היסודי וחטיבת הביניים לנים בחדרי ההורים – ללא החלטה פורמלית של מוסדות החינוך והאסיפה. בקיבוצי הסביבה כבר עברו ללינה משפחתית [מכתב שנשלח לחברים (צילום 3850)]. הדיון בשדות ירדן על מעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית נערך כאשר ברקע, מצבה הכלכלי של שדות ירדן אינו במיטבו ורמת האינפלציה בארץ עולה ועולה. כזכור, בפרק 'שדה המחקר' הוצג כי ב-1980 האינפלציה בארץ עברה את סף 130% (זקס, 2010). כל שכבות הציבור היו שותפות לדיון בנושא "הדרך בה יש להלין את הילדים". חברים רבים הביעו את דעתם ואף נימקו אותה.

דברים שאמרו שישה חברים, המייצגים דעות וקבוצות גיל בשדות ירדן

סיגלית (כבת 30 ב-1976) מציעה בכתבתה "לינה משפחתית בשדות ירדן" [6.2.1976; יומן 1876 (צילומים 3478-3476)] (ראו בנספחים), שהתינוקות והפעוטים ילונו בבתי הילדים, בלינה משותפת; ילדי הגן, ילדי בית-הספר היסודי וילדי חטיבת הביניים ילונו בלינה משפחתית; וילדי גיל הנעורים ישובו ללון בבית הילדים.

דעה הפוכה לדעתה של סיגלית הביע גלבו. גלבו כתב את הדברים הבאים כשהיה בן 19 (היום כבן 50), לאחר כשנה של הדרכה בעירת פיתוח בדרום [15.5.1981; יומן 2094 (צילומים 3545-3546)]:

מנקודת מבט אישית

בשדות ירדן מתקיים ויכוח על מעבר ללינה משפחתית. רציתי להוסיף לכם, חברים יקרים, נקודת מבט נוספת, של מי שגדל בתוך הלינה המשותפת עד לפני כשנה, ורואה עכשיו את הדברים מריחוק מסוים (בתוך העיר הגדולה) וקירבה מסוימת (של זיכרון חזק).

כשהתחלנו להכין את חג המחזור שלנו, בחופש הגדול לפני שנה, דיברנו וחשבנו הרבה על כל מה שקרה לנו ב-18 השנים שחלפו יחד בשדות ירדן. הדגש שלי היה תמיד על העובדה, שאותן שנים חלפו יחד. למדתי לחיות בתוך קבוצה של אנשים, להיות חלק מילדים – אנשים, הגדלים יחד איתי, למדתי איך להסתדר איתם, איך לאהוב אותם.

הדבר שהעסיק את כולנו יותר מכל, היה איך לחיות יחד, החל בוויכוחים על הניקיון בבית וכלה בחדר הפרטי שכמעט ולא היה קיים. בפינוי חדרים לחבריה חדשים, בהתחשבות בשיגעונות המיוחדים של כל אחד וכו'.

אמרתי אז שאני חושב שזוהי ההתנסות החשובה ביותר שנתן לנו החינוך הקיבוצי. היום אני מוסיף על-כך – זהו החינוך החשוב ביותר לחיים בקיבוץ.

העובדה שבמשך כל חיי, חייתי עם קבוצת בני גילי שעם הזמן למדתי לאהוב אותם, השפיעה על חיי בצורה חזקה ביותר. עובדה זו גם לימדה אותי הרבה מאוד על האדם ועל החברה. זה לא היה גן-עדן, אבל הניתוק מההורים בגיל צעיר חנך אותי לעצמאות ולהכרת עצמי ואִתָּה באה ההכרה באחרים. למדתי, במשך הזמן, להיות חלק מחברה ובו בזמן, אדם לעצמו.

גדלנו כקבוצה של נערים שונים מאוד, בעלי תחומי התעניינות שונים, אך עם קשר חזק מאוד אחד לשני, וזה, אני חושב, מתבטא עכשיו בקשר בינינו, כשכל אחד נמצא במקום אחר.

אינני חושב שאפשר להתחיל לינה משותפת מאוחר – מכתה א' – ב'. כי בגילאים מבוגרים יותר, זה עלול להפוך לסיוט, משום שיהיה קשה מאוד לילד לעשות את המעבר הזה.

מצד שני עומד כאן לא רק ענין הלינה; העובדה שישנים בחדר היא אפשרות להתרחקות עצומה אחד מהשני ויצירת חברה מנוכרת ומרוחקת.

אני ממליץ בכל ליבי, לא לעבור ללינה-המשפחתית. הייחוד הזה הוא חיוני כדי ליצור אדם אחר, שונה מזה הקיים מכל עברינו, וכאשר החינוך הקיבוצי אינו מחנך מספיק מבחינה רעיונית לקיבוץ, אסור לנו לפגוע גם בעצם החיים יחד.

גלבע

בפגישה השבועית של וותיקי המשק, שבה דנו החברים בנושא הלינה של הילדים בשדות ירדן, דברה רינה (כבת 65 באותם ימים, מרץ 1981) על הדרך בה גדלו ילדיה ועל הדרך בה גדלים נכדיה (צילומים -3472-3473):

אני רוצה לספר כמה מילים על הלינה כשהילדים ישנים בבתי הוריהם רק ביום שישי. כפי שאני רואה את הילדים שלי, שילדיהם ישנים בחדרים, הם קשורים מאד ולא יכולים לצאת לאף מקום. למשל, כשהייתה מסיבת חנוכה, או הרצאה, הם לא יכלו לצאת. אני והשקה החלטנו להיות ביביסטרס לפחות אצל שניים: כל אחד אצל בן אחד, כי אני רואה שהמסיבות של עכשיו מתאימות יותר לצעירים, ואנחנו כאילו יכולים לוותר. אבל ברכה [הבת של רינה והשקה] אף פעם לא הסכימה לזה. היא אומרת: "אמא ואבא, אתם גם צריכים להיות ולהשתתף בכל המאורעות". ולפי הניסיון הזה אני רואה שלא כל הילדים שלי רוצים בלינה משפחתית. יש אולי יחידים שרוצים, מישהו מהם שרוצה בזה, אבל חלק מהם איננו רוצה בזה. ואני נזכרת כשגידלתי את הילדים שלי הם אפילו לא רצו ללכת לישון לחדר. היה מקרה שפעם פשוט פחדתי להשאיר את ברכה לישון לבדה בבית ופשוט התחננתי לפני שתלך לחדר לישון והיא בשום אופן לא הסכימה. ואני רואה שהדור הזה, שאנחנו גידלנו, הם כולם ילדים נורמליים ולא מסובכים, ולפי זאת הם בסדר גמור, ולא היו זקוקים לטיפול מיוחד אף פעם – בגלל הלינה המשותפת. אנחנו ההורים נהנינו וגם הילדים נהנו. זכור לי שהיינו פעם 6 אמהות מיניקות בבית אחד, ובעין חרוד הייתה הצגה, וכל החברים נסעו, ולנו סדרו אוטו קטן. אנחנו האכלנו את הילדים וגם נסענו ונהנינו מן ההצגה. אולי כל זה נובע מכך שהבית היה באמת בית כולל, מטופל ומטופח והילדים הרגישו טוב. אמנם היו ילדים יחידים שההורים צריכים היו לישון על-ידם תקופה מסוימת, אבל אף פעם לא לקחו ילד לחדר. אני חושבת שלא אצביע בעניין זה, כי אין לי ילדים קטנים. אמנם יש לי נכדים, שיהיו בריאים - בעניין זה יחליטו ההורים. אני בכל אופן נגד הלינה המשפחתית.

חיזוק לטענתה של רינה, שילדיה נורמליים ולא מסובכים ושהם נהנו מחייהם בחינוך המשותף, אנו מוצאים אצל ליבליך (2010). ליבליך טענה, כזכור, כי ילידי הקיבוץ נמצאו מפותחים היטב, בריאים ועצמאיים במיוחד. וכן, שהחוויה של ילדי הלינה המשותפת היא אכן מיוחדת ושונה, אך איננה נופלת או עולה בתוצאותיה הפסיכולוגיות בהשוואה לקבוצה מקבילה של ילדים שעברו סוציאליזציה משפחתית רגילה.

חסיה (כבת 65 באותם ימים, מרץ 1981) הביעה דעה הפוכה לזו של רינה באותה פגישה שבועית של וותיקי המשק, בה דנו החברים בנושא הלינה של הילדים בשדות ירדן. חסיה מצדדת בלינה המשפחתית ורואה חסרונות רבים ב"מוסד שומרת הלילה" (צילומים 3470-3471):

לדעתי הייתה ללינה המשותפת הצדקה פנימית כל זמן, שתנאי המגורים בה, עלו על תנאי המגורים של כלל החברים בשוב הקיבוצי. בו ברגע שרמת המגורים של החברים והילדים השווה, ושהיו מקרים שרמת המגורים של דירת ההורים אפילו עלתה על זו של בית הילדים (אם לא בטיב הבנייה אז בטיב הטיפוח והתחזוקה), איבדה הלינה המשותפת את צידוקה הפנימי, ונחרץ גורלה לפנות את המקום ללינה המשפחתית. לנימוקים האידיאולוגיים כביכול, של שחרור האשה או אפשרות קלה יותר של פעולה ציבורית או לימודית בלינה המשותפת, אין בהם, לדעתי, ממש. גם נשות מושב פעילות כשהן רוצות בזה, ואי אפשר לטעון שבדגניה לא היו נשים פעילות. ילדים, מטבע הדברים, אינם נשארים יותר מ-7 עד 10 שנים. אחר כך הגדולים יכולים לשמור על הקטנים, ואחריות של הגדולים לקטנים יש בה יתרונות רבים בעיצוב אישיותם גם של הגדולים וגם של הקטנים. לבד מכל הנאמר לעיל, ראיתי בכל שנותיי בקיבוץ, שהם קרוב ל-40, את מוסד שומרת הלילה במיטבו, כדבר ברברי. אהבתי לשמור ולהאכיל תינוקות ותמיד חשבתי את עצמי לשומרת טובה ומסורה. אך השומרת הטובה ביותר יכולה רק לנהוג לפי הרגשתה. לאחת חס ולשנייה קר, אחת רגועה וחברתה עצבנית, והילדים המסכנים צריכים כל שבוע להתרגל לאופיה של חברה מסורה אחרת. המזל הוא שרב הילדים ישנים, אינם צריכים לשרותיה של השומרת ואינם מרגישים בה. אבל דווקא הבעייתיים, אשר נזקקים לעזרתה, להם החילופים התמידיים, במקרה הטוב פעם בשבוע, בוודאי אינם עוזרים לפתור את בעיותיהם.

אני חושבת שהנטייה לעבור ללינה פרטית היא נטייה בריאה, ומי שתוצה להיות פעילה תמצא את הדרך לעשות זאת. לאלה שאינם מרגישים בצורך הזה [להיות פעילים], שום שיטת לינה לא תעזור.

מדבריה של חסיה עולה כי דווקא הילדים שחשו מצוקה בשעות הלילה, לא יכולים היו לקבל מענה למצוקתם בהסדרי הלינה המשותפת. במאמרה של ליבליך (2010) נטען, כזכור, כי אחד הממצאים שחוזרים על עצמם במחקרים רבים, הוא שיעור גבוה של 'התקשרות בלתי בטוחה'³³ אצל ילדים שגדלו בלינה המשותפת; וכי השערת החוקרים היא, שזו תוצאה של הרחקת הילד מההורים בלינה, כששומרי/ות הלילה העניקו רק תחושת ביטחון רופפת. ניתן לשער, אם כך, כי אותם ילדים שלא קיבלו מענה למצוקתם בלילות בבית הילדים יבטאו בהמשך חייהם מאפיינים של 'התקשרות בלתי בטוחה'.

³³ 'התקשרות בלתי בטוחה' – ילד שחוהה התקשרות מתסכלת מצד דמות טיפולית, עלול לראות את העולם כמקום לא בטוח, מתסכל, אולי אפילו מסוכן, ואת עצמו כמישהו שלא מתחשבים בצרכיו, ושהוא לא מספיק חשוב ובעל ערך.

תיאור אותנטי של "מוסד שומרת הלילה", עולה מכתבתה של חלי ג.:

"מפנקסה של שומרת לילה ערב ראש השנה תשל"ט"³⁴ שפורסמה ביומן 2299 (צילום 3387).

מפנקסה של שומרת לילה

ערב ראש השנה תשל"ט

שוב הגיע תורי לשמור על הילדים החמודים שלנו.

חג הערב, ואין לי חשק רב לשבת כאן ליד השמרטף, בזמן ששמח בחדר האוכל. שם נפרדים בשמחה ובזמר משנת תשל"ח. לרגע אני הולכת להציץ דרך החלונות לראות מה גורם לשמחה הבלתי רגילה. ומה רואות עיני? על הבמה עולים חברים וחברות וכל אחד עם כלב בזרועותיו, מציגים בגאווה את בחיר ליבם. גם כן נושא לשמוח בראש השנה! חיש מהר אני חוזרת למלא את תפקידי על יד השמרטף (המקום – בנין המזכירות של היום). ילד בוכה ובחץ, סביב לבית התרבות נובחים כל הכלבים שהשתחררו מהתצוגה. אני ניגשת לרונית ומנסה להרגיע אותה, והנה עוד ילד מתעורר ועוד ילדה מצטרפת למקהלה. ואני: "אל תפחדו ילדים, הדלת סגורה והכלבים אינם יכולים להיכנס". ורונית, מתוך בכי שאינה מסוגלת לעצור: "לא, את לא יודעת. כלבים יודעים להתרומם על הרגליים האחוריות ובקפיצה להגיע לידיה הדלת ולפתוח אותה." לכי לשכנע ילדה שמומחית בתכונות כלבים טוב ממני. בינתיים גם החתולים מצטרפים למקהלת הכלבים. אי שם הם מְלִלִים ועושים אהבה. אני מבטיחה לילדים המודאגים שאני נשארת איתם עד שישרור שוב השקט. שעת חצות. המסיבה בחדר האוכל באה לסיומה, אבל בדיסקוטק שממול, במקלט בית התרבות, ממשיכים הצעירים את חיי הלילה, ולפי רוח הזמן בוקעת משם מוסיקה מחרישת אוזניים וזה ימשך עד השעות הקטנות של הלילה. אני מצמידה את אוזני לשמרטף וקול בכי מגיע מרחוק. אני קופצת על אופני ומגיעה לגן השני. מיכאל הקטן יושב על מיטתו ובוכה. הוא רוצה שאקרא לאבא או לאמא. אני יושבת לידו הוא בשלו: "אבא! אמא!" אני לא מצליחה ליצור מגע. "מיכאל, חמודי שמע רגע, אבא ואמא ישנים עמוק עמוק והם צריכים בבוקר השכם לקום לעבודה. חבל להעיר אותם." סוף סוף הוא שותק. "מיכאל אתה יודע, שאני הייתי פעם מורה של אבא שלך? בוא נקשיב יחד לקולות הצרצרים." מיכאל מקשיב רגע והוא, מוקסם, מניח ראשו על הכרית ונרדם. בהרגשת ניצחון אני חוזרת למקומי. השומר בא עם אוכל. אני מסרבת להצטרף. מי צריך את האוכל הזה באמצע הלילה. אני רוצה לישון, לישון. בדיסקוטק ממול הדציבלים עולים ועולים. ושם בין העצים עפה תנשמת לבנה כשלג. ואני מתגעגעת ללילות בהם היינו צעירים, יושבים על הדשא ומאזינים לקולות הערב של זמיר הירדן ולכל מיני קולות של הלילה. איפה הם לילות כנען הרחוקים והשקטים ההם...

³⁴ ערב ראש השנה תשל"ט = 2.10.1978

יהונתן תופס את נושא הלנת הילדים כנושא קרדינלי בחיי הקיבוץ. מלבד הנימוקים החברתיים והחינוכיים, התגבשה אצלו תפיסה לפיה שמשו בתי הילדים מטרה מבוקשת למחבלים. כזכור, שדות ירדן הנו קיבוץ סֶפֶר צמוד לגבול ירדן, הסובל מהפגזות ומחדירות של מחבלים בשנים 1968-1971. וכך מנמק יהונתן את תמיכתו העקרונית בלינה משפחתית ואת הצורך שהיה בביצוע התאמת דירות החברים ללינה המשפחתית:

1. בתי הילדים אָבדו מתוכנם. למשל, בית הספר המשותף [ב-1968 הצטרף בית הספר התיכון של שדות ירדן לבית הספר האזורי, שממוקם מחוץ לשדות ירדן, בניגוד למשנתו של סָגֶל].
2. הילדים בילו יותר אצל ההורים מאז המעבר לבית הספר האזורי. כוונתי, שהם התקלחו, צפו בטלוויזיה, אכלו, השתמשו בשירותים, ישנו בימי שישי.
3. הלינה המשותפת הקשתה על הקליטה [קליטה של משפחות חדשות בקיבוץ].
4. לא היה סיכוי שתמצא אישה שתקדיש לבית הילדים [פרקי זמן ארוכים ואיכותיים], כי התפקידים שלה בביתה הפרטי גדלו, כי הילדים שלה בילו יותר בחדר ובגלל ששטח הדירה כבר היה גדול יותר מבעבר.
5. בתי הילדים הם יעד נוח למחבלים. גם במקרה של הרעשה ארטילרית אין היגיון לרכז את הילדים במבנים מעל הקרקע [בשנים 1968-1971, כשהקיבוץ הופגז לעיתים קרובות, יִשְׁנו הילדים הצעירים אך ורק במקלטים].
6. לחבריה הצעירים של שדות ירדן היה נימוק כבד נוסף. רובם היו לכודים בבתי קומות בלתי נוחים ומכוערים, פרי טעות אנש [וועדת תכנון של המשק אפשרה את בניית בנייני הקומותיים ללא שיקול דעת מקיף ומבלי לקחת בחשבון את רווחתם של הדיירים]. אין ספק שחלק מחוסר הנחת של חברים אלה בקיבוץ, נבע מכך שלא הייתה להם דירה נאה שמרחיבה דעתו של אדם. לינה משפחתית אפשרה לפתוח פתח לסיכוי לשנות מצב זה. בתנאי שכל מי שהיה קשור לבנייתם [של בתי הקומות המכוערים והבלתי נוחים], יבין שעליו למשוך ידו הפעם מן התכנון.

הדיון הבלתי פורמאלי נמשך שנים והוא מציג מגוון דעות. ההורים הצעירים שלא היו שבעי-רצון מהמצב הקיים בכל הקשור בלינת הילדים בבית הילדים, לא הסתפקו בהלנת ילדיהם בימי שישי בחדרם, וכך יותר ויותר משפחות שלהן ילדים צעירים (בני 0 עד 13) בקשו ואף קיבלו אישור להלין את ילדיהן בחדר. זהו הרקע חברתי להקמת "הוועדה לבחינת בעיית הלינה המשפחתית". בדו"ח פנימי של הוועדה נכתבו שמותיהם של 14 ילדים הישנים בקביעות בחדר ההורים, מתוך סך-כל 140 ילדי המשק עד גיל 13 (צילום 3849). המשפחות של הילדים הללו התגוררו בדירות של חדר וחצי עד שני חדרים בצפיפות רבה וללא תנאים מתאימים. כלומר, בהעדר החלטה על שינוי אורחות החיים בשדות ירדן, צפויות המשפחות

הללו לחיות בצפיפות וללא תנאים מתאימים במשך שנים רבות. בנוסף לכך, משפחות רבות שילדיהן בגילאי 0-15, רצו גם הן להלין את ילדיהן בחדר, אבל ביקשו להימנע מן הצורך לבקש לכך אישור מיוחד. חלי א., אמו של אחד הילדים מבין ה-14 שקבלו אישור מיוחד ללון בקביעות בחדר, ספרה לי על המעבר ללינה בחדר ההורים של הבן הצעיר ובן נוסף:

הבן הצעיר שלנו נכנס לגן. באחד הלילות הוא הגיע לחדר. לאחר הפעם השנייה שהוא הגיע - החלטתי, שמכאן ולהבא הוא יישן בחדר. מרכזת החינוך "עשתה לנו [להורים] את המוות" ובסופו של דבר פנינו לפסיכולוג. בשיחה משותפת [ההורים, הילד והפסיכולוג], אמר הבן שלנו: "כל היום יש לי את החברה ואת הילדים - נהדר. בלילה כשאני פוקח את העיניים אני לא רוצה מישהו שאני לא מכיר! אני רוצה את ההורים. אני לא רוצה לראות פרצוף שאני לא מכיר". הפסיכולוג לא תמך בלינה המשותפת, אבל הוא אמר: "שרק שזה לא יפריע לו (לילד) חברתית", לאחר שהשתכנע שכך הדבר, הוא אישר לבן שלנו להמשיך ולישון בחדר. קיבלנו אישור מהפסיכולוג להשאיר אותו בלינה משפחתית בתקופה שבה הנורמה הייתה של לינה משותפת. לנו היה ברור שהילדים צריכים להיות עם ההורים שלהם עד גיל מסוים.

אני: איפה גרתם אז?

חלי א.: אנחנו גרנו בזיתים [שיכון זיתים נבנה בתוך מטע זיתים], בקומותיים [בדירת שני חדרים], ללא שום תנאים. הבן הבכור שלנו, בגיל 13, חזר הביתה. הוא אמר: "שהילדים הולכים נורא מאוחר לישון והוא רוצה ללכת מוקדם לישון".

הנה כי כן, הדיון בדרך בה יש להלין את הילדים נמשך ומעצים. בליבם של עוד ועוד חברים, בני הקיבוץ, עולים ספקות בכל הקשור לערכים המקובלים, ויותר ויותר חברים מביאים זאת לידי ביטוי בשיח ואף בפרקטיקה. הדברים עולים בשיח ביקורתי על הלינה המשותפת ואף בפרקטיקה של 'פריצת הגדר', בכך שההורים לוקחים את ילדיהם לישון בחדר ללא אישור והחלטה של המוסדות.

ייתכן שלהביטוס (Bourdieu, 1977; [1970] 1990) של בני הקיבוץ יש השפעה על תחושותיהם בהקשר ללינה המשותפת ועל הדעות שהם משמיעים בהקשר ללינה משפחתית. כזכור, ההביטוס של בני הקיבוץ הבוגרים בא לידי ביטוי בשיח של 'אנחנו'; בציפייה 'להיות כמו כולם'; בצורך בפניה פרטית, שלא קיבל מענה; בתחושה הפנימית שהצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך במסגרת הבית הכולל; וגם בהבנה ששליטה במידע ובפוליטיקה הפנים קבוצתית הם כוח שניתן להשתמש בו. ההביטוס של בן הקיבוץ עוצב בחינוך המשותף. מרכיביו של חינוך זה עיצבו והדריכו את חייו של בן הקיבוץ בהרמוניה מלאה במשך עשרות שנים. והנה, כעת, בעתות שהביאו למשבר הלינה של הילדים - צפים ועולים ההגיונות הסותרים אשר בנפשו ובהתנהלותו החברתית של בן הקיבוץ:

מצד אחד יש רצון בליבו של בן הקיבוץ "להיות בסדר", "להיות כמו כולם" כלומר, "להתנהל בלינה משותפת כמו שתמיד היה בקיבוץ", להמשיך את המסורת של הלינה המשותפת. מצד שני עולה הצורך בטיפוח פינה פרטית הן למשפחה הצעירה והן לילדים הרכים, פינה פרטית וחמה ואינטימית בבית המשפחה ולא בבית הילדים המנוכר משהו. הגיונות סותרים אלו קורעים את נפשו של בן הקיבוץ מבפנים ובה בעת יוצרים קרע עמוק בין קבוצות שונות בחברה הקיבוצית.

2.1.2 הדרך בה יש להלין את הילדים - שיח בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ

לאט לאט חלחלה ההבנה במוסדות הקיבוץ, כי לא ניתן עוד להתעלם מהצורך של חברים רבים לשנות את הדרך בה לנים הילדים, ולא ניתן עוד להתעלם מהקול הרם העולה מן השטח, מציבור ההורים הצעירים – המבטא ערכים חדשים, שונים מהמקובל עד כה.

בדצמבר 1979 כוננה המזכירות צוות לבחינת בעיית הלינה המשפחתית, שבראשו הועמד לוי (צילומים 3846-3850). בהמשך נקרא הצוות: "הוועדה לבחינת בעיית הלינה המשפחתית" (ראוי לשים לב לשמו של הצוות המתייחס ללינה המשפחתית כאל בעיה. עניין זה יידון בהמשך). הצוות עבד בעצלתיים ונראה היה שמטרתו היא לחנוק את ההתקוממות החברתית העולה מן השטח על-מנת לשמר את העבר גם בהווה. הימים – "ימי הביניים". בתקופה זו, אין החלטה מפורשת של מוסדות הקיבוץ על ביטול הלינה המשותפת. ובימים ההם, בהעדר החלטה מפורשת של המוסדות – "איש הישר בעינו יעשה". כלומר, חלק מההורים "מצפצפים" על החלטות המוסדות המחייבים של הקיבוץ (האסיפה, המזכירות וועדת חינוך), ולוקחים את ילדיהם ללון בחדר ההורים; חלק אחר של ההורים מנסה לשמור על הכללים ולהביא מדי ערב את הילדים ללון בבית הילדים; ואילו חלק אחר של ההורים נוהג באורח אקראי: פעם באים הילדים ללון בבית הילדים ופעם לוקחים ההורים את הילד/ה לחדר.

במצב הזה, נוצרת בעיה חמורה להורים המתכוונים להביא את ילדם ללינה משותפת בבית הילדים: האם הערב יהיו מספיק ילדים בבית הילדים, כך שהם יוכלו להשאיר את בנם או בתם בבית ילדים חי ומתפקד? או שמא ימצא בית ילדים ריק במידה רבה, כך שלא ניתן יהיה להשאיר בו את הילדים בבטחה? דילמה זו עולה בבירור מתוך דבריהם של המרואיינים הבאים. בקשתי ממיכל ומרמי ב. שיספרו על התקופה שקדמה להחלטת האסיפה על המעבר ללינה משפחתית.

רמי ב.: אף אחד לא ידע מי יבוא לישון. פעם זה בא ופעם זה. אז [ההורים אמרו זה לזה] בוא נלך

הביתה כי הם [הילדים האחרים] לא באו.

מיכל: בעצם, כבר לא הייתה לינה משותפת [לפני החלטת האסיפה על מעבר ללינה משפחתית]. כבר היה ילד אחד בבית. היית יכול ללכת להשכיב ילד באמצע המשק בבית שלא היה בו אף ילד. אולי ילד אחד או שניים, וקראו לזה לינה משותפת.

או ששומרת הלילה הייתה [הבעתה של מיכל אומרת: לא מתאימה לתפקיד]. אז היית אומר לעצמך "מה אני אידיוט, להביא ילד אחד לבית הזה? מה אני משוגע?"
רמי ב.: בעצם, אנשים הצביעו ברגליים³⁵.

מיכל: השבירה הייתה כזאת, ואני באופן אישי אמרתי: "זהו! נקודה! סוף פסוק! עכשיו צריך להתחיל לטפל בנושא של הלינה המשפחתית." כי לא היה טעם להמשיך בדבר הזה.

מיכל: ב-1979 החל הטיפול [של המזכירות] בשינוי הלנת הילדים. כשהמזכירות הבינה שצריך לטפל בדברים היא הקימה צוות [שמטרתו לבחון את בעיית הלינה המשפחתית], שבראשו עמד לוי, שהיה בעד לינה משותפת ולא אכפת היה לו מהילדים.

הצוות בראשות לוי, החליטו שלוקחים את הילדים [לישון בחדר] פעם בשבוע, אחר-כך החליטו שאת הילדים שבגנים לא [לוקחים לישון בחדר], ואת הפעוטים כן. ובקיצור, תוך זמן קצר זה נגמר [הלינה המשותפת הסתיימה בפועל].

חברים שהתקוממו כנגד דרך העבודה שאפיינה את וועדת לוי, שלדעתם זוהי דרך חסרת תכלית שלא מובילה לפתרון, יזמו וכוננו צוות חדש שמטרתו להוביל שינוי בדרך הלנת הילדים. בראש הצוות החדש עמדה מיכל. כינויו של הצוות "הוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית" (צילום 4107).
מעניין ההבדל בשמות שתי הוועדות:

הראשונה (הצוות של לוי) – "הוועדה לבחינת בעיית הלינה המשפחתית",

השנייה (הצוות של מיכל) – "הוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית".

נראה שהשמות השונים מייצגים גישות שונות. הצוות בראשות לוי, התייחס אל 'הלינה המשפחתית' כאל בעיה המפריעה לאורח החיים התקין של הקיבוץ. לעומת זאת, הצוות של מיכל ראה 'בלינה המשפחתית' מציאות. מציאות שיש לטפל בה כך שהמשפחות הצעירות תוכלנה לתפקד במסגרת החיים הקיבוציים.

³⁵ הצבעה ברגליים – מקור הביטוי ברומא העתיקה. בסנאט ברומא הצעות רשמיות וחשובות שנידונו, הוחלטו בדרך מיוחדת, על ידי חלוקה של הבית: התומכים בדעה אחת קמו והלכו לצד אחד של הבית, ואילו המתנגדים להם, הלכו לצד שני, ומספר האנשים בכל קבוצה נספר. הצבעה כזו כונתה "הצבעה ברגליים".
פירוש הביטוי היום: הבעת דעה בדרך של מחאה אקטיבית. מויקיפדיה 26.4.2013.

בפגישה השנייה של "הוועדה לבחינת בעיית הלינה המשפחתית" נמסר כי 10% מהילדים בני 0 – 13 שנים, לנים דרך קבע בדירת המגורים של הוריהם, וזאת מסיבות שונות ובאישור מוסדות קיבוציים שונים הרשאים לתת אישורים בנושא לינת ילדים (צילום 3849).

במאי 1980 (צילומים 3850-3949) שלחה הוועדה מכתב לחברים בו ספר על הקמתה, על-כך ש-14 ילדים מתוך כ-140 ילדים ישנים בחדר, ובו גם ביקשה הוועדה מחברי המשק להשיב על "שאלון סקר", בכדי שפעולותיה יתאימו לרצונותיהם של רוב החברים.

שאלות הסקר הן:

1. האם הנך, עקרונית, בעד לינה משפחתית בשדות ירדן?
2. אם אין לך דעה מוחלטת (וגם אם יש) האם את/ה מעונין/ת לשמוע, להשמיע, לשכנע ולהשתכנע בדיונים על הנושא?
3. אם את/ה בעד השינוי, האם לדעתך יש לו עדיפות כזו שיש לגשת מיד להתחלת ביצוע או לדחות למספר שנים?

בשלב הזה של המחקר, הגעתי להבנה כי, על מנת לנתח את תשובות החברים ל"שאלון הסקר" (צילומים 3851-3947), יהא עלי לפתח כלי ניתוח המתייחס למקרה של קיבוץ שדות ירדן. כלי הניתוח שפיתחתי מבוסס על היכרותי את אוכלוסיית שדות ירדן והבנתי את הקודים החברתיים שמעצבים את החיים בקיבוץ. כפי שתואר בפרק המתודולוגיה, מיינתי את התשובות על שאלון הסקר על-פי חמש קטגוריות, המייצגות קבוצות מובחנות באוכלוסייה. הקבוצות נבדלות בוותק בקיבוץ ובמצב המשפחתי על-פי גיל הילדים:

1. דור המייסדים (המייסדים ובני גילם שהצטרפו לקיבוץ במשך השנים);
2. בני המחזור הראשונים שילדיהם כבר גדלו, ולא צפוי שְׁיִשְׁנוּ בדירת הוריהם;
3. חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות;
4. חברי משק ומועמדים לחברות, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות;
5. חברי משק צעירים ומועמדים לחברות, שטרם הביאו ילדים לעולם.

בטבלאות המוצגות להלן ערכתי את התשובות המנומקות שכתבו חברים, שהן יותר מ"כן" או "לא", ושהן מייצגות את השיח של אותה תקופה. בכל קבוצה מחמש הקבוצות היו חברים שתמכו בהמשך הלינה המשותפת והיו שתמכו במעבר ללינה משפחתית, לכן בכל טבלה של כל קבוצה יש עמודה לתומכים בלינה המשותפת ועמודה לאלה התומכים בלינה המשפחתית. בנוסף לכך, בסוף הטבלה של דור המייסדים מובאות הצעותיהם של החברים מדור זה שמתייחסות לשינוי אותו מובילים בני הדור השני.

דור המייסדים	
הנימוקים בעד הלינה המשפחתית	הנימוקים בעד הלינה המשותפת
<p>אני בעד לינה משפחתית. מתוך ניסיוני כשומר³⁶ (שומרת) נוכחתי כי בגלל שתי הסיבות גם יחד, חרדה מצד ההורים ופחדים מצד הילדים, יש הצדקה מלאה לשינוי שיטת הלינה. מצבנו הביטחוני בכלל והיותנו משק סֶפֶר בפרט לא משאירים לנו, לדעתי, ברירה...</p>	<p>אני מתנגד ללינה המשפחתית מטעמים עקרוניים וכלכליים: באינפלציה הנוכחית ההוצאות העצומות הן מעבר ליכולתנו הכספית! ... הכניעה ללינה משפחתית נוגדת את תפישתי את הקיבוץ (חינוך משותף, שחרור האישה) והיא פשרה מסוכנת בתוך תהליך הדילול של רעיון הקיבוץ, בתוך המעבר מדור לדור... כרגע התחייבות לביצוע תביא לפשיטת רגל!</p>
	<p>החינוך המשותף – הלינה המשותפת היו חלק בלתי נפרד מחיי הקיבוץ.</p>
	<p>אין כל אפשרות לבצע את השינוי בגלל מצבנו הכלכלי עכשיו, ויוקר הבניה.</p>
	<p>המחיר הנקוב לשיפוץ הדירות והתאמתן ללינה משפחתית - לא מציאותי (הרבה יותר).</p>
	<p>מתנגדת שזה יהיה על חשבון שיכון ותיקים.</p>
	<p>הלינה המשותפת חיונית לחברת הילדים בכלל ולחֶבְרָה, הָאֵם, בפרט!</p>
<p>המלצות דור המייסדים (שבעד הלינה המשפחתית)</p>	<p>המלצות דור המייסדים (בעד הלינה המשותפת כלומר, נגד הלינה המשפחתית)</p>
<p>לגשת מיד לביצוע, כי הנושא מספיק רציני, כדי שלא יסבול דחיות וסחבת.</p>	<p>אימהות העומדות בתוקף רב [על רצונן להלין את ילדיהן בביתן], תורשנה לקחת את ילדיהן לחדר מבלי לבצע שינוי בבנייה.</p>
	<p>לא "לעשות" מלחמה על-כך!!! לדחות את השינוי בדרך הלנת הילדים לעוד שנים טובות.</p>
	<p>לדחות בינתיים את השינוי בדרך הלנת הילדים.</p>
	<p>להמשיך ללמוד את הבעיה.</p>
	<p>יש לדחות לכמה שנים, ולאחר תקופה משמעותית הבעיה תתעורר בהתאם למצבנו המשקי והחברתי, ותמצא את ביטויה לחיוב או לשלילה.</p>
<p><u>3 חברים מדור המייסדים תמכו בלינה משפחתית</u></p>	<p><u>17 חברים מדור המייסדים התנגדו ללינה משפחתית</u></p>

טבלה 1 - הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של דור המייסדים

³⁶ שומר – תפקידו של השומר בקיבוץ להגן על האנשים במחנה, האנשים שבתוך האזור המוקף בגדר, בפני אויבים מבחוץ. שומרת – תפקידה של שומרת הלילה לטפל בילדי הקיבוץ הישנים בבתי הילדים.

כפי שעולה מתשובות דור המייסדים, הרי רובם התנגדו לשינוי בדרך הלנת הילדים. ההתנגדות של הוותיקים נשענת על רעיון הקיבוץ ובתוכו החינוך המשותף ושחרור האישה; על תפיסת הלינה המשותפת כחלק מהחינוך המשותף; על החשש ממלחמה בין-דורית בין החברים; על החשש מהעתיד הכלכלי הגרוע הצפוי למשק; ומכך שהבנייה החדשה תהיה על-חשבון רמת הדיור של הוותיקים.

מעניין לעיין בדבריה של יוכבד, מדור המייסדים, המנסה להסביר מדוע בני הדור השני אינם רואים עין בעין עם דור המייסדים את הלינה המשותפת. לטענתה של יוכבד, הסיבות לשינוי בגישתם של בני המשק לדרך ההורות שהייתה נהוגה בקיבוץ, כאשר הם היו ילדים, נובעת מהחוויות שאותן חוו כילדים בבית הילדים בחינוך המשותף:

לנו היה קשה לקבל שאי-אפשר לגדל ילדים כל-כך יפה בבית ילדים עם מטפלת. וללכת ולהביא אותם לשינה, ולכסות אותם ולספר להם. וללכת בשקט לעבודה, כשהילדים מטופלים.

השינוי היה כל-כך דרסטי. כשילדתי את הבת הקטנה – למרות כל הקשיים, אני הייתי מאושרת! היא בבית תינוקות. היא מסודרת, היא מטופלת – אני יכולה ללכת לעבודה.

היה קשה בנובמבר-דצמבר ללכת בלילה בבוץ, בגשם, להניק אותה בבית התינוקות. אבל אני הייתי מאושרת, אפשר לגדל ילדים יפה; בבית ילדים; עם מטפלת מסורה. המטפלת הייתה פרומה.

הבת הגדולה הייתה בגן א' – היא הייתה מאושרת בגן ואני הייתי מאושרת. בערב הלכנו להשכיב וזהו. העולם [מחוץ לקיבוץ] כל-כך נראה לא טבעי.

הוויכוח בין הצדדים היה על זה:

הילדים האלה, שגדלו בבתי הילדים, כשהם היו להורים, הם או חלקם, זכרו דברים שלא היו נעימים להם; זכרו את עצמם או את חבריהם סובלים – ועל כן הם לא רצו שהם יהיו במצב שהילדים שלהם יסבלו כמו שהם היו בורחים בלילה לבית ההורים.

[בוויכוח בין שני הצדדים] הרוב הכריע שאין זה אנושי! אין זה נורמלי! בכל העולם הילדים גדלים אצל ההורים. [ונשאלה השאלה] למה אנחנו פה שולחים את הילדים, נותנים לידיים זרות לטפל בהם?

לחינוך הקיבוצי יתרונות כפי שטענו רינה ויוכבד, וכפי שעולה מסקירת המחקרים שערכו אורה אביעזר ושותפיה (1998). ממחקרים אלה עולה, כזכור, כי כאשר מפעילים את מדד "איכות הטיפול בגיל הרך", המודד את טיב הסביבה של הילד, את יחסי המבוגרים והילדים, את גודל הקבוצות, ואת טיב הפעילות החינוכית והחברתית, הרי בחינוך הקיבוצי – בהשוואה למעונות יום ולמשפחתונים בישראל, ניכרת עליונות בולטת של החינוך בקיבוץ. יחד עם זאת טוען שר (2007), שלמשפחה היה תפקיד חיוני בחייהם של בני הקיבוץ. בתחום המשפחה יכלו בני הנוער לברר לעצמם ואף לעצב את זהותם הייחודית ובתוך כך לבחון את תכניותיהם לעתיד – האם להמשיך לחיות בקיבוץ או לעזוב את דרך החיים הזו.

אפשר לראות בדיון הסוער שנערך בשדות ירדן במשך כמה שנים, את הדואליות הקיימת במבנים חברתיים (Giddens, 1984). החינוך המשותף והלינה המשותפת עיצבו את בני הקיבוץ, אך אותם בני הקיבוץ הם שמובילים שינויים במבנה החינוך שבו יתחנכו ילדיהם הצעירים. דור המייסדים עיצב את מבנה החינוך המשותף על-פי החזון של "היהודי החדש", לעומת זאת בני הקיבוץ שחיו את החזון הלכה למעשה, חשו שקיימים חסרונות בדרך בה ממומש החזון.

נבחן את הכוחות החברתיים שלקחו חלק בדיון 'בדבר הדרך שבה יש להלין את הילדים' בשדות ירדן. דבריה הבאים של יוכבד מציגים את המשתתפים בדיון כנחלקים לשתי קבוצות מובחנות בתוך הקיבוץ:

הייתה מלחמת עולם בין הצדדים השונים בקיבוץ :

כל ההורים הצעירים רצו את הלינה המשפחתית!

כל הוותיקים, ההורים שהיו הורים, ראו בזה את סוף העולם!

לדוגמא, חלי א. עמדה באסיפה וניסתה לשכנע ולהסביר מה זה אומר שהילדים צריכים להיות עם הילדים

[בבית הילדים]: "שזה לא טבעי, זה לא אנושי, זה לא ..."

מלחמת עולם!

זה היה קשה!

בסופו של עניין, איכשהו, הצליחו להשפיע ולהכניע ולשנות את הגישה של הוותיקים, כדי שהם יוותרו על בנייה להם, [בנייה] טובה, מסודרת של הדירות, כדי לתת לילדים [בניהם ובנותיהם של הוותיקים] ולבנות את שכונת 'הוואדי' ללינה המשפחתית.

מדבריה של חסיה שהובאו קודם, כמו גם מהטבלה המציגה את תשובות דור המייסדים, עולה כי חלק מהחברים מדור זה צידד במעבר ללינה משפחתית. זאת בניגוד לדעה שהביעה יוכבד, התופסת את החברה כנחלקת לשתי קבוצות על-פי גיל ההורים: "כל ההורים הצעירים רצו את הלינה המשפחתית! כל הוותיקים, ההורים שהיו הורים, ראו בזה את סוף העולם!". יוכבד מסבירה את התנגדות ההורים הצעירים ללינה המשותפת בזיכרונות שנצרכו בתודעתם במהלך חייהם בחינוך המשותף.

יהודה מציג את המחלוקת בדבר השינוי בדרך הלנת הילדים כמונעת מאינטרסים הקשורים לרמת

החיים שהמעבר לדיור ברמת לינה משפחתית יאפשר:

נושא הלינה [המשפחתית] עלה משכבת הגיל שאחרי מחזור א'. מחזור א', כשהתחילו לדבר על הנושא הזה

כבר היו בלי ילדים, ואז יצא שהם לא ייהנו מהבנייה הנוספת. בסופו של דבר ההשקעה הזאת, בלינה

המשפחתית, הייתה עצומה... וכל הכספים האלה באו על-חשבון דברים אחרים. ואז יצא ששכבת גיל

מסוימת שאין לה כבר ילדים בגילאים שמיועדים ללינה משפחתית - מחזור א' ואולי ב' והוותיקים, הם

עמדו להיות אלה שלא נכנסים לרשימה. לכן הם התנגדו לעניין הזה [ללינה המשפחתית].

רמי א. מבני מחזור א', כזכור, צפה בעיות בתחום העבודה במשק, שתגרום הלינה המשפחתית:
 אני ראיתי בזה [בלינה המשפחתית] כל מיני חסרונות. למשל, כשצריכים להעיר את הילדים לבית-ספר, אז
 אי-אפשר להגיע לעבודה [ברפת] בזמן.

נבחן את תשובות בני המחזורים הראשונים ונראה האם גם אלה שענו על שאלון הסקר, התנגדו לשינוי.

בני המחזורים הראשונים שילדיהם כבר גדלו, ולא צפוי שיישנו בדירת הוריהם	
הסיבות בעד הלינה המשפחתית	הסיבות בעד הלינה המשותפת
אני בעד לינה משפחתית, כתוצאה ממה שנשאר מבתי הילדים... אבל, נראה לי שבמצב הכספי של היום אין מה לדבר על שינוי, ואני נגד תנאים קשים של העברת ילדים ללא תנאים לחדר ההורים. נראה שאין ברירה אלא לדחות את הרעיון למספר שנים.	אני נגד הלינה המשפחתית. המצב של היום מוצא חן בעיני. שילוב של בית ילדים וחדר ההורים.
אני בעד השינוי אבל אם זה דורש הוצאות כספיות שהמשק לא יכול לעמוד בהן, אני בעד ניסיון חלקי (ימי שישי) ואחר-כך לינה משפחתית במצב הדיור כמו שהוא בלי השקעות.	בשום אופן לא לעבור ללינה משפחתית!
אני חושבת שזה הדבר הטבעי ביותר בעולם, שילדים ישנים עם ההורים שלהם. זה נותן ביטחון בעיקר לילדים אך גם להורים... היה צריך לגשת לביצוע השינוי כבר "אתמול" אך במצב הכספי של היום קשה לי להאמין שזה ילך. בכל אופן – בטח שלהתחיל בדיונים וקבלת החלטה עקרונית. אולי העניין יבוצע כשיגמר (אם יגמר) המצב הכלכלי הקשה.	
<u>5 חברים מבני המחזורים הראשונים, שילדיהם גדולים בעד לינה משפחתית – אבל!!!</u>	<u>3 חברים מבני המחזורים הראשונים, שילדיהם גדולים התנגדו ללינה משפחתית</u>

טבלה 2 - הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של בני המחזורים הראשונים

נראה כי חלק ניכר מבני המחזורים הראשונים בעד הלינה המשפחתית של ילדי הקיבוץ. יחד עם זאת הם חוששים, שהמשק כגוף כלכלי יתקשה לשרוד את ההשקעות הכספיות הגדולות הכרוכות בבניית בניינים חדשים רבים, וגם שזכויותיהם בנושא הדיור יפגעו.

לשאלתי: מה שִׁכנע את המבוגרים (דור המייסדים ובני המחזורים הראשונים) לשנות את גישתם כלפי הלינה המשפחתית?
ענה יהודה:

היה וויכוח. לא חשוב מה אמרו, באסיפה, זה התחלק לפי אינטרסים. המבוגרים התחלקו ככה:

- אלה שיש להם בנים פה – תמכו בבנים. הם כבר נאבקו בשביל הילדים שלהם. למשל, אמא שלי תמכה בזה בגללי, בגללנו – אשתי ואני ושלושה ילדים. ואותו דבר גם הורים אחרים שתמכו בבנים שלהם שיהיה להם דירות. הם היו מוכנים לתת לילדים כל דבר. אני זוכר, בתקופה שרק התחלנו פה [בשנים הראשונות של הקיבוץ], כל האוכל לילדים, הכול לילדים, ההורים בקושי אכלו. להורים לא היו מקררים, רק בבתי הילדים.

- ואלה שלא היו להם בנים פה ומחזור א', שאז היו בעמדות כוח – התנגדו.

יהודה המשיך וסיפר על הוויכוח שהתנהל באותם ימים:

הדמות המרכזית באותה תקופה היה י.א. [ממחזור א', שהיה מרכז משק באותה תקופה], והוא אמר: "אני לא רוצה להשקיע בהגדלת דירות החברים, אני עכשיו בונה חדר אוכל חדש... ואז אם אני אקח את כל הכסף לחדר אוכל, אז יעזבו את הסיפור הזה, של הלינה המשפחתית."

עד כאן, אנו מבחינים בשלוש קבוצות חברתיות, שניתן לאפיין אותן:

- חברים מדור המייסדים שלהם "בנים ממשיכים"³⁷;

- חברים מדור המייסדים שבניהם ובנותיהם עזבו את המשק;

- בני המחזורים הראשונים, שדאגתם היא לעצמם:

ראשית, כיוון שילדיהם טרם הקימו משפחות בקיבוץ;

שנית, רובם אינם ילדיהם של חברי דור המייסדים, הוריהם חיים בערים;

ושלישית, כיוון שעתידיהם תלוי במצבו הכלכלי של הקיבוץ.

הקבוצה הגדולה ביותר שלה עניין דחוף לבצע את השינוי בדרך הלנת הילדים, ולעבור כמה שיותר מהר

ללינה משפחתית היא הקבוצה הנכללת בקטגוריה השלישית: **חברים שלהם ילדים קטנים שאינם**

³⁷ בנים ממשיכים – המונח 'בן ממשיך' התפתח כתוצאה מגישה היסטורית שהתאימה לזמנים בהם החקלאות הייתה ערך לאומי, והמוסדות המיישבים גיבשו את התנאים באשר להעברת הזכויות במשק במטרה להשאיר את המשק החקלאי כיחידה משקית אחת שאינה ניתנת לחלוקה או לפיצול (מדינת ישראל, 1973: תקנות האגודות השיתופיות). משמעו של המונח בקיבוץ – בן שהתקבל לחברות ונשאר לחיות במשק שבו חברים הוריו.

תינוקות. זו הקבוצה ש"הצביעה ברגלים", ובעצם, זו הקבוצה שסבלה בשל המעבר דה-פקטו ללינה משפחתית, כיוון שמגורי החברים בקבוצה זו וסדר היום המשפחתי לא הותאמו ללינה משפחתית. כלומר, קבוצה זו מתמודדת עם תנאי צפיפות קשים וסתירה חמורה בין אורח החיים המתקיים למעשה בחדר, לבין זה הנהוג להלכה בקיבוץ, בטרם התארגנה החברה כולה להכיל את השינוי. מיכל תיארה את המצב הקשה שבו חיה משפחתה בשנים בהן נהגה לינה משפחתית, בעוד התנאים בדירות ההורים מתאימים ללינה משותפת:

לנו יש 4 ילדים שהיו בלינה המשותפת. גרנו בחדר וחצי. קבלנו מהקיבוץ שתי מיטות מתקפלות, וכל לילה היינו פוֹרְשִׁים את שתי המיטות המתקפלות. לנו לא היה איפה לשבת. ישבנו על השוליים של הספה. איכשהו פרשנו את המיטות. אנחנו נשארנו לישון בחדר שינה שלנו, והתינוק שלנו ישן על-ידנו.

וכך מתארת את התנאים טובה (חברת הקיבוץ, כבת 60, שהצטרפה לקיבוץ בגיל 27 עם בן ובת):
 בשנה הראשונה [1978-1979] הילדים ישנו בבית הילדים. אחר-כך [לאחר שבתי הילדים התרוקנו בלילה, וילדי עברו לישון בחדר] נתתי להם את החדר שלי. אני ישנתי בסלון. אחרי זה קבלתי שתי דירות מחוברות [ללא שיפוץ]. לבית הזה [75 מ"ר בסטנדרט של לינה משפחתית בשכונת הוואדי] עברתי בסוף 1994. הילדים כבר היו גדולים.

בבית הזה, אם היה לי יותר כסף הייתי עושה כל-מיני דברים – גינה יותר יפה, מקלחת מיוחדת. כשנכנסתי לבית הזה עיצבתי אותו כמו שאני אוהבת. פיצ'יפקס על הרצפה. אני אוהבת רק את הסלון.

להלן התשובות לשאלון הסקר שכתבו החברים הנכללים בקטגוריה השלישית, חברי משק שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות.

חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות	
הסיבות בעד הלינה המשפחתית	הסיבות בעד הלינה המשותפת
אני בעד לינה משפחתית, אך עד הצבא!!! אני נגד לינה משותפת של ילדים בגיל הנעורים ובכיתות יותר נמוכות בבית-הספר. נראה לי חשוב מבחינה חינוכית שדווקא בגיל הנעורים וגיל ההתבגרות יישנו הילדים אצל הוריהם.	אני מתנגדת ללינה משפחתית. אנו לא בנויים לצורת לינה כזאת, ולא בגלל הבתים רק, אלא מכיוון שכל סדר החיים שלנו הוא לא כמו במקומות אחרים. וזה יוצר הרבה בעיות קשות מאד.
אני בעד הלינה המשפחתית, אבל במצב הכלכלי הנוכחי אין מה להתחיל לשוחח על הנושא [לינה משפחתית]. החלטה עקרונית, עכשיו [פסח 1980], רק תזיק.	כרגע אני מתנגדת ללינה משפחתית. אם יוחלט בעד – אני לא אתנגד... אני מקווה שלא יעברו ללינה משפחתית בלי סידורי לינה מתאימים בחדרי החברים.

<p>חייבים לעבור ללינה משפחתית, מהסיבה שבית הילדים לא נותן את השקט שהילד צריך, ובבית ההורים בטחונו מתחזק... יש לשינוי לינת הילדים עדיפות כך שרצוי מיד לגשת לביצוע, למרות המצב הכלכלי הקשה. יש להאריך את גיל הלינה עד חמש-עשרה.</p>	<p>אני עקרונית נגד הלינה המשפחתית. למרות שאני רואה שזה התהליך שעובר בהרבה משקים, לדעתי הלינה המשותפת היא חלק חשוב בתהליך החינוך המשותף ויש לטפחה ולשפרה ולהתגבר על בעיות הגורמות להורים התנגדות בעיקר ל"השכבה".</p>
<p>אני בעד לינה משפחתית – לא באופן עקרוני אלא למעשה... אחרי שמחליטים, קשה להשהות את התהליך, יש נזילה לכיוון ביצוע. לכן כדאי אם מחליטים בחיוב לבדוק גם את לוח הזמנים לביצוע על-ידי דיפרנציאציה של הגילים.</p>	<p>אינני בעד לינה משפחתית, אך באם לא נעשה דבר-מה לשיפור הלינה בבתי הילדים – לא יהיה מנוס מלעבור ללינה המשפחתית, כיוון שההורים המעוניינים בלינה המשפחתית, עושים כבר היום צעדים בכיוון הנ"ל.</p>
<p>בעד לינה משפחתית בשדות ירדן ובהקדם האפשרי. הסיבה העיקרית היא הביטחון לילד הנמצא ליד הוריו.</p>	<p>אינני בעד הלינה המשפחתית ואני חושבת שאפשר לדחותה למספר שנים. אך אי-אפשר להתעלם מהסחף.</p>
<p>אני בעד השינוי. השינוי חייב להיעשות בבת אחת. לא לשבור מסגרות קיימות לפני שהקימו תנאים למסגרת לינה חדשה. לכן, או שבונים ועוברים כולם יחד או שמוותרים על העניין – אין מצב ביניים.</p>	<p>לא נחרץ [ללינה המשפחתית]. משיחות עם חברי משקים שעברו ללינה משפחתית מתברר דבר ידוע: החליפו בעיה מסוג אחד בבעיות מסוג אחר – ורק לשם כך חבל על המאמץ.</p>
<p>אני מאד מאד מאד בעד לינה משפחתית, אפילו בתנאים של היום... ואם מבחינה כלכלית זה קשה השנה, אז להחליט שיש לינה משפחתית בתנאים של היום. רק לתת לכל משפחה את הציווד הדרוש ואת הציווד שאפשר להכניס בכל דירה.</p>	<p>אני מציע לא לגשת לביצוע מיד. אך במידה והציבור רוצה לינה משפחתית – לגשת לתכנון יותר מפורט מבחינה טכנית ולהתכונן לשעת כושר, אם תגיע!</p>
<p>אני עקרונית בעד לינה משפחתית. רוצה את הילדים שלי בחדר עד גיל 10. שונאת את ההשכבה המשותפת, שואפת לפרטיות.</p>	
<p>יש לגשת לביצוע מידי [של הלינה המשפחתית]. א. על-מנת שאפשר בבניה החדשה כבר להתאים לדרישות; ב. על-מנת שהילדים שלי יספיקו לזכות בלינה המשפחתית. אם לא יתחילו מיד, שזה גם כן דורש ביצוע ארוך, אז הביצוע לא נראה לעין.</p>	
<p>לדעתי העניין חשוב וכדי למנוע "פריצות גדר" רצוי להביאו לדיון ואז אולי זה ייהפך לרשמי.</p>	

<p>אני בעד הלינה המשפחתית כי מקומם הטבעי של הילדים הוא ליד הוריהם. לדעתי צריך להתחיל מיד ולא חשוב באיזה תנאים, מפני שאם מחכים – אף פעם לא מגיעים לנושא. תמיד יש דברים דחופים יותר וזולים יותר.</p>	
<p>אני בעד לינה משפחתית וכמה שאפשר יותר מהר - שגם אני אהנה ממנה... לדעתי יש לבצע את השינוי מיד בצורה מסודרת, גם ככה זה ייקח שנה או שנתיים. הלינה המשפחתית תהיה גם אם יחליטו אחרת, אבל היא תבצע באופן פרטיזני – כל אחד יעשה כטוב בעיניו, וזה לא רצוי.</p>	
<p>אני בעד הלינה המשפחתית כי זה חוסך בכוח אדם, נותן שקט להורים ועונה על רצון הילדים.</p>	
<p><u>47 חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות – היו בעד מעבר ללינה משפחתית</u></p>	<p><u>13 חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות - התנגדו למעבר ללינה משפחתית</u></p>

טבלה 3 - הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של חברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות

מהטבלה ומדבריהן של מיכל וטובה עולה תחושת הלחץ בה היו נתונים ההורים לילדים צעירים. בפועל כבר לא הייתה קיימת לינה משותפת, אך התנאים בדירות ההורים לא התאימו להלנת כמה ילדים. מצב דברים זה, יכול להסביר את הפעולה שבה מיכל מספרת שנקטה:

לוי לא הזיז את הדברים, ואני בעצם הדחתי אותי! הקמתי צוות [אחר] והתחלנו לעבוד ולהביא הצעות [מיכל הקימה את "הוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית" (צילום 4107)]. במהלך התהליך אספתי לי גם קצת אויבים. בהמשך, תידון התייחסות של חברים לנושא האויבים שאספה מיכל במהלך התהליך.

שתי הקבוצות הבאות: חברי משק ומועמדים לחברות, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות; וחברי משק צעירים ומועמדים לחברות, שטרם הביאו ילדים לעולם - **תמכו במעבר ללינה משפחתית**. אך החברים בקבוצות אלה לא היו לחוצים בזמן, כפי שהייתה קבוצת 'החברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות'. ייתכן שזו גם הסיבה למיעוט המשתתפים בסקר משתי הקבוצות הללו ולריבוי המשתתפים בסקר מקבוצת 'החברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות'.

חברים ומועמדים, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות	
הסיבות בעד הלינה המשפחתית	הסיבות בעד הלינה המשותפת
אני בעד לינה משפחתית כי ילד קטן צריך להיות על-יד ההורים שלו כמה שאפשר. אני בעד לגשת מיד לביצוע המעבר ללינה משפחתית כי הילדים שלי עכשיו קטנים.	
<u>4 חברים שלפחות חלק מילדיהם תינוקות בעד מעבר ללינה משפחתית</u>	

טבלה 4 - הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של חברים ומועמדים, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות

חברים צעירים שטרם הביאו ילדים לעולם	
הסיבות בעד הלינה המשפחתית	הסיבות בעד הלינה המשותפת
למרות העובדה שעדיין אין לי משפחה, הייתי מאד מאד רוצה שתהיה לינה משפחתית בשדות ירדן. [היא] תגביר את מעורבות ההורים, שנראית לי חסרה כיום, כמטפלת.	
<u>1 חברה צעירה שטרם הביאה ילדים לעולם בעד מעבר ללינה משפחתית</u>	

טבלה 5 - הנימוקים בעד ונגד הלינה המשפחתית של חברים צעירים שטרם הביאו ילדים לעולם

השיח בין מוסדות הקיבוץ לבין חברי הקיבוץ על הדרך בה יש להלין את הילדים מובל על-ידי הקבוצה הנכללת בקטגוריה של 'חברי משק שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות'. התומכים במהלך של שינוי בדרך הלנת הילדים הם חברי הקבוצה הזו כמו גם אלה המשתייכים לשת הקטגוריות הבאות: חברי משק ומועמדים לחברות, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות; וחברי משק צעירים ומועמדים לחברות, שטרם הביאו ילדים לעולם.

ראשי המתנגדים ללינה המשפחתית משתייכים לקטגוריה: בני המחזור הראשונים.

נימוקי רוב החברים בעד או נגד השינוי בדרך הלנת הילדים נראה שבאים מתוך העמדה האישית שבה הם או משפחתם נמצאים בה. גם החברים מדור המייסדים המתנגדים לשינוי בגלל רצונם לשמר את חזון השיתוף והשוויון בקיבוץ, מביעים חשש שהשינוי יבוא על חשבונם בדמות פגיעה במצבו הכלכלי של המשק ופגיעה ברמת הדיור שלהם לעומת שיפור ברמת הדיור של הקבוצות האחרות. יש לשים-לב, כי השיח בין חברי המשק חרג מדיון בשאלה 'מה הם ערכי החינוך שעל ברכיהם יגדלו הילדים בשנים הבאות', ונגע בשאלות השפעתם של השוויון החומרי והכלכלי על הריבוד החברתי של כלל אוכלוסיית שדות ירדן.

דיון מעמיק על הקשר בין עמדות החברים לפי פרמטרים משפחתיים (מצב משפחתי ומספר הילדים וגילם) להבנתם את ההשלכות הכלכליות והחומריות-ריבודיות של המעבר ללינה משפחתית על עתידם ועתיד הקיבוץ יובא בהמשך.

2.1.3 שינוי בדרך בה יש להלין את הילדים –

ערכים חדשים, קריטריון חדש ואמנה חדשה

שנה לאחר הסקר הראשון (שהתפרסם במאי 1980), פורסמו ביומן 2094 התוצאות של "משאל על לינת הילדים" (15.5.1981 (צילום 3405)). כלומר, מי בעד לינה משפחתית ומי בעד המשך הלינה המשותפת.

הצביעו 232 חברים :

בעד מעבר ללינה משפחתית – 133 חברים – 57.3%

בעד לינה משותפת – 66 חברים – 28.5%

נמנעו – 33 חברים – 14.2%

באותו יומן (2094 (צילום 3544)) התפרסמה נקודת מבט מעניינת על הלינה המשותפת בכתבה "בעד

לינה משותפת", שכתב דיאגו [ההדגשות בקו תחת הודגשו במקור]:

בעד לינה משותפת

למרות העובדה שלינה משפחתית הייתה מקלה מאוד על תפקידי בוועדת קליטה, באשר צורת הלינה

מהווה גורם חשוב בשיקולי משפחה לבוא ולהצטרף לקיבוץ, אני מתנגד לה.

קשה להתעלם מהעניין הרגשי העומד לדיון, והוא, היחסים בין אם לילד. אבל החלטה בכיוון זה

מחייבת שיקול דעת ריאליסטי.

במעבר ללינה משפחתית, אנחנו נעים לכיוון חברת מותרות, בה אנשים מרבים אמצעים לעצמם, כמו:

מכונית, טלפון, טלוויזיה, כדי לשחררם מתלות בחברה שמסביב. התפתחות כזו גורמת למשבר

תקשורת בין האדם לחברה, כאשר לאיש לא אכפת דבר מלבדו ומלבד ביתו.

אני חושב, לכן, שעדיף להוציא את הכסף על שיפוץ חדר האכילה אשר יכול לשפר את הקשרים בין

החברים, נקודה שעליה נקום או ניפול.

הבה נישאר בצורת הלינה המשותפת ונדאג להצלחתה בשמירה על הכללים על-ידי כולנו.

לטווח ארוך יהיה זה לטובת הילדים, אשר יחיו בחברה שבה יש יותר קשר אנושי וחברתי.

דיאגו אינו בן הקיבוץ, אינו יליד הארץ ואינו מדור המייסדים. הוא חזה בכתבה זו, שהמעבר ללינה משפחתית יוביל את החברה בשדות ירדן לכיוון "חברת מותרות, בה אנשים מרבים אמצעים לעצמם ... כדי לשחררם מתלות בחברה שמסביב". ואכן לאחר המעבר ללינה משפחתית החל תהליך ההפרטה של הקיבוץ, שבסופו התקבלה ההחלטה על מעבר ל"קיבוץ מתחדש". פירושה של ההחלטה לעבור ל"קיבוץ מתחדש", היא פירוק המחויבות ההדדית: של הכלל כלפי היחיד ושל היחיד כלפי הכלל. כפי שחזה דיאגו פירוק הלינה המשותפת היה תחילתו של "משבר תקשורת בין האדם לחברה, כאשר לאיש לא אכפת דבר מלבדו ומלבד

ביתו". הצעתו של דיאגו, שאינו בן הקיבוץ ואינו מדור המייסדים, "שעדיף להוציא את הכסף על שיפוץ חדר האכילה אשר יכול לשפר את הקשרים בין החברים", ואפילו שחזה שזו הנקודה שעליה יקום או ייפול הקיבוץ – נפלה על אוזניים ערלות. הצעתו של דיאגו לא זכתה להתייחסות רצינית אך גם לא לעוינות. אף אחד מהחברים איתם שוחחתי לא זכר את הצעתו של דיאגו, אך את דבריו של י.א. [ממחזור א'], שהיה מרכז משק באותה תקופה היו כמה חברים שזכרו ולא לטובה, דבריו התקבלו בכעס ובעוינות. יהודה ציטט את דבריו של י.א. אשר אמר: "אני לא רוצה להשקיע בהגדלת דירות החברים, אני עכשיו בונה חדר אוכל חדש... ואז אם אני אקח את כל הכסף לחדר אוכל, אז יעזבו את הסיפור הזה, של הלינה המשפחתית". מדבריו של דיאגו עולה דאגה לעתידה של שדות ירדן, אך בדבריו של י.א. מורגשת גישה כוחנית ושתלטנית.

בהמשך שנת 1981 פעלה 'הוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית' להכנת הציבור לקראת ההצבעה על השינוי בדרך הלנת הילדים:

- חולקו לחברים "דפי מידע בנושא הלינה" [28.7.1981 (צילום 3402), 4.9.1981 (צילומים 4098-4097)];
- החברים עודכנו בעבודת 'הוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית': מפגש התייעצות עם הצוות התנועתי לנושא המעבר ללינה משפחתית, בחירת שלושה צוותי עבודה: כלכלי, תכנון ובנייה, וחינוך;
- חולקה לחברים חוברת (שהוכנה בשדות ירדן) "לינת ילדים – לאן?" [ספטמבר 1981 (צילומים 3367-3379)], ובה: קטעים ממאמריהם של י. מסינגר ויונינה טלמון, חומר כלכלי, שיכון – תכנון ומתאר, הרכב האוכלוסייה, נוהלי עבודה וארגון בתי הילדים;
- הוצגה לחברים חוברת שהוכנה בתק"מ (התנועה הקיבוצית המאוחדת) (צילומים 3316-3334), ובה הנחיות כיצד יש להיערך למעבר ללינה משפחתית;
- החברים חולקו לשלוש קבוצות והשתתפו בחוגי דיון ב- 20.11.1981 (צילומים 4076-4073, 4082-4077, 4083-4089, 4259). לא נמצא במסמכי הארכיון תיאור של קריטריון שעל-פיו חולקו החברים לקבוצות;
- ב- 21.11.1981 נערכה ישיבת סיכום של חוגי הדיון ונערכה אסיפה מסכמת על שינוי בדרך הלנת הילדים (צילומים 4073-4072);
- ב- 22.11.1981 חולקה לחברים חוברת "אמנה ללינה משפחתית". באמנה הגדרות הזכאות ו- 23 סעיפים שעל-פיהם ישופצו וייבנו הבניינים החדשים לדיור הקבע של המשפחות; נפתחה קלפי בשעה 11:30 להצבעה על המעבר ללינה משפחתית. הקלפי נסגרה בשעה 22:00 (צילומים 4062-4061, 4259-4260);
- ב- 23.11.1981 פורסמו תוצאות ההצבעה על המעבר ללינה משפחתית – אושר המעבר ללינה משפחתית (צילומים 4070, 4071, 4090-4091, 4239).

מתוך 259 חברים בעלי זכות הצבעה, השתתפו 239 שהם 92.28% מכל החברים בעלי זכות הצבעה :
בעד לינה משפחתית הצביעו 176 חברים - שהם 67.95% מתוך כל החברים בעלי זכות הצבעה,
 שהם 73.64% מתוך כלל המשתתפים בהצבעה.
נגד לינה משפחתית הצביעו 63 חברים - שהם 24.32% מתוך כל החברים בעלי זכות הצבעה,
 שהם 26.36% מתוך כלל המשתתפים בהצבעה.

עד ההחלטה לעבור ללינה משפחתית, נשמר, כזכור, עקרון השוויון בשיכון החברים, באמצעות קריטריון הוותק (על-פי מספר שנות החברות בקיבוץ ועל-פי גיל החבר), שהוא **קריטריון אישי**. בעקבות ההחלטה באסיפה על מעבר ללינה משפחתית נקבע כי עקרון השוויון בשיכון החברים ישתנה, ומרגע פרסום האמנה, הזכות לשיכון קבע נקבעת באמצעות **קריטריון משפחתי**, ולא אישי כפי שהיה עד אז. הקריטריון החדש מאגד בתוכו התייחסות לכמות הילדים (לפחות שניים) וגיל הילד/ה הבוגר מתוך השניים (יליד 1974 או צעיר יותר); מספר שנות החברות בקיבוץ של כל אחד מבני הזוג (ההורים); וגילם של ההורים.
ה"אמנה ללינה משפחתית" מבוססת על הקריטריון החדש, המשפחתי.

האמנה מבטאת סדר עדיפויות בהתארגנות החברתית. סדר זה מעניק לקבוצות מסוימות בחברה שיכון קבע איכותי ברמת לינה משפחתית וכן קדימות בזמן הכניסה לבית. לאחר תקופה קצרה, קבוצה אחרת בחברה תערער על סדר העדיפויות העומד ביסוד האמנה. ואכן, לאחר חודשיים הוכנסו שינויים בסעיפי האמנה הראשונה.
 בהמשך פרק זה, בתת-הפרק 2.2.1, ייערך דיון בסעיפי האמנה ובשינויים שהוכנסו בה. משום כך, בחרתי להביא את מלוא סעיפי האמנה.

להלן 23 סעיפי האמנה וההגדרות הנלוות, כפי שקבלו לידיהם החברים לפני ההצבעה באסיפה על המעבר ללינה משפחתית [22.11.1981 (צילומים 4061-4062)]. ההדגשות בקו תחת ה הודגשו במקור.

אמנה ללינה משפחתית 22.11.1981 [תכונה להלן : האמנה הראשונה]

1. האמנה היא מקשה אחת ואין להפריד בין הסעיפים.
2. המעבר ללינה משפחתית צריך להיעשות במינימום זמן, בכדי להביא למימוש הלינה המשפחתית צמוד ככל האפשר למועד ההחלטה. כלומר, שיפוץ דירות הכרחי ללינה משפחתית.
3. מועד המעבר ללינה משפחתית יקבע על-ידי הנהלת בית הספר ויאושר על-ידי האסיפה.
עד אז תקוים לינה משותפת.
4. המעבר ללינה משפחתית פירושו שיפוץ רק חלק מן הדירות והתאמתן ללינה משפחתית.

5. לצורך קיום סעיף 2. ישופצו רק דירות הכרחיות ותהייה ניידות דיירים. אך השאיפה תהייה למינימום ניידות.
6. השיכונים הבאים: אורנים וזיתים ישופצו לצורך לינה משפחתית והעלאת הסטנדרט.
7. שכונת הוואדי תותאם ללינה משפחתית [בניינים חדשים ובהם שתי דירות קרקע בכל בניין].
8. השיכונים א., ב., קוטגים [שני בניינים של 4 דירות בכל אחד, שבהם גרים חברים מדור המייסדים] לא ישופצו ללינה משפחתית.
9. בשנים הקרובות ימשיכו השיכונים א., ב., קוטגים לשמש שיכון למשפחות להן ילד אחד או שניים, על-מנת לגרום לזירוז המעבר (ראה הגדרת זכאים).
10. שיכון קומותיים שלא ישופץ אינו מתאים להלנת ילד אחד.
11. משפחות משיכון אקליפטוס [שיכון הקבע של מחזורים א' ו- ב'], הזכאיות לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו בהתאם לוותק.
12. שיכון אקליפטוס וקוטגים ישופצו (שיפוץ כללי או התאמה ללינה משפחתית) בשלב ב' וברצף. הערה: משאירים לשלב ב' שתי אפשרויות:
- א. שיפוץ שיכון אקליפטוס לצורך לינה משפחתית
- ב. שיפוץ רגיל (דומה לשיפוץ שיכון וותיקים ב').
- מכאן שדיירים בעלי זכויות, לעבור לשיכון ללינה משפחתית שיעדיפו להישאר בשיכון אקליפטוס, עד שיוכשר ללינה משפחתית יוכלו לעשות זאת.
13. משפחות הזקוקות ללינה משפחתית לפי הכללים ומתגוררות בשיכון שאינו "משתפץ", יעברו לשיכון מותאם ללינה משפחתית לפי הוותק.
- א. משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק.
- ב. משפחות בעלות ילדים קטנים הזכאיות לפי הכללים לשיכון מותאם ללינה משפחתית בשיכון וותיקים א', יעברו לשיכון ללינה משפחתית לפי הוותק.
- ג. חברים המתגוררים בבנייני קומותיים שיוקצו למגורי צעירים וזכאים לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו לפי הוותק.
14. בכדי לבצע התכנית מהר הדיירים לא יצאו מן הדירות במהלך השיפוץ.
15. חברים שאינם בעלי משפחות או בעלי משפחות שאין להם ילדים, ומתגוררים בדירות שישופצו ללינה משפחתית לא יפנו את הדירה.

16. חברים המתגוררים בדירות שאינן משתפצות ללינה משפחתית לא יעברו מדירותיהם.
17. לא תהיה נידודת דיירים מדירה המותאמת ללינה משפחתית לדירה אחרת המותאמת ללינה משפחתית.
18. נעסוק בתכניות בנייה וסידורי בנייה רק כאשר יוחלט בחיוב על לינה משפחתית.
- תכניות הבנייה ללינה משפחתית יובאו לאישור האסיפה כחטיבה אחת ולא כל שכונה בנפרד.
19. מיום 22.11.1981 לא תהיינה העברות של זכאים מדירה לדירה למעט מעבר לדירת הקבע בגמר השיפוץ.
20. הכוונה לחלק את הדירות לזכאים תוך 60 יום מקבלת החלטה כך שכל דייר ידע בדיוק אם הוא נשאר בדירתו או עובר.
21. במידה ותתקבל החלטה שלילית, זכות הערעור לפי תקנון שדות ירדן. הפשרת הנושא לדיון מיוחדש תדרוש רוב מיוחס של שני שליש.
22. ההצבעה – ההכרעה בדבר מעבר ללינה משפחתית תהייה ברוב של שני שליש ממספר המצביעים. בתנאי שמספר החברים המצביעים בעד לינה משפחתית יהיה גבוה מ- 50% של בעלי זכות ההצבעה.
23. למימוש המעבר ללינה משפחתית יבחרו ועדות משנה לנושאים הבאים:
- א. חינוך. ב. עבודה. ג. בנייה וריהוט.
- בכל נושא יכתב תקנון שיובא לאישור האסיפה.

הגדרות:

- זכאי - מי שיש לו ילדים, לפחות שניים, והגדול ביניהם שייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר.
- ניידות דיירים – העברת דיירים משיכון קבוע אחד לשיכון קבוע אחר.
- דירת לינה משפחתית לזכאים - דירה שהוכשרה ללינה משפחתית.
- יום המעבר והשעה - היום והשעה יקבעו ע"י הנהלת בית הספר באישור האסיפה, שינוי סדרי הלינה בגמר ביצוע השיפוצים כולם.

~~~~~ עד כאן האמנה מיום 22.11.1981 (האמנה הראשונה) ~~~~~

ערעור על עצם כתיבת אמנה בנושא הלינה המשפחתית נכתב כבר ב- 10.1.1981, כעשרה חודשים לפני פרסום האמנה הראשונה (22.11.1981). הערעור נכתב על-ידי יהודה, שהיה באותה תקופה גזבר והיה מצוי בנבכי המנהל והבירוקרטיה בשדות ירדן. יהודה מתאר במכתבו מנהל בלתי תקין שרווח בשדות ירדן תקופה ארוכה. המזכיר עקף את האסיפה, שהיא המוסד העליון לשמירה על הדמוקרטיה, על השוויון ועל חלוקה צודקת בין החברים בכל נושא ועניין.

יהודה ומשפחתו לא נכללו בין הזכאים הראשונים לדירה ברמת לינה משפחתית, כי הצעיר בילדיו הוא יליד 1974, וכן צפוי היה שהוא ומשפחתו יאולצו להתגורר בדירה משופצת באחד מבנייני הקומותיים ושלא תינתן למשפחתו ההזדמנות לעבור לשכונה החדשה שתיבנה, שכונת הוואדי.
ובכן, יהודה כתב למזכיר את המכתב הבא (צילומים 4104-4102):

שדות ירדן

10.1.1981

לצחי ה. שלום!

הנדון: עמדתך בעניין הזכאות והמעבר לשכונת הוואדי.

לדעתי העמדה שאתה נוקט והניסיון לעגן אותה ב"אמנה" ובתקנות, הנה צביעות ורמאות. במשך כל השנים שהיית מזכיר פעלת במכוון בניגוד לכל התקנות והעברת דיירים מ"שיכון קבע" של הקומותיים לדירות משופצות וחדשות.

יותר מכך, טענת שבכוונה אינך מכריז על שיכון הקומותיים כולו כשיכון זמני, אך תפעל להעברת הדיירים שירצו בכך, בעיקר משפחות עם ילדים לשיכון המתאים להן. כל זאת מתוך הכרה ששיכון הקומותיים הוא בלתי נסבל. על פי מדיניות זו שלך ושל קודמך בתפקיד הועברו משיכון הקומותיים לשיכון קבע אחר 18 משפחות.

אם שכחתי מישהו זה בגלל שזה לא משנה.

על איזה תקנות הסתמכת כל השנים האלה?

האם לא הכרזנו על בניין קומותיים אחד כשיכון זמני, אחרי ששלוש משפחות קבעו עובדות בשטח? למי אתה רוצה לספר סיפורים.

שום אמנה ותקנות לא צריכות להפריע לוועדה – שאתה חבר בה, להעביר את דיירי שיכון הקומותיים עפ"י הוותק והזכאות ללינה משפחתית.

שים לב ב"שיכון קבע" שאני גר בו – הדירה מולי הפכה לזמנית. גם א.י. הוא בשיכון זמני ור.ל. היא רווקה.

הסתמכות על תקנות מחייבת עקביות, אי אפשר להסתמך עליהן כשעומדים לפני בעיות קשות לפתרון.

טענת תמיד שללא החלטת אסיפה אלא בשכל ובתבונה תפתור את בעיית שיכון הקומותיים. פתאום אתה דבק כל כך בתקנון. הזכות שלי לעבור משיכון הקומותיים מעוגנת בוותק של 20 שנה ובזכאות ללינה משפחתית.

אינני מתכוון לוותר על הזכות הזו, ואם יובא הדבר לאסיפה אביא את תוכן המכתב הזה לידיעת הציבור.

בברכה ובצער

יהודה

העתקים לארבעה חברים:

בצוות התכנון והבניה, בוועדת משק, בוועדת דירות ו"בוועדה לבדיקת הלינה המשפחתית".

ממכתבו של יהודה עולה כי נושא בית המגורים, החדר, חשוב לחברים. החדר לא יהיה עוד רק מקום לישון בו, ומי שמעז לפנות למזכיר או מי שמקורב אליו - יזכה בדיור משופר. יהודה הוא בן הקיבוץ, וככזה הוא מודע ל'כוחו של מידע פנים קבוצתי'. יהודה משתמש בכוחו של המידע המצוי בידיו ומאיים על המזכיר בכדי להשיג דיור משופר.

2.1.4 השיכון בשדות ירדן לפני שהחלו הבנייה והשיפוץ ללינה משפחתית

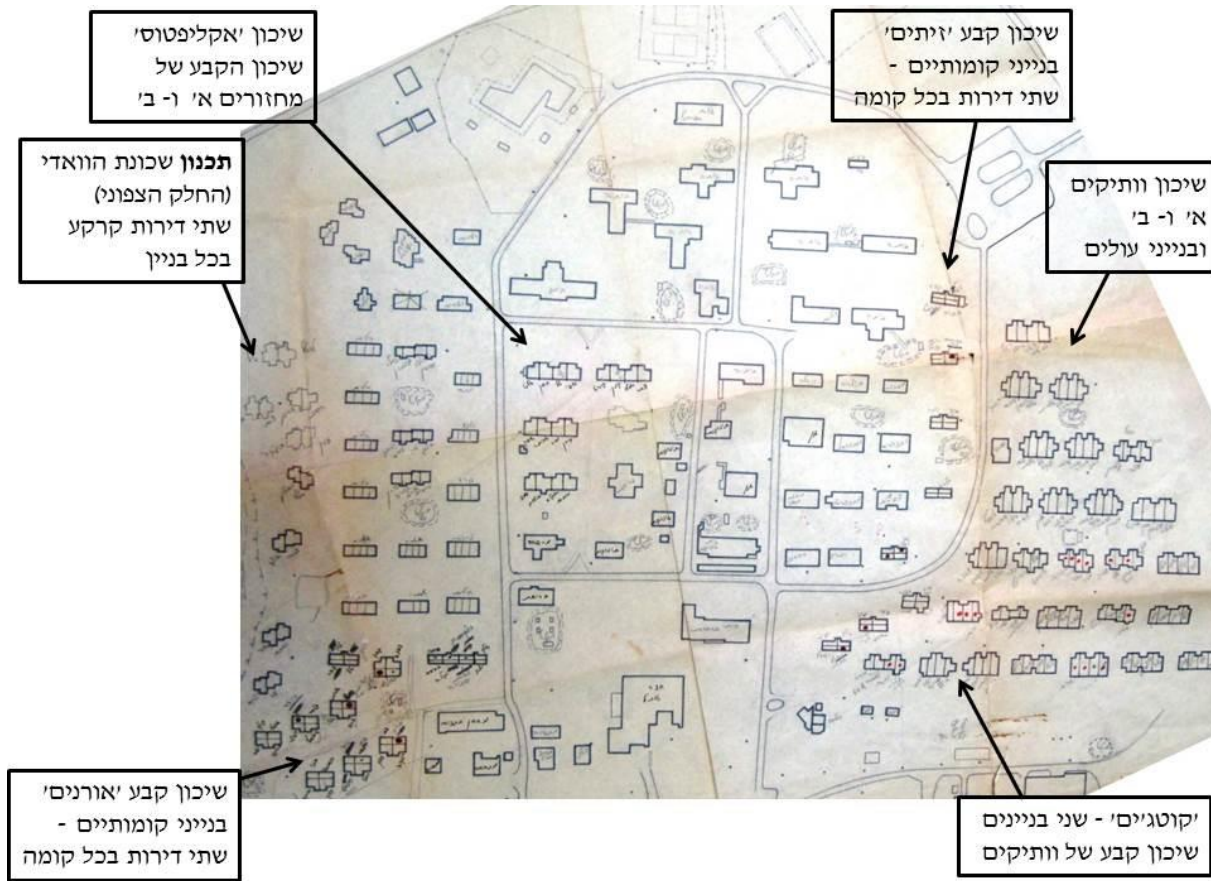
כחלק מתהליך ההתארגנות לקראת השינויים במצבת המגורים בשדות ירדן, ובמסגרת ההכנות לבנייה מואצת למגורים ברמת לינה משפחתית פורסם בראשית 1982 מצב השיכון, כפי שהוא היה בסוף 1981, אחרי המעבר לחלק מהבניינים החדשים בצד הצפוני של שכונת הוואדי (צילום 4094).

נתוני השיכון בשדות ירדן (צילום 4204) לפני שהחלו הבנייה והשיפוצים ללינה משפחתית:

שדות ירדן 4.1.1982		
<u>נתונים מרוכזים על השיכון בשדות ירדן</u>		
סוג השיכון	מ"ר נטו	הערות
וותיקים א'	44	לא מיועד לשיפוץ ללינה משפחתית
וותיקים ב'	42	משופץ
קוטג'	43	
אקליפטוס	37	מיועד לשיפוץ ללינה משפחתית
זיתים	33	מיועד לשיפוץ ללינה משפחתית
אורנים	36	מיועד לשיפוץ ללינה משפחתית
וואדי	44	דרושה תוספת ללינה משפחתית
וואדי (בבנייה)		
שיכון זמני לחברים	32	מיועד לבנים נקלטים

טבלה 6 - נתוני השיכון בשדות ירדן לפני שהחלו הבנייה והשיפוצים ללינה משפחתית. צילום 4204

מהטבלה עולה כי דירות דור המייסדים (וותיקים א' ו- ב' וקוטגים) שוות בגודלן ולכן אינן מהוות בסיס לפערים חברתיים בתוך קבוצת החברים מ'דור המייסדים'. כמו-כן, הדירות של דור המייסדים הן יְשָׁנוֹת, אך הן גדולות יותר מדירותיהם של בני המשק בשיכונים: אקליפטוס, זיתים ואורנים, כך שגם בכיוון זה לא נוצרו מתחים חברתיים הקשורים בחדרם של החברים, כול עוד הילדים לנו בבתי הילדים. להלן תכנית המחנה וצילום שטח הקיבוץ ב- 1980 בהם מוצג מצב השיכון בשדות ירדן:

תמונה 17 - תכנית המחנה ב- 1980. מארכיון שדות ירדן. צילום 3297

תמונה 18 - צילום המחנה ב- 1980 לפני שהחלה הבנייה ללינה משפחתית. ללא ציון שם הצלם/ת, מארכיון שדות ירדן. צילום 5075

בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20 בכל הבניינים שבהם מתגוררים החברים יש ארבע דירות בבניין.

כלומר, בכל בניין בשיכון וותיקים יש שתי דירות חיצוניות ושתי דירות פנימיות.

בשיכון וותיקים א' היו 8 בניינים מדגם 'מרפסת ארוכה שבצידה האחד ארבעה חדריים' (כל חדר הוא

יחידת דיור המיועדת לזוג או לחבר בודד). דירות אלה שופצו לפני תקופת ההתשה ונוספו לכל דירה חדר

שינה וחדרון עם שירותים ומקלחת- עד כאן לא היה הבדל בין הדירות הפנימיות לבין החיצוניות.

בשיכון וותיקים ב' היו 8 בניינים שתוכננו מראש ואף נבנו עם חדר מגורים (סלון), חדר שינה וחדרון

לשירותים ומקלחת. בשלב זה יש הבדל קטן באיכות הדירות בין שני שיכונים הוותיקים.

במסגרת השיפוץ הבא, שנעשה בכל בנייני שיכון וותיקים א' ו-ב', סגרו את המרפסת הקדמית והפכו אותה

לפינת אוכל ומטבחון. בשיכון וותיקים א' דלת הכניסה לדירה היא בפינת האוכל, בעוד הכניסה בשיכון

וותיקים ב' היא דרך מרפסת קטנה.

השינוי הבא בדירות החברים התרחש בשנות מלחמת ההתשה שלאחר מלחמת ששת הימים (1968-

1971), כאשר הקיבוץ היה מופגז לעיתים קרובות. כתוצאה מהמצב הביטחוני, החליטה מדינת ישראל

לבנות לכל דירת מגורים בקיבוץ חדר ביטחון. כל חדרי הביטחון שימשו כחדרי שינה, כך נשמר (פחות או

יותר) השוויון ברמת הדיור של דור המייסדים. בשתי הדירות הפנימיות בשיכון וותיקים א' ובכל ארבע

הדירות בשיכון וותיקים ב' חובר חדר הביטחון לחדר השינה, דבר זה הפך את חדר השינה לחדר מעבר. רק

בשתי הדירות החיצוניות בשיכון וותיקים א' חובר חדר הביטחון לסלון.

בנוסף לשיכון הוותיקים א' וב' נבנו עבור משפחות מדור המייסדים שני בניינים דו-קומתיים: **קוטג'ים**.

בין הבניינים של החברים הוותיקים נבנו 6 **בנייני עולים** כשבכל דירה: חדר, חדרון עם שירותים ומקלחת

ויותר מאוחר נוסף חדר ביטחון המשמש לשינה. בבנייני העולים גרו חברים צעירים ועולים חדשים.

בני המחזוריים א' ו-ב' גרו בדירות קבע ב-4 בניינים בשיכון אקליפטוס. הבניינים הללו היו חדשים יותר

משיכונים הוותיקים ומבנייני העולים. בדירות אלה: מרפסת קטנה בכניסה לכל דירה וכן חדרון לשירותים

ומקלחת, חדר מעבר המשמש כמטבחון ופינת אוכל, חדר מגורים, חדר שינה שהפך לחדר מעבר וחדר

ביטחון המשמש לשינה.

עבור בני המחזוריים הבאים נבנו 18 בנייני קומותיים כשבכל קומה שתי דירות: שיכון "זיתים", שיכון

"אורנים". בבנייני "אורנים" הכניסות לדירות הקרקע הן נפרדות, לכל דירה כניסה נפרדת, ולשתי הדירות

בקומה העליונה חדר מדרגות משותף במרכז הבניין. ביתר בנייני הקומותיים הכניסות לכל הדירות הן

מחדר מדרגות הממוקם במרכז הבניין. בנייני הקומותיים נבנו לאחר תקופת ההתשה ולכן הדירות לא כללו

חדר ביטחון בנוסף לחדר השינה, אך חדר המגורים גדול ומרווח יותר מחדרי המגורים בכל הבניינים שנבנו

עד אז.

בכדי להבין את החשיבות שבה ראו החברים את דיור הקבע, את הבית, שלו יזכו לאור השינוי בדרך הלנת הילדים, מובאת להלן השוואה בין הדירות הפנימיות בשיכון וותיקים א' לבין הדירות החדשות ברמת לינה משפחתית בשכונת הוואדי.

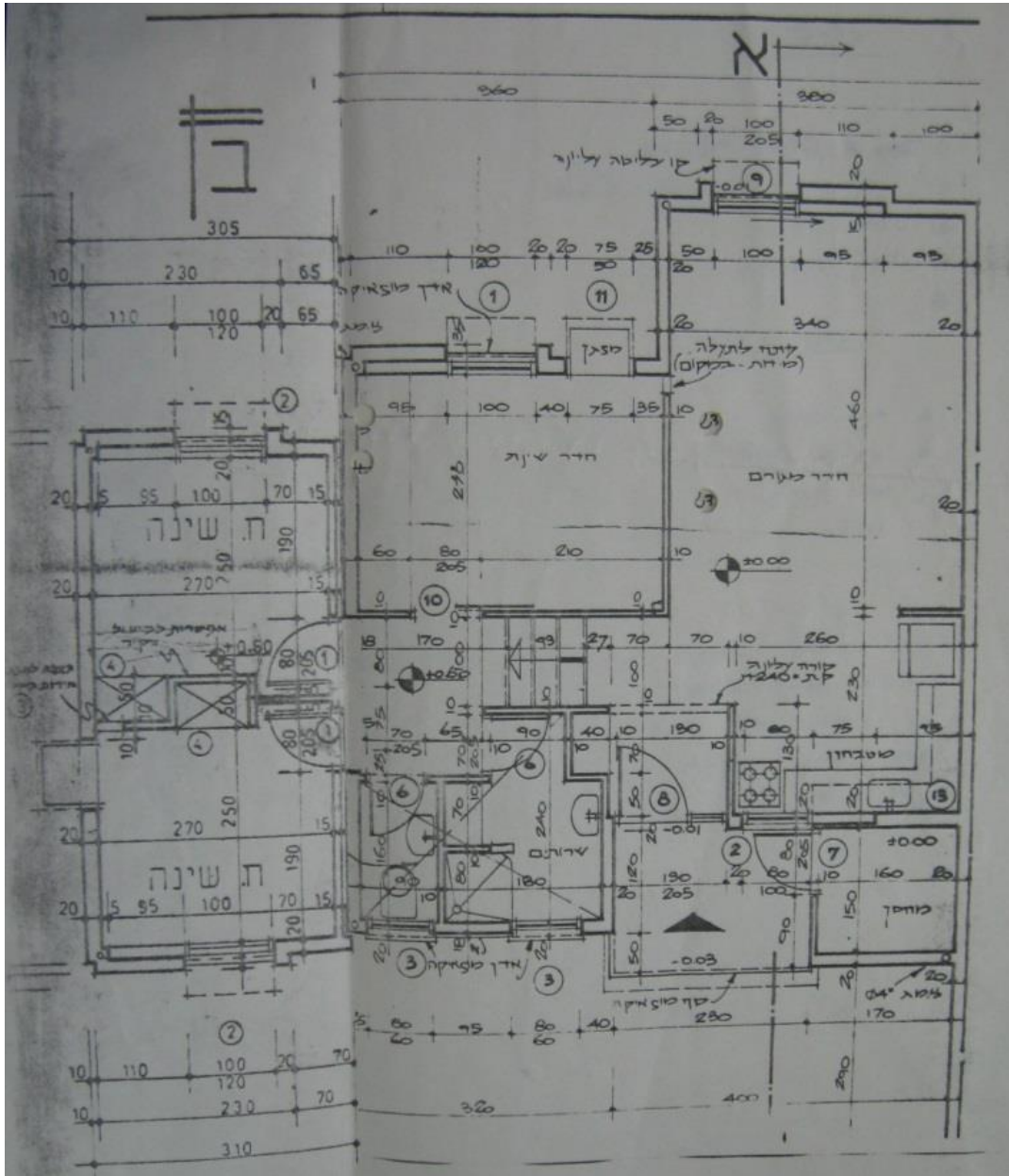
בעקבות השיפוצים הרבים נראות הדירות הפנימיות בשיכון וותיקים א' כרכבת שלה ארבעה קרונות.

חדר שינה	חדר שינה ואחר-כך חדר מעבר	חדר מגורים	פינת אוכל ומטבחון
			שירותים ומקלחת
חדר ביטחון - שלב אחרון	שלב שני	שלב ראשון	שלב שני ושלישי

מבנה דירה פנימית בשיכון וותיקים א' - רכבת שלה ארבעה קרונות

ואילו ב'שכונת הוואדי', בשכונה החדשה, תוכננו ואף נבנו דירות צמודות קרקע בבתים דו-משפחתיים. הדירות בשכונת הוואדי, ללא תוספת חדרים ללינת ילדים, זהות בגודלן לדירות דור המייסדים, אך הדירות בשכונת הוואדי הן פרי תכנון ומחשבה המבטיחים ניצול מיטבי של שטח הדירה וסטנדרט הבנייה שנקבע עבור הבניינים גבוה מזה שהיה נהוג עד שהחלו לבנות את השכונה הזו. בכל דירה שני חדרי שירותים, חדר מקלחת גדול, מטבחון ופינת אכילה גדולים, חדר מגורים גדול, מרפסות: קדמית ואחורית וחדרון מחסן שהוכנה בו אינסטלציה למכונת כביסה ומייבש. משהתקבלה ההחלטה להחזיר את הילדים לישון בדירת הוריהם, נוספו לדירות הללו שני חדרי שינה עבור הילדים כך ששטח הדירה גדל בכ- 20 מ"ר. שכונת הוואדי תוכננה כשכונת גנים יפה עם בתים לבנים וגגות אדומים, כאשר בין שני חלקי השכונה עובר וואדי ומעליו שלושה גשרים יפים וגשר רביעי המיועד גם למכוניות. כל זאת, להבדיל מבנייני הדירות שנבנו עד בניית שכונת הוואדי, בניינים שנבנו על בסיס התפיסה הקיבוצית הרואה במרחב הציבורי ובאחריות הקהילה תחליף לפעילות המשפחתית (כהנא, 2010), וכפועל יוצא מכך, טיפוח המרחב הציבורי על חשבון המרחב הפרטי. כלומר, תפיסת דירת המגורים של החברים השתנתה עוד לפני ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית, אך ההבדלים בין הדירות הוקצנו לאחר אותה החלטה, וכך נוסף קריטריון ריבונות חברתי מסוג שלא היה קיים קודם – דירת המשפחה.

להלן תוכנית הדירות בשכונת הוואדי אשר הביאה בחשבון הוספת שני חדרי שינה עבור ילדי המשפחה אם וכאשר יוחלט על מעבר ללינה משפחתית (צילום 3637).

תמונה 19 - תכנית דירה בשכונת הוואדי. מארכיון שדות ירדן. צילום 4214

נמנה כמה מההבדלים בתנאי החיים בדירה בשכונת הוואדי לעומת דירה בשיכון וותיקים :

בשכונת הוואדי הדירות חדשות (נבנו בשנות השמונים של המאה ה-20)
הבניינים בשיכון וותיקים א' נבנו בשנות הארבעים של המאה ה-20

בשכונת הוואדי שתי דירות בכל בניין
בשיכון וותיקים ארבע דירות בכל בניין

גודלו של חדר המגורים בשכונת הוואדי כ- 15 מ"ר
גודלו של חדר המגורים בשיכון וותיקים א' כ- 12 מ"ר

גודלו של חדר השינה של ההורים בשכונת הוואדי כ- 10 מ"ר
גודלו של חדר השינה של ההורים בשיכון וותיקים א' כ- 8 מ"ר

בשכונת הוואדי שני חדרי שירותים

בשיכון וותיקים חדר שירותים אחד

בשכונת הוואדי מחסן שגודלו כ- 2.5 מ"ר

בשיכון וותיקים א' אין מחסן.

מדבריו הבאים של יהודה ניתן ללמוד על נקודת המבט של החברים אודות ההבדל בין הדירות שנבנו עד ההחלטה לעבור ללינה משפחתית לעומת אלו שנבנו לאחר אותה החלטה.

יהודה: *בהתחלה דובר על זה [על הלינה המשפחתית] כפתרון נכון לעניין הקשר [של ההורים] עם הילדים. לא ראו בזה הגדלת שטח הדירה. ראו בזה את הפתרון להשכבה שהפכה לסיוט. אז עטפו את זה, "כעניין חינוכי". אבל מעבר לעניין החינוכי, יש בזה השקעה עצומה בהרחבת הדירות, בהוספת חדרי שינה לילדים.*

אני למשל (אני יותר נוטה לתחום הכלכלי ופחות לתחום החינוכי), ראיתי את העיקר בזה, שזו הזדמנות לגור בדירה שהיא לא דירה של 40 מ"ר, ולא 38 מ"ר, אלא דירה נורמלית של 75 מ"ר: עם שלושה חדרי שינה, עם שני שירותים, עם סלון יותר גדול.

2.1.5 האי-שוויון הנובע מקביעת שנת 1974 כשנה הקובעת את הזכאות

באמנה נקבע כי הכניסה לדיור ברמת לינה משפחתית היא על-פי שנת הלידה של הילד הצעיר במשפחה:

"זכאי = מי שיש לו ילד אחד לפחות ומשתייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר."

בתחילת התהליך (ב- 1981) נקבע כי הילדים שבים להתגורר בבית הילדים בגיל 13 (צילום 4203),

וב- 1984 נקבע כי הילדים שבים להתגורר בבית הילדים בגיל 15 (צילומים 4173 ; 4144-4145).

הקביעה כי שנת 1974 (שנת הלידה של הילד הצעיר במשפחה) היא השנה הקובעת לתחילת הזכאות ללינה

משפחתית, **יצרה אי-שוויון ואף עיוות וקיפוח חמור** של משפחות ושל ילדים, באופן שיוסבר להלן.

על מנת להמחיש את מצב העניינים בו נתונה משפחה עם ילדים צעירים, נציג מספר מקרים שמהם

תתקבל התמונה השלמה:

דוגמה א' – ילד שנולד ב- 1967 יהיה ב- 1981 בן 14. צפוי שהשיפוצים והבנייה ללינה משפחתית יארכו

לפחות שנה, כך שעד שמשפחתו תזכה לבית המותאם ללינה משפחתית הוא עצמו יחוגג את יום הולדתו ה-

15 ויחזור ללינה המשותפת בגיל הנעורים. כלומר, הילד הזה ומשפחתו יחיו בשנת 1981, **במשך כשנה**,

בצפיפות כמו כל המשפחות שלהן ילדים צעירים בשדות ירדן.

דוגמה ב' – ילד שנולד ב- 1970 יהיה ב- 1981 בן 11, ורק ב- 1985 הוא יהיה בן 15 ויחזור ללינה המשותפת

בגיל הנעורים. כלומר, הילד הזה ומשפחתו יחיו במשך השנים 1981 עד 1985, **במשך כ- 4 שנים**, בצפיפות

ובתנאים קשים לילד ולמשפחה. זאת בשונה מהמשפחות שלהן ילדים צעירים וזכו לדיור הולם המתאים ללינה משפחתית ובזמן סביר.

דוגמה ג' – ילד שנולד ב- 1973 יהיה ב- 1981 בן 8, ורק ב- 1988 הוא יהיה בן 15 ויחזור ללינה המשותפת בגיל הנעורים. כלומר, הילד הזה ומשפחתו יחיו במשך השנים 1981 עד 1988, **במשך כ- 7 שנים**, בצפיפות ובתנאים קשים לילד ולמשפחה. אלו הילדים והמשפחות שעתידיים לשלם את המחיר הכבד ביותר על אי השוויון. הקרבה של ילדים אלו לשנתון הבא – עוד מגבירה את תחושת התסכול והקיפוח.

דוגמה ד' – ילד שנולד ב- 1974 יהיה ב- 1981 בן 7, וב- 1989 הוא יהיה בן 15 ויחזור ללינה המשותפת בגיל הנעורים. אבל, על-פי הקריטריון לזכאות יחיו הילד ומשפחתו לאורך כל 8 השנים הללו בדירה המותאמת ללינה משפחתית.

בטבלה הבאה מוצג **הפער ברמת החיים** בין המשפחות הזכאיות לדיור מותאם ללינה משפחתית – לבין המשפחות שאינן זכאיות, על-פי שנת הלידה של הילד הצעיר במשפחה.

שנת הלידה של הילד	הגיל של הילד בעת ההחלטה 1981	הגיל של הילד בשנת 1982	הגיל של הילד בשנת 1983	הגיל של הילד בשנת 1984	הגיל של הילד בשנת 1985	הגיל של הילד בשנת 1986	הגיל של הילד בשנת 1987	הגיל של הילד בשנת 1988	הגיל של הילד בשנת 1989	הגיל של הילד בשנת 1990
1967	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1968	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1969	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1970	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1971	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1972	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1973	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1974	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1975	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

טבלה 7: האי-שוויון בדיור וברמת החיים, הנובע מקביעת שנת 1974 כשנה הקובעת את הזכאות לדיור ברמת לינה משפחתית

הסבר לטבלה 7:

המשבצות הצבועות **ברקע צהוב** מציינות את שנות החיים בצפיפות של משפחות החיות בדיור שאינו מתאים ללינת ילדים בחדר ההורים.

גיל 15 של הילדים העוברים ללינה משותפת בגיל הנעורים מסומן **ברקע כחול**

הדירה המותאמת ללינה משפחתית מאפשרת לגדל את הילדים בתנאים הולמים ומאפשרת לשמור על אורח חיים תקין של המשפחה כולה, של ההורים ושל הילדים בכל הגילים.

זאת ועוד, הדירה נשארת ברשות ההורים גם לאחר שהילדים יוצאים לגיל הנעורים.

לכן, יש לשים לב לנקודות הבאות:

- אם המשפחה אינה זכאית לדיור ברמת לינה משפחתית, המשפחה תמשיך להתגורר בדירה קטנה וישנה, לאורך כל השנים הבאות, **ללא סיכוי לשינוי המצב**. ולמעשה, ההורים במשפחה כזו ימשיכו להתגורר באותה דירה קטנה וישנה בכל השנים הבאות.
  - ואילו, משפחות שעמדו בקריטריון הזכאות לדיור מתאים להלנת הילדים יזכו לדירה גדולה ומרווחת – ובדירה זו יישארו וימשיכו ההורים להתגורר בכל השנים הבאות, גם לאחר יציאתם של הילדים לגיל הנעורים.
- אי-השוויון ברמת הדיור של משפחות שילדיהן הצעירים בני 8 ועד 13 ב-1981, והסיכוי להשיג שוויון ברמת הדיור, יכול להסביר את החשיבות הרבה של המאבק על שינוי שנת הלידה הקובעת את הזכאות עבור חלק מהחברים.

השפעת שינוי הקריטריון לזכאות לשיכון קבע על עקרון השוויון בשדות ירדן

התהליך שהתקיים בשדות ירדן עד שהתקבלה ההחלטה על מעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית וההחלטה עצמה, העלה לתודעה ולשיח הציבורי את נושא השוויון ברמת החיים של שכבות חברתיות מובחנות על-פי היבטים חברתיים ופוליטיים (סואן, 2005) בכל הקשור לדירת ההורים, החדר. בתחילה, המזכירות לא תמכה בשינוי אורחות החיים שאותו ביקשו לקדם בני הדור השני, ההורים לילדים צעירים. רק לאחר התנהגות אסרטיבית של מיכל ובני הקבוצה שהיא חלק ממנה, נכנסה המזכירות ואיתה החברה כולה לתהליך של דיון שבסופו התקבלה ברוב קולות ההחלטה לעבור ללינה משפחתית. אי-השוויון במערכת החברתית (ובר, 1973) שבו דנה עבודה זו, נוגע לשינוי הסביבה הבנויה של כל הילדים והחברים בשדות ירדן. זו הזדמנות שבה ניתן לבחון אירוע, בו באה לידי ביטוי מודעות של ציבור להיבטיה ולתפקידיה של הסביבה הבנויה (Korosec-Serfaty, 1985).

כבר בשלב ראשון, מיד עם ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית, השפיע שינוי הקריטריון לזכאות לשיכון קבע על עקרון השוויון בשדות ירדן. כזכור, קריטריון החלוקה על-פי וותק אינו שוויוני, אך הוא מאפשר לתגמל את אלה שהשקיעו ממרצם יותר שנים בבניית הקיבוץ. קריטריון החלוקה החדש, שהתקבל מעצם ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית, שינה את סדר העדיפויות החברתי, שהיה נהוג עד אז. בפרק 'סקירת הספרות' בעבודה זו, נכתב כי יסוד מנחה בעקרון השוויון בקיבוץ הנו העיקרון "מכל אחד לפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו" (שפירא, 2008). הפרשנות המקובלת לעקרון זה הייתה לאורך כל השנים: החבר שנותן ככל יכולתו – נהנה מחלוקת התגמולים החומריים השווה, אבל בהתאם לצורך, לצרכיו (רוזנר וגץ, 1996). כעת, לאחר ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית, חברי הקיבוץ שהם הורים לילדים צעירים, זקוקים לדירה המאפשרת תנאים מתאימים להלנת הילדים. דירה כזו, המותאמת ללינה משפחתית,

מייצגת צורך משפחתי דחוף כאשר הילדים צעירים. אלא שבתנאים הללו, סביר שתיווצר בעיה, כאשר הצורך יעלם, כיוון שהתגמול החומרי ייוותר בידי אותם חברים שקיבלו אותו קודם. לאחר שהילדים גדלו ויצאו מהבית - דירת ההורים היא מרחב דירתי גדול שנותר ברשות ההורים (שהרי, אין זה סביר לדרוש מההורים לפנות את דירתם ולעבור לדירה צנועה לאחר שהילדים עזבו את הקן המשפחתי). תהליך כזה, צופן בחובו פגיעה בעקרון השוויון:

(א) צפוי שייווצר אי-שוויון בתנאי המגורים בין חברי המשק – אלו שקיבלו בעבר דירה ללינה משפחתית ואלו שלא היו זכאים לדירה ללינה משפחתית.

(ב) צפוי שאי שוויון זה יאפיין תת-קבוצות (Davis et al, [1941] 2009) בתוך החברה בשדות ירדן – קבוצת הזכאים לדירה ללינה משפחתית לעומת קבוצת דור המייסדים, קבוצת הרווקים/ות, קבוצת המשפחות החד-הוריות ועוד.

אם כך, עולות השאלות:

* כיצד תפעלנה הקבוצות השונות ופרטים מתוך אותן קבוצות?

* ומה יהיה 'המחיר שתשלמנה' הקבוצות וישלמו פרטים מתוך אותן קבוצות?

כפי שראינו בטבלאות הקודמות החברה נחלקה לארבע קבוצות עיקריות בנושא הדיור ברמת "לינה משפחתית": דור המייסדים (הוותיקים); בני המחזור הראשונים; החברים שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות; וחברים ומועמדים, שלפחות חלק מילדיהם תינוקות או שטרם הביאו ילדים לעולם.

* הוותיקים, וויתרו על זכותם על-פי הוותק, לעבור ראשונים לדיור קבע משופר, ברמת לינה משפחתית.

* בני המחזור הראשונים גרו בדיור קבע, אך לא ברמת לינה משפחתית. הם לא וויתרו על זכותם לעבור לדיור משופר ברמת לינה משפחתית על-פי הוותק. חברים שהשתייכו לקבוצה זו החזיקו בעמדות הכוח וההשפעה בקיבוץ: מרכז המשק, הגזבר, המזכיר ועוד פונקציות ניהול חשובות.

בהמשך הפרק יידונו:

המאבק על שינוי הגדרת הדירות והבניינים המותאמים לדיור קבע; המאבק על ההתייחסות לכמות הילדים במשפחה; והמאבק על שינוי שנת הלידה הקובעת את הזכאות.

הפגיעה במשפחות בלתי מאורגנות (שאינן משתייכות לקבוצה מובחנת); הפגיעה בוותיקים; הפגיעה ברווקים/ות; והפגיעה במשפחות חד-הוריות.

2.2 "הקרב על הבית":

כיפוף הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי - על-ידי בעלי הכוח!

ההחלטה שהתקבלה באסיפה לעבור ללינה משפחתית הובילה למאבק שבמרכזו עמד בית המגורים של המשפחה בקיבוץ. אורח החיים שבו חיי הקהילה הם תכלית המבנה החברתי היה מקובל על בני המחוזים הראשונים וכמובן על החברים מדור המייסדים, אך לא על בני המחוזים הצעירים יותר, שכבר היו חברי משק בזכות עצמם.

ב"אמנה ללינה משפחתית" היה ניסיון של הממסד הקיבוצי להתמודד עם הכוחות השונים שנאבקו ביניהם על שימור או שינוי פני הקיבוץ. האמנה נכתבה כאשר הלינה המשותפת הייתה כבר בתהליך התפוררות מתקדם, כך שקביעת יום מעבר ואף שעת מעבר, למשל, כבר אינם רלוונטיים למתרחש בפועל.

בחדשים שלאחר פרסום האמנה הראשונה [22.11.1981 (צילומים 4061-4062)] הופעלו לחצים מצד חברים בודדים ומצד קבוצות לשנות סעיפים באמנה.

- ב- 21.01.1982 דנה המזכירות בהצעות לתיקונים באמנה (צילומים 4064, 3354).
- ב- 28.01.1982 הוצגה למזכירות הצעה נוספת לתיקונים באמנה (צילום 4065).
- ב- 30.01.1982 נערכה אסיפה ובה דנו בתיקונים שיש להכניס בכמה סעיפים של האמנה.
- בעקבות האסיפה [30.01.1982], החליטה המזכירות, בהרכב מצומצם, להכניס תיקונים נוספים באמנה [31.1.1982 (צילום 4063)].
- ב- 31.01.1982 פורסמה האמנה בפעם השנייה. האמנה כוללת את התיקונים עליהם הוחלט באסיפה ואת תיקוני המזכירות המצומצמת (צילומים 3343-3344). נוסח זה יכונה להלן: האמנה השנייה (ראו בנספחים).

לשם ביצוע פרויקט המעבר ללינה משפחתית החליטה המזכירות להקים צוות היגוי [15.01.1982 (צילום 4068)]. הרכב הצוות כלל את המזכיר, מרכז הפרויקט ומרכז וועדת חברה. הצוות טיפל בקשר שבין החברים לבין תכנון הבנייה, וכן בשיבוץ החברים לדירות השונות. צוות ההיגוי עבד על-פי המתווה ששורטט באמנה השנייה. מהתכתובת של צוות ההיגוי עם החברים ועם גופי המנהל השונים בשדות ירדן ניתן ללמוד רבות על המשמעויות החברתיות הטמונות בכתיבת האמנה ועל משמעויות התיקונים שהוכנסו בסעיפי האמנה הראשונה.

2.2.1 תיקון האמנה

המעבר ללינה משפחתית חייב, כזכור, קריטריון חדש לשמירה על השוויון והצדק החלוקתי בכל הנוגע לדירת המשפחה. הקריטריון החדש כלל שני מדדים: **אישי** - הוותק (מספר שנות החברות בקיבוץ וגיל החבר/ה) ו**משפחתי** - הזכאות לפי גיל הילדים בכל משפחה. על מדד הוותק הייתה הסכמה מלאה של כל חלקי הציבור, אך על גיל הילדים והאם יש להתחשב במספר הילדים במשפחה – על כך ניטש מאבק קשה. הקריטריון החדש הוביל למשבר בנוהל אכלוס השיכונים. על-פי הנוהל הקודם גרו בִּשְׁכָנוֹת בני אותו מחזור ללא קשר למצבם המשפחתי (נשואים, רווקים/ות, גרושים/ות, אלמנים/ות). המעבר של המשפחות לשיכונים המותאמים ללינה משפחתית הוציא מתוך כלל בני המחזור את מי שלא נישא, התגרש, התאלמן או נישא וטרם נולדו לו ילדים. במאבק על השוויון והצדק החלוקתי זכו הקבוצות החזקות והמאורגנות בחברה, ונפגעו יחידים בלתי מאורגנים, דור המייסדים, משפחות בלתי מאורגנות ועוד - החלשים בחברה. בסעיף 2.2.1.1 נערך דיון באשר לתיקון האמנה הראשונה [22.11.1981 (צילומים 4061-4062)] תוך השוואה בין האמנה הראשונה לבין האמנה השנייה [31.1.1982 (צילום 4063)]. הקורא שאינו מעוניין להתעמק בהשוואה מפורטת זו, יכול לדלג לתת-פרק 2.2.1.2 שם מובא הסיכום של הדיון במהות התיקונים שהוכנסו באמנה השנייה.

2.2.1.1 דיון במהות התיקונים שהוכנסו באמנה השנייה

I. הסוואת השינויים

שם האמנה השנייה (המתוקנת) נותר בדיוק כשם האמנה הראשונה. נראה כי בכך ניסו עורכי השינויים **להסוות את השינויים** בסדרי העדיפויות ובחלוקת המשאבים שהוכנסו, מבלי שהדבר יאמר במפורש.

II. פגיעה בשוויון באמצעות הכנסת עמימות

באמנה השנייה הוכנסה **מידה רבה של עמימות**. העמימות אפשרה **פגיעה בשוויון** באמצעות פירוש חדש למושג **ניידות דיירים**, וכן אפשרה העמימות **לקבוצות חזקות ומאורגנות להשיג לעצמן דיור משופר על חשבון אחרים, החלשים בחברה**.

הקבוצות החזקות הן: הקבוצה המתגוררת בשיכון אקליפטוס (בני המחזורים הראשונים) וקבוצת המשפחות הצעירות הגרות בשיכונים הקומותיים. החלשים בחברה הם: יחידים בלתי מאורגנים, דור המייסדים ועוד.

באמנה הראשונה קיימים למושג "ניידות דיירים" שני פירושים:

הפרוש האחד (לפי סעיפים 2, 5 ו-17), מותרת ניידות זמנית של הדיירים מדירת הקבע שלהם לשם שיפוץ הדירה והתאמתה ללינה משפחתית. אך לאחר התאמת הדירה ללינה משפחתית, "לא תהיה ניידות דיירים מדירה המותאמת ללינה משפחתית לדירה אחרת המותאמת ללינה משפחתית"; **הפרוש השני** (לפי ההגדרות) לניידות דיירים: "העברת דיירים משיכון קבוע אחד לשיכון קבוע אחר". כלומר, האמנה הראשונה קבעה כי **מותרת ניידות דיירים בין שיכוני קבע**. דירה המותאמת ללינה משפחתית בהחלט יכולה להיות דירת קבע, כמו הדירות בשכונת הוואדי, למשל.

באמנה השנייה נותרו רק סעיפים 2 ו-5 על-פיהם **מותרת ניידות של הדיירים מדירת הקבע שלהם**. לא נאמר האם "לא תהיה ניידות דיירים מדירה המותאמת ללינה משפחתית לדירה אחרת המותאמת ללינה משפחתית"; ולא נאמר האם מותרת "העברת דיירים משיכון קבע אחד לשיכון קבע אחר". זו דוגמה לעמימות הרבה שהוכנסה בניסוח האמנה השנייה.

נשאלת השאלה מדוע ישנה התייחסות רבה כל כך לעניין ניידות הדיירים?

מה עניין ניידות הדיירים למאבקי הכוח בין הקבוצות השונות בחברה?

הנוהג המקובל בתנועה הקיבוצית היה, שחבר הנכנס לדיור קבע נשאר באותה דירה, וזאת בכדי לאפשר לחברים הצעירים להגיע לדיור קבע חדש ולא לקבל תמיד דירה יד-שנייה או אפילו ישנה יותר. מנגנון המניעה של ניידות דיירים בא לחסום את החזקים בעלי הקדימות בתור – מלקחת לעצמם בכל פעם את הדירות החדשות יותר. לכן, הופיעו באמנה הראשונה תקנות המונעות בדרך כלל ניידות דיירים, ולעומת זאת מאפשרות ניידות רק בתקופת המעבר ללינה משפחתית ורק לצורך התאמת המגורים למשפחות עם ילדים צעירים. כוונת האמנה הראשונה הייתה למנוע את ניידותם של אנשים משיכוני קבע אל הדירות החדשות יותר – אלא אם הם הורים לילדים צעירים. אפשר לומר, שהאמנה הראשונה ייצגה בעיקר את האינטרסים של קבוצת המשפחות הצעירות הגרות בשיכוני הקומותיים, עם התחשבות מעטה ביתר מרכיבי האוכלוסייה.

בני המחזורים הראשונים, המתגוררים בשיכון קבע, שיכון אקליפטוס, ילדיהם כבר אינם צעירים. משום כך, מניעת הניידות של דיירים בין שיכוני קבע – הגבילה את יכולתם לשדרג את הדיור שלהם לדיור איכותי יותר. בני המחזורים הראשונים התקוממו נגד המגבלות על ניידות דיירים, וכיוון שעמדות הכוח בקיבוץ היו בידיהם, הם הצליחו להכניס באמנה השנייה כללים שמקלים על ניידות הדיירים. על-פי הכללים החדשים, יוכלו דיירי שיכון אקליפטוס לעבור מדיור הקבע שלהם אל דיור קבע משופר המתאים ללינה משפחתית – אף שילדיהם כבר אינם צעירים ואינם מיועדים לגור עימם.

לכאורה, השינוי באמנה הנו שינוי סימטרי החל על כל הקבוצות באוכלוסייה ומאפשר ניידות דיירים גבוהה יותר לכולם. אך למעשה, השיפור ביכולת הניידות של הדיירים – פועל לטובתם של בני המחוזים הראשונים – ובכך דוחה או מצמצם את האפשרויות העומדות בפני כל האחרים.

האמנה השנייה אפשרה באמצעות העמימות הרבה שהוכנסה בה, לייצג בעיקר את האינטרסים של בני המחוזים הראשונים. לאחר שאושרו השינויים באמנה, הצליחו בני המחוזים הראשונים להעביר החלטה באסיפה ששיכון אקליפטוס שבו הם גרו, לא יסופץ ושהם יעברו לשכונה החדשה שתיבנה, שכונת הוואדי. על-פי האמנה השנייה יכולים היו בני המחוזים הראשונים לעבור לדירות חדשות המותאמות ללינה משפחתית לפני המשפחות הצעירות שלהן כמה ילדים הלנים בחדר ללא תנאים מתאימים.

III. "תור הוותק"

חברי דור המייסדים הוחרגו מזכויות הוותק שלהם, ובני המחוזים הראשונים זכאים לדיור ברמת לינה משפחתית.

כזכור, ההחלטה על בניית בתים חדשים נבעה ממצוקתן של המשפחות הצעירות בכל הקשור למרחב הדירתי שלהן. למרות זאת, מתוך האמנה השנייה עולה כי עיקרון הוותק יופעל מבני המחוזים הראשונים ומטה, כלפי הצעירים מהם, בכל הקשור לבנייה חדשה ברמת לינה משפחתית ללא קשר לגיל הילדים.

באמנה השנייה נוספה ההגדרה: "תור הוותק הוא תור אחד, לכל דיירי השיכונים השונים".

על-פניו, לא היה צורך להוסיף הגדרה זו לאמנה. כיוון שהשוויון בכניסה לדיור קבע באמצעות קריטריון הוותק נשמר ללא עוררין מאז הקמת הקיבוץ. אך, דור המייסדים וויתר על זכותו לדיור חדש לפי הוותק שלו, על-מנת לאפשר למשפחות שלהן ילדים צעירים לעבור לדירות המותאמות ללינה משפחתית. ולעומת זאת, בני המחוזים א' ו-ב' לא וויתרו על זכותם לדיור חדש לפי הוותק. נוצר מצב בו רק מדור המייסדים נשללה הזכאות לדיור משופר על-פי הוותק.

נביא להלן ביסוס לטענתנו כי בני המחוזים הראשונים זכאים לדיור ברמת לינה משפחתית באמצעות השינויים שהוכנסו באמנה:

בסעיף 10 באמנה השנייה (סעיף חדש) נכתב: "בשנים הקרובות ישמש שיכון אקליפטוס להלנת ילד אחד בלבד. משפחות להן יותר מילד אחד זכאים לעבור לשיכון מתאים לפי הוותק".

סעיף זה מבהיר, מעבר לכל ספק, כי בני המחזורים הראשונים שלהם יותר מילד אחד זכאים לעבור לדיור ברמת לינה משפחתית ללא קשר לגיל הילדים. בני המחזורים הראשונים שלא נישאו ואין להם ילדים לא זכאים לעבור לדיור ברמה גבוהה יותר.

* הערה: לכל בני המחזורים הראשונים שנשאו, יש יותר מילד אחד.

סעיף 11 לא שונה באמנה השנייה, אך לאחר ששנו סעיפים 6 ו-10, אפשר לראות כי משמעותו בפועל השתנתה: "משפחות משיכון אקליפטוס, הזכאיות לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו בהתאם לוותק".

באמנה הראשונה, סעיף זה אפשר רק למשפחות הזכאיות לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית לעבור בהתאם לוותק. אבל, על-פי האמנה השנייה לכל המשפחות בשיכון אקליפטוס שלהן יותר מילד אחד, גם אם הילדים נולדו לפני 1974, הזכות לעבור לבתים החדשים לפי הוותק.

סעיף 12 שָׁנָה פעמיים. סעיף זה בא לעגן את הדרישה של בני המחזורים הראשונים לעבור לבתים החדשים שייבנו ברמת לינה משפחתית. לכן, היה צורך לתקן סעיף זה ולהסיר ממנו את המשמעות, של הפיכת שיכון אקליפטוס לשיכון משופץ ברמת לינה משפחתית:

"שיכון אקליפטוס וקוטגים ישופצו [הוסרו המילים: ללינה משפחתית - על-ידי המזכירות] בשלב ב. וברצף.

(דיירים בעלי זכויות לעבור לשיכון ללינה משפחתית שיעדיפו להישאר בשיכון אקליפטוס, עד להכשרתו יוכלו לעשות זאת)".

בכדי שהדבר לא יבלוט עד כדי "חזירות", הוסיפו לסעיף זה את שני בנייני הקוטגים בהם גרים חברים מדור המייסדים.

IV. "אני ואפסי עוד" (ישעיהו מ"ז פסוק 8)

המאבק בין המשפחות הצעירות בשיכונני הקומותיים לבין בני המחזורים הראשונים בשיכון

אקליפטוס משאיר חברים רבים מחוץ "למשחק".

ברוב בנייני הקומותיים גרו זה לצד זה משפחות עם ילדים קטנים לצד רווקים/ות, משפחות חד-הוריות,

עולים חדשים, משפחות בעלות וותק נמוך, משפחות שטרם התקבלו לחברות, תושבים כמו: הורי

חברים, משפחות שאחד מבני הזוג שכירים במשק ועוד. כלומר, בניין שישופץ יאפשר לכל דיירי אותו

בניין ליהנות מתנאי דיור משופרים.

סעיפים 6 ו-10 באמנה הראשונה קבעו כי: "שיכוני הקומותיים ישופצו לצורך לינה משפחתית והעלאת הסטנדרט". "שיכון קומותיים שלא ישופץ אינו מתאים להלנת ילד אחד".

בשיכוני הקומותיים גרו רוב המשפחות הצעירות שלהן כמה ילדים. אלה המשפחות שהניעו את השינוי בתפיסת ההורות וכפועל יוצא מכך את השינוי בדרך הלנת הילדים. אלה המשפחות שילדיהן לנו בדירת ההורים, בחדר, עוד לפני ההחלטה באסיפה על מעבר ללינה משפחתית. ואכן, על-פי סעיפים 6 ו-10 ראו המשפחות הללו לנגד עיניהן צורך ראשוני בהקלה על הצפיפות היומיומית בחדר, ולכן גם הבהירו ש"שיכון קומותיים שלא ישופץ אינו מתאים להלנת ילד אחד".

כך הביאה **האמנה הראשונה** לידי ביטוי את הפתרון למצוקתן של המשפחות הצעירות בשיכוני הקומותיים, והתייחסה מעט גם למצוקות כלל האוכלוסייה.

המאבק בין המשפחות הצעירות בשיכוני הקומותיים לבין בני המחוזים הראשונים בשיכון אקליפטוס בא לידי ביטוי בתיקון הסעיפים 6 ו-10 באמנה השנייה. משני הסעיפים הללו נותרה רק האמירה כי "דירות שלא ישופצו בשיכון קומותיים אינן מתאימות להלנת ילד אחד". הווה אומר:

* רב הדירות בשיכוני הקומותיים לא ישופצו. כלומר, יישארו לגור בשיכוני הקומותיים מי שאינם זכאים ללינה משפחתית: רווקים/ות, משפחות חד-הוריות, עולים חדשים, משפחות בעלות וותק נמוך, משפחות שטרם התקבלו לחברות ועוד;

* ייבנו בתים חדשים למשפחות בני המחוזים הראשונים וכך גם למשפחות הצעירות העומדות בכללי הזכאות ללינה משפחתית;

* ההחלטה מי ייכלל בזכאות ללינה משפחתית תהיה בידי האנשים המרכזיים בתוך קבוצת המשפחות הצעירות. נושא זה כבר אינו מעניין את בני המחוזים הראשונים. מבחינתם, הם מסכימים לבנייה של בתים חדשים רבים, רק בתנאי שהם יהיו בין הראשונים לעבור לבתים הללו.

סעיף 20 באמנה השנייה מתייחס גם הוא להחלטות שתתקבלנה בתוך קבוצת המשפחות הצעירות. ניתן להבין זאת מהמשפט שנוסף לסעיף זה באמנה השנייה: "זכאנ = מי שיש לו ילד אחד לפחות ומשתייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר".

הנוסח באמנה הראשונה מתייחס לכלל הזכאים ללינה משפחתית באוכלוסייה. יחד עם זאת הוא מבליט את הרגשתם של האחראים על מהלך השינוי, שזהו מהלך גדול שעלול להתפתח לכיוונים שהם לא צופים אותם באותו רגע, ולכן הסעיף נפתח במילה "הכוונה": "הכוונה לחלק את הדירות לזכאים תוך 60 יום מקבלת ההחלטה, כך שכל דייר ידע בדיוק אם הוא נשאר בדירתו או עובר."

הנוסח באמנה השנייה מתייחס רק לאלה מתוך המשפחות הצעירות שהחליטו להישאר בדירתם לאחר שתשופץ: "חלוקת הדירות לזכאים תערך תוך 60 יום מקבלת ההחלטה על צורת השיפוץ." **באמנה השנייה**, אם כך, באים לידי ביטוי האינטרסים של קבוצת 'בני המחוזים הראשונים', נראים האינטרסים של חלק מחברי קבוצת 'המשפחות הצעירות בשיכוני הקומותיים' וכלל לא נראים האינטרסים של יתר מרכיבי האוכלוסייה.

* הערה: ההדגשה בסעיף 6 כי בעקבות השיפוץ "יועלה סטנדרט הדיור" של הדיירים בשיכוני הקומותיים - באה למנוע את הזכאות למעבר בין דיור קבע אחד לדיור קבע אחר (על-פי ההגדרות שבאמנה הראשונה). המוטיבציה של מנסחי האמנה הראשונה הייתה להגיע תוך זמן קצר ליציבות בכל נושא שיכון הקבע של החברים. כלומר, לסמן לכל משפחה עתיד ברור במסלול לקראת דיור קבע המותאם לצרכי המשפחה. נושא "סטנדרט הדיור" אינו קשור לדיון בסעיף זה, סעיף IV.

יהודה מתאר את האירועים והלחצים החברתיים שהובילו למהלך הבנייה הגדול שלקחה על עצמה שדות ירדן:

אחרי שנפלה ההחלטה העקרונית [לעבור ללינה משפחתית], אנשים היו צריכים להחליט האם להישאר בבית שהם גרים בו עם שיפוץ – וחלק בחרו בזה, בגלל הקבוצה, בגלל שלא רצו להיפרד אחד מהשני, מבני המחזור.

לי היה ויכוח עם אשתי. היא רצתה להישאר. היא קבוצה שלהם [של אלה שבחרו להישאר עם בני המחזור בבניין הישן], אני רציתי חדש, בשכונה החדשה.

בשלב הבא התחיל לחץ עצום של כול אלה שאין להם ילדים [עד גיל 13]. זה נחתך על חוד הסכין. לחץ של בני מחוזים א' וב' וג' ואפילו ד'.

החליטו ללכת על מהלך כולל של שיפוץ לכול החברים, כדי שלא יהיו פערי דיור, שאחד יגור ב- 75 מ"ר ואחד ב- 38 מ"ר.

אז התחילו לחבר דירות. בהתחלה חיברו לגובה [מבניין קומותיים של 4 דירות יצרו 2 דירות קוטג']; אחר-כך חיברו שתי דירות לרוחב בשיכון וותיקים א' וב' [מבניין של 4 דירות קרקע יצרו 2 דירות קרקע].

והתחילו לתכנן ולבנות בשכונה החדשה שהבתים בה גדולים יותר, של 75 מ"ר.

ואז החליטו החלטה גורלית, שתוריד את הלחץ עוד יותר, שבני מחזור א' וב' יצאו משיכון אקליפטוס ויבנו להם בתים כמו של הלינה המשפחתית בשכונה החדשה.

המון כללים, ים של כסף.

שדות ירדן ירדה לתהום. זו הייתה תקופה של אינפלציה מטורפת [ראשית שנות השמונים של המאה ה-20]. אחר-כך הייתה תקופה של ריבית מטורפת. ולא יכלו לעצור את זה [את הבנייה], כי הלחץ החברתי היה כזה גדול. החברים לא הסכימו לעצור. אפילו אם ההיגיון הכלכלי אמר "תִּבְרָה תִּעְצְרוּ! יש ריבית של 100% ריאלי לשנה". כול מי שהיה חייב כסף – ירד לתהום. הבנייה הייתה באמצע הרחבת השכונה עבור מחזורים א' וב'. הגזבר היה ממחזור א' והוא היה אינטרסנט, כי הוא עמד לעבור לשם. כל החברים שלו היו אינטרסנטים.

V. השוויון והצדק החברתי החדש

כפי שראינו עד כאן, בשני נוסחי האמנה משורטטים באמצעות ההגדרות והסעיפים, הקווים של השוויון והצדק החברתי החדש. **במסווה של כללים ותקנות** המתחייבים מהחלטה לעבור ללינה משפחתית – **ניתן לפגוע בחלשים בחברה.**

השינויים שהוכנסו בסעיף 13 משרטטים את אפיון המשפחות שייפגעו מהשינויים שהוכנסו באמנה השנייה וכיצד תתאפשר הפגיעה באותן משפחות.

בתחילת סעיף 13 באמנה הראשונה, נאמר כי "משפחות הזקוקות ללינה משפחתית לפי הכללים ומתגוררות בשיכון שאינו "משתפץ", יעברו לשיכון מותאם ללינה משפחתית לפי הוותק".

התחלת סעיף 13 שונתה באמנה השנייה (על-פי החלטת האסיפה), ונאמר בה כי "משפחות הזקוקות ללינה משפחתית לפי הכללים, ומתגוררות בשיכון שאינו משתפץ, יעברו לשיכון מותאם ללינה משפחתית לפי הוותק, בשלב ב. או לאחריו".

העמימות שהוכנסה באמנה השנייה מתייחסת גם לנושא הזכאות לדיור ברמת לינה משפחתית וגם למועד המעבר לדיור כזה. בהתחלת סעיף 13 באמנה השנייה, לא נאמר באופן ברור באיזה שלב יעברו המשפחות שזקוקות ללינה משפחתית לשיכון המותאם ללינה משפחתית. הדבר הברור היחיד הוא, שהן יעברו לפי קריטריון הוותק. כפי שראינו כבר בהגדרת "תור הוותק" (סעיף III בדיונונו זה), הנהנים מעדיפות על-פי תור הוותק, הם בני המחזורים הראשונים.

* השינויים שהוכנסו בסעיף 13א' מבטאים את כוחן של הקבוצות המאורגנות: 'בני המחזורים הראשונים' ו'המשפחות הצעירות הגרות בשיכונים הקומותיים'.

באמנה הראשונה נאמר כי "משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק".

באמנה השנייה (על-פי החלטת האסיפה) נאמר כי "משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים א' ו-ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק, בשלב ב. או לאחריו".

בשיכון וותיקים ב' גרו משפחות צעירות בודדות שלא היו מאורגנות כקבוצה. בשיכון וותיקים א' גרו עוד כמה משפחות צעירות בודדות ובלתי מאורגנות. את המשפחות שלא היו מאורגנות, ניתן היה "להזיז הצידה", להכניס אותן לסוף התור של המעבר לדיור המותאם ללינה משפחתית, ויותר מכך, לא להכניס אותן לתור לדירות בבתיים החדשים. הכנסת המשפחות הצעירות משיכון וותיקים א' לקבוצת המשפחות הצעירות שאינן מאורגנות, אפשרה לקצר את התור בעיקר עבור המשפחות הצעירות המאורגנות וגם עבור חלק מבני המחזורים הראשונים.

דוגמא לכוחה של קבוצה מאורגנת בהשגת דיור חדש ברמת לינה משפחתית – 'קבוצת הארבע'

כשנתיים לאחר פרסום האמנה השנייה (31.1.1982), חשו ארבע משפחות צעירות הזכאיות לדיור המותאם ללינה משפחתית שגרו בשיכונים הוותיקים, שהן נמצאות בתור לדיור בשכונת הוואדי, **אבל הרחק בסוף התור**. המשפחות החליטו להתארגן ביחד כקבוצת לחץ. 'קבוצת הארבע' פנתה אל המזכירות בדרישה נחרצת לשנות את המצב ולכלול את כל ארבע המשפחות כבר בתוכניות הבינוי הקרובות של הבנייה ללינה משפחתית בשכונת הוואדי [9.11.1983 (צילום 4196); 20.11.1983 (צילומים 4197-4198); 12.12.1983 (צילומים 4183 - 4191)].

המזכירות לא עמדה בלחץ ארבע המשפחות ולבסוף החליטה לקדם את תורן לכניסה לבית חדש בשכונת הוואדי אפילו לפני בני המחזורים הראשונים.

וכך נכתב בהחלטות המזכירות ב- 20.11.1983 (צילום 3962):

- א. שיפוץ או בנייה חדשה ב"שיכון אקליפטוס":
1. המזכירות ממליצה לאסיפה לא לשפץ את 16 יחידות הדיור ב"שיכון אקליפטוס".
  2. המזכירות ממליצה לבנות יחידות חדשות לדיירים מ"שיכון אקליפטוס".
- ב. בניית שיכון חדש:
1. המזכירות ממליצה להתחיל השנה תשמ"ד בניית 14 יחידות חדשות
  2. 4 יחידות יוקצו לקבוצת "הארבע"
  3. 10 יחידות יוקצו לדיירים משיכון אקליפטוס.
- ג. סדר כניסה לשיכון החדש:
1. בתום שיבוץ קבוצת "הארבע" נחזור לתור הוותק כמדד לקביעת סדר כניסה לשיכון החדש.
  2. מקרים חריגים יקבלו טיפול מיוחד כפי שנהגנו תמיד.

מהחלטות המזכירות עולה כי, ארבע משפחות שהכירו את השדה (בורדייה, 2005 [1984]) הקיבוצי והבינו את מצבן לאשורו, החליטו להתארגן ולכופף את הכללים שנקבעו באמנה השנייה, כך שהן תזכיקנה בכל ההטבות שמאפשרת הפעלה של מידע פנים קבוצתי. כזכור, בני המשק מודעים ליכולתם

להשתמש במידע פנים קבוצתי מאז ימי ילדותם בקיבוץ. הם יודעים כיצד להשפיע על וועדה ועל העומד בראשה או על בעל תפקיד הקשור לנושא שעומד על הפרק. הם גם מודעים לכך שקבוצת ההשתייכות שלהם יכולה לתמוך בהם כאשר הם תובעים שוויון וצדק חברתי.

בתיקון האחרון שהוכנס בסעיף 13א' (על-פי החלטת המזכירות) נאמר כי "משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים א' ו- ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק [הוסר]: **בשלב ב. או לאחריה**". ברור שהסרת מועד אפשרי למעבר המשפחות לדיור המתאים ללינה משפחתית, משאירה את המשפחות שלגביהן חל כלל זה, במצב של חוסר וודאות מוחלט למשך שנים רבות. מצב זה הוא, כנראה, שהביא להתארגנותן של אותן משפחות כ'קבוצת הארבע'.

ב- 3.2.1984 (צילום 4181) נרשמה שיחה בין יהונתן, מזכיר הקיבוץ, לבין אחת מחברות המשק. בשיחה הסביר המזכיר כי, קריטריון הוותק + נקודות עבור ילדים לפי השיטה שפותחה בתק"מ (צילום 4203) מאפשר ל- 16 משפחות לעבור לשכונת הוואדי. לא ניתן הסבר למצב בו המיקום בתור הזכאים, נתון בידי המזכיר וצוות ההיגוי, ולא ניתן הסבר מניח את הדעת מדוע 4 משפחות הזכאיות לדיור המותאם ללינה משפחתית (ואינן מאורגנות כקבוצה) לא יעברו לדירות שייבנו בשכונת הוואדי יחד עם 12 המשפחות שכבר הוחלט שיעברו, ומדוע המשפחות 'מקבוצת הארבע' כן יעברו.

בהסבר שניתן, נאמר כך:

"הצוות החליט שלא להעביר 4 משפחות מתוך נימוקים השמורים עמו. לעומת זאת בחר הצוות מסיבות חברתיות ואחרות לקדם 4 משפחות שהוא חשב כי מוטב לקדמן ולא להשאירן לבנייה נוספת בעוד כשנה".

מצד אחד, אנו רואים כי כאשר ארבע משפחות מתארגנות כקבוצה הן הופכות לגוף חזק היכול להשיג את תביעתו לשוויון וצדק חברתי... על חשבונם של אלה שלא התארגנו. ארבע המשפחות שהתארגנו בהחלט שיפרו את מיקומן בתור לקבלת דירה חדשה ברמת לינה משפחתית בשכונת הוואדי;

מצד שני, עולה תחושה חזקה כי הקריטריון ששמר על השוויון עד להחלטה על מעבר ללינה משפחתית אינו מצליח לשמור על השוויון בין כלל החברים, וכך הצדק החברתי לא מתקיים.

עד כאן הדיון בשינויים שהוכנסו בסעיף 13א'

* בסעיף 13ב' **באמנה הראשונה** נאמר כי "משפחות בעלות ילדים קטנים הזכאיות לפי הכללים לשיכון מותאם ללינה משפחתית, [הגרות] בשיכון וותיקים א', יעברו לשיכון ללינה משפחתית לפי הוותק."

בסעיף 13ב' **באמנה השנייה** (על-פי החלטת האסיפה) נאמר כי "חברים המתגוררים בבנייני קומותיים וזכאים לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית, יוכלו לעבור לפי הוותק ולפי בחירתם בשלב א. לאחד מהשיכונים הבאים: הוואדי או קומותיים משופץ."

סעיף זה מחדד ומבהיר את ההבחנה בין משפחות על-פי מקום מגוריהן עד שהתקבלה ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית. כל המשפחות שבהן מדובר, הן משפחות צעירות שלהן ילדים קטנים והן זכאיות לדיור המותאם ללינה משפחתית, אבל על-פי האמנה השנייה רק המשפחות הגרות בבנייני הקומותיים תוכלנה לעבור לבתים החדשים בשכונת הוואדי. רק משפחות הגרות בשיכוני הקומותיים תוכלנה לבחור האם הן רוצות להישאר בדירתן שתשופץ ותותאם ללינה משפחתית.

* בסעיף 13ג' **באמנה הראשונה** נאמר כי "חברים המתגוררים בבנייני קומותיים שיוקצו למגורי צעירים וזכאים לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו לפי הוותק.

בסעיף 13ג' **באמנה השנייה** (על-פי החלטת האסיפה) נאמר כי "בגמר השיפוצים תחשבנה כל הדירות המשופצות שבשיכוני הקומותיים כדירות קבע."

מתכונתו הראשונה של סעיף זה, הפכה בלתי רלוונטית לאחר השינויים שהוכנסו בכל יתר הסעיפים. הסעיף במתכונתו השנייה בא לוודא שהמשפחות שהחליטו להמשיך ולהתגורר בבניין הקומותיים שבו התגוררו לפני השיפוץ, לא יבקשו לעבור לאחת הדירות החדשות בשכונת הוואדי לאחר שדירתן בבניין הקומותיים שופצה.

סעיף 14 מהווה המשך לסעיף 13ג'. במהלך החודשיים שעברו בין פרסום האמנה הראשונה לפרסום האמנה השנייה, התפתחה הבנה בקרב האחראים לנושא הבנייה והשיפוץ, שלא ניתן לחיות בדירה בזמן השיפוץ. לכן התקבל הנוסח השני: "בכדי לבצע התכנית מהר **נשאף שהדיירים יצאו למינימום זמן** מהדירות במהלך השיפוץ ויחזרו לדירות משופצות עד יום המעבר." נוסח שהוא יותר מציאותי מהנוסח הראשון: "בכדי לבצע התכנית מהר **לא יצאו** מן הדירות במהלך השיפוץ."

VI. דור המייסדים משלם פעמיים

אנשי דור המייסדים ימשיכו להתגורר בבתי הקבע הישנים שלהם, כפי שראינו. ובעצם, על-פי האמנה השנייה, הם ימשיכו להתגורר בבתיהם הישנים ללא שיפוץ נוסף. סעיפים 8 ו-9 מבהירים זאת, ואולי זאת גם הדרך לממן את בניית הבתים החדשים לבני המחוזרים הראשונים. כי הרי למדנו, כי לבני המחוזרים הראשונים 4 בניינים שהוחלט לא לשפצם ולדור המייסדים 18 בניינים שלא ישופצו.

2.2.1.2 סיכום הדיון במהות התיקונים שהוכנסו באמנה השנייה

דיון זה מעלה כי בשדות ירדן התרחש מאבק שבמרכזו עומד בית המגורים של המשפחה בקיבוץ. כמו ה"הצבעה ברגלים" גם האמנה הראשונה העלתה על-פני השטח את אי-ההלימה שבין הסיפור שבני החברה הקיבוצית ספרו לעצמם על הדרך בה אמור העולם להקאות ולהיות מסודר (גירץ, 1990 [1973]), לבין תחושותיהם של חברי הקיבוץ, ההורים לילדים צעירים. מתוך סעיפי האמנה הראשונה משתמע ערעור על יחסי האוטוריטה שהיו מקובלים, כאשר הרוב השקט המורכב ממשפחות צעירות מובל על-ידי בני המחזורים הראשונים ומקבל כמובן מאליו את סדר הדברים ואת יחסי הכוח החברתיים.

בני הקיבוץ שהשתייכו למחזורים השלישי והלאה, ביקשו צורת חיים שונה וחוויות ילדות (גירץ, 1990 [1973]: 54) שונות עבור ילדיהם. המקורות הסימבוליים שמהם ישאבו ילדיהם כבר לא יהיו ייחודיים לקיבוץ, כמו: הכתה, המחזור וקבוצת הגיל; בית הילדים והלינה המשותפת; המטפלת ושומרת הלילה; השיח של 'אנחנו' ושל 'להיות כמו כולם'. בני הקיבוץ, בני המחזורים השלישי והלאה, ביקשו עבור ילדיהם פינה פרטית בבית ההורים, וכן שהשינה בקרבת ההורים תהיה שזורה בתחושות של ביטחון ושלווה. מסתבר על-פי הממצאים בעבודה זו, כי רוב החברים בקשו לשנות את המציאות שהייתה קיימת, בה גדלים הילדים בנפרד מהוריהם. הם ביקשו להמשיך לחיות בקיבוץ בו החברה מתנהלת באמצעות דמוקרטיה ישירה, אך ללא חלק ממאפייני השיתוף והשוויון שאפיינו את הקיבוץ עד אז. אך אותם שביקשו לשנות את המציאות לא נתנו דעתם לחלקים בחברה שייפגעו מהשינויים. על-פי שתי האמנות, זכו המשפחות (זוג הורים וילדיהם) בדיור משופר: בין אם זו דירה חדשה בת 75 מ"ר, ובין אם זו דירה משופצת שגודלה לפחות 75 מ"ר. כך הופר השוויון בין בני אותו מחזור החל במחזורים הראשונים ועד כולם.

הבחירה בשם זהה לשתי האמנות אפשרה להסוות את השינויים שהוכנסו באמנה השנייה, שבה מיוצגים בעיקר האינטרסים של בני המחזורים הראשונים עם התחשבות בקבוצת המשפחות הצעירות הגרות בשיכוני הקומותיים בלבד. זאת בניגוד לכך שבאמנה הראשונה היו מיוצגים בעיקר האינטרסים של קבוצת המשפחות הצעירות הגרות בשיכוני הקומותיים עם מעט התחשבות ביתר מרכיבי האוכלוסייה.

הכנסת עמימות בסעיפי האמנה השנייה אפשרה פרשנויות שונות לאמנה, ותוך כך גם ניידות של משפחות שלהן ילדים בוגרים שלא צפוי שילוו עם ההורים – אלו הן המשפחות של בני המחזורים הראשונים. בחסות העמימות, הוחרגו החברים מדור המייסדים מזכויות הוותק שלהם ונקבע שעיקרון הוותק יופעל מבני המחזורים הראשונים כלפי בני המחזורים הצעירים מהם. כך השיגה הקבוצה החזקה של בני המחזורים הראשונים דיור משופר לרוב חברי הקבוצה, שמרה על כוחה ואפשרה גם לקבוצת הרוב של המשפחות הצעירות להשיג לעצמה דיור משופר. כל זאת על חשבון אחרים, החלשים בחברה.

חברים רבים חשו בפערים החברתיים הנגרמים בשל ההבדלים ברמת הדיור, הלכה והשתררה תחושה של חוסר שוויון ואי צדק חברתי – המנוגד לעקרונות היסוד עליהם נבנה הקיבוץ. תחושות אלו יוצגו בדיון הבא.

2.2.2 "הזעזועים מתחת לפני השטח"

תחושות הקיפוח והבעיות החברתיות שבפניהן ניצבו החלשים בחברה, מי שלא השתייכו לשתי הקבוצות החזקות בתהליך המעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית, עלו ביתר שאת אצל חברים מדור המייסדים ובני הקיבוץ שהם רווקים ורווקות.

אי-נחת אצל דור המייסדים

במשך כל שנות קיומו של המשק היו החברים מדור המייסדים מעורבים בכל החלטה שהתקבלה באסיפה. כאשר לא התאפשר לאריאל (כבן 65 באותם ימים, אוקטובר 1982) לשאת דברים באסיפה בנושא הבנייה והשיפוצים המתוכננים ללינה משפחתית [14.10.1982 (צילום 4243)], הוא שלח מנשר אישי לכל חברי המשק (צילום 4253). ההדגשות בקו תחת הודגשו במקור:

4.11.1982

לחברים,

באסיפה נעשה מעשה שלא יעשה, תחת מסוה של הצבעה דמוקרטית. נבחרה ועדה שישבה שבועיים ויותר והביאה חמש הצעות לדיון ולהחלטה באסיפה. מראש הודיעו שכל הצעה שלא תעבור דיון בועדה לא תובא להצבעה. באסיפה הראשונה במוצ"ש הוצעו ע"י המציעים כל חמש ההצעות ולא הגיעו לדיון עניני. הדיון צריך היה להתקיים באסיפה נוספת ביום רביעי. בתחילת אסיפה זו הוצעה הצעה "לסדר" של חבר 'בוועדת המשק' שלא עברה דיון מוקדם, ושתוכנה הורדת אחת ההצעות לפני דיון עניני.

לא העלתי על דעתי שבקיבוץ כשלנו תתקבל הצעה דרקונית זו. הצעה המונעת אפשרות מחברים להסביר ולנסות לשכנע, ורק לאחר מכן להצביע כל אחד לפי הבנתו והגיונו. החלטה למנוע דיון עניני בכל ההצעות שהובאו ע"י הועדה, נוגדת כל הליכים דמוקרטיים, ומראה על גישה קטנונית. מסכנת את הרגשת החברות והשותפות החשובה כל כך בחיינו בקיבוץ. אני מציע למוסדות המשק ולחברים להחליט על ביטולה ואי חוקיותה של החלטה "לסדר", לפני המשך הדיון באסיפה הקרובה.

אריאל

במקביל לתחושות הקשות שמבטא אריאל, מנסה וועדת וותיקים (הוועדה המטפלת בדור המייסדים) להעלות את המורל של החברים מדור המייסדים, החשים שמנתקים אותם מכל ההליך והטלטלה שעוברת החברה בשדות ירדן. **וועדת וותיקים** שולחת מכתבים לחברים **מדור הביניים** (בני המשק והמצטרפים שהם בני אותו גיל) (צילום 4210), ומבקשת מהם שיפתיעו את הוותיקים בתשורה קטנה וברכה המראים על תשומת-לב חברית.

שדות ירדן 8.11.1982	מדור הביניים	לוותיקים
		אל .....
		שלום רב,
		לרגל שנת הקשיש הבינלאומית ו-45 שנות שדות ירדן, אנו מקיימים לוותיקים "יום כיף".
		היום אמור להתקיים כטיול, ביום ראשון הקרוב.
		מסיבות שונות לא יכולנו לערוך את הטיול בהפתעה, אבל,
		אנחנו מבקשים מכם לתרום להעלאת מצב הרוח על ידי הכנסת הפתעה מלווה בברכה לחדר של .....
		ההפתעה יכולה להיות החל מעוגה, עוגיות, ממתק, סתם איזה חפץ קטן או זר פרחים.
		הכל נתון לדמיונכם, יכולתכם ובחירתכם.
		את ההפתעה לוו בברכה בנוסח "ברכה לוותיקים מדור הביניים" – גם זאת חופשי לניסוח.
		אתם מתבקשים להביא את הפתעתכם לחדר הנ"ל בליווי ילדיכם או בלעדיהם, או לשלוח עם ילדיכם בהדרכתכם.
		המועד למבצע – שבת הקרובה בכל שעה הנוחה לכם, בשעות הבוקר או לפנות ערב.
		אם מפאת מזג האוויר ידחה הטיול, נודיע.
		בתודה ועדת וותיקים

החברים מדור הביניים שיתפו פעולה עם וועדת וותיקים, אך תחושת הפגיעה של החברים מדור המייסדים לא תוקנה. וב- 8.3.1985 (צילום 5106) כתבה נהוּרָה (ממייסדי הקיבוץ) מכתב לדיירי שיכון וותיקים א':

לדיירי שכ' א'
שלום

הנדון: שיפוצ

לפני כשנה הוסכם בוועדת תכנון כי יש לשפר גם את דירות שיכון וותיקים א' שכיום הינם בסטנדרט שונה מכל שיכוני שדות ירדן.

ההחלטה נפלה על: מחסני חוץ, ריצוף חוץ, גגון. זאת מכמה טעמים, הראשון בהם להקל על הדיירים, והיתר, שיפור פני הבית והשכונה בכללותה, יצירת פינה תחומה לכל המשפחה ופתרון חלקי לדיירי הדירות האמצעיות שבדרך כלל אינם שבעי רצון ממיקומם.

באותה שנה הציע יעקב ב. (מדור המייסדים) לראות בשיכון וותיקים א' שיכון זמני [12.8.1985] (צילום

: [(5110)

בתקנון לאיוש שיכון חדש
יש לקחת בחשבון את מצבו של שיכון וותיקים א'
להלן מספר נתונים :

(א) רמתו של שכון א' נמצאת בהרבה מתחת לרמת השיכון שאנו מגדירים כשיכון קבע לחברים עם או בלי ילדים בגיל לינה משפחתית.

1 – שטח הדירה : 41 מ"ר שמהם 8.3 מ"ר קובייה דבוקה [חדר ביטחון] שאין בה אוורור ואינה מהווה שטח פונקציונלי של הדירה. נשאר 33 מ"ר כשטח מחייה, לעומת הסטנדרט של 75 – 85 מ"ר המקובל כיום אצלנו.

2 – גודל השירותים והמטבח הוא בערך חצי מהנורמה של השיכון החדש או המשופץ.

3 – מחסן, גגון או פרגולה, ארונות קיר. כל האלמנטים הנ"ל הנמצאים בשיכון החדש או אפילו בשיכון שמשופץ זמנית – אינם קיימים בדירה [בשיכון וותיקים א'].

(ב) דיירי שיכון קוטגיים וחלק מדיירי אקליפטוס, שאינם נכנסים לקטגוריה של לינה משפחתית ובעלי וותק פחות מדיירי שיכון וותיקים א', נכנסו לשיכון חדש או משופץ בסטנדרט של 75 – 85 מ"ר. לאור הנ"ל יש להתייחס לשיכון וותיקים א' כאל שיכון זמני עד שלא יושפץ לסטנדרט המתקרב במשהו לשיכון חדש על פי הזכויות, הוותק, והניקוד שייקבעו באסיפה. יעקב ב.

מתוך הדברים הללו עולות באופן ברור תחושות קשות : תחושת קיפוח, תחושת עלבון ואולי אף כעס מסוים מצד חברי דור המייסדים, כלפי ההתנהלות הנוכחית של חברי דור הביניים. תחושות אלו ניצבות על העובדות הבאות :

- חברי דור המייסדים הודרו מקבוצת אלה המורשים לדון ולהחליט על נורמות הדיור בקיבוץ שאותו הם ייסדו.
- דחיקתם של המייסדים מהתור לדיור על-פי הוותק, והשאתם בבתים ישנים ועלובים לעומת הבתים החדשים.
- הפער בין דירות דור המייסדים לבין דירות דור הביניים מהווה עדות אילמת לסטטוס החברתי של הדיירים : מאחר ודירת המשפחה הפכה לקריטריון ריבוד חברתי, מצבה הרע של הדירה של חברי דור המייסדים ממקם אותם בסטטוס חברתי נמוך שאינו הולם את המעמד שלו הם זכאים כמייסדי הקיבוץ.

התחושות הקשות שמבטאים חברים מדור המייסדים מתקשרות לחששות שכמה מהם העלו בתשובה לשאלון הסקר [מאי 1980 (צילומים 3851-3947)]: שהבנייה החדשה תהיה על-חשבון רמת הדיור של הוותיקים ושהבנייה תעורר מלחמה בין-דורית בין החברים.

אי-נחת אצל בני המשק: הרווקים והרווקות

קבוצה נוספת שביטאה תחושת קיפוח ופגיעה, הייתה הקבוצה של הרווקים/ות. בכל השיחות והדיונים שנערכו במשך כ- 8 שנים, מאז ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית [15.9.1982 (צילום 4022); 18.5.1984 (צילום 4157); 4.7.1984 (צילום 4301)] הוצעו לרווקים/ות דירות ישנות, או לכל היותר משופצות. ביומן 2233 החגיגי [23.9.1987 (צילום 5095)], שיצא ערב יום הכיפורים, לרגל יובל 50 שנה לשדות ירדן, פורסמה כתבתה של אחת הרווקות, שעניינה הוא מצב הדיור של הרווקים/ות. ההדגשות בקו תחתיו הודגשו במקור:

חשבון נפש...

בימים של חשבון נפש אלה, ימים שכל עם ישראל מכה על חטאיו על פי המסורת היהודית לדורות – הייתי רוצה לעורר מצפונכם, חברי, בעלי המשפחות, על העוול שנעשה לרווקים (אוכלוסייה עליה אני נמנית).

אנחנו, שגדלנו יחד, סימנו בית-ספר יחד, הלכנו לצבא ביחד וחזרנו לקבוץ ביחד – חלקנו נישא והקים משפחה, וחלקנו, בגלל סיבות שונות נשאר בגפו. כאן נפסק הביחד. בעלי המשפחות שבינינו רצו קדימה (קרי: עברו לשכונות החדשות) ואנחנו, הבודדים, נשארנו מאחור.

מקובל עלי שמצוקת הדיור של בעלי המשפחות וההכרח למצוא פתרון מהיר לבעיה, היו הסיבה העיקרית להיווצרות מצב זה, אך האם כך אנו רוצים לראות את פני שדות ירדן בשנת יובלה? אני קוראת מעל דפי יומן זה לכל חברי, לכל הממסד ולכל אשר אכפת לו מזולתו: אל תמשיכו בדרך זו, אל תצרו גטאות של רווקים. עדיין לא מאוחר – את השכונה החדשה אפשר לתכנן כשכונה מעורבת: משפחות + רווקים.

חשבון נפש בחג יובלנו . . .

*** אהבה ושלום ***

רמי א., אחד החברים מהם למדתי רבות על שדות ירדן, הוא רווק ממחזור א', שעד תחילת שנות השמונים התגורר עם כל בני המחזור שלו בשיכון אקליפטוס. לאחר ההחלטה לעבור ללינה משפחתית התברר לרמי א. כי הוא לא יעבור עם בני המחזור שלו לשכונת הוואדי, כיוון שהוא רווק. אבל, הובטח לו כי תשמר לו האופציה לעבור עם הקבוצה הבאה, שבניית הבתים עבורה תחל ב-1986. עד אז יישאר רמי א. בדירתו (בשיכון אקליפטוס) [23.12.1983 (צילום 3958) ; 28.12.1983 (צילום 3955)].

ואכן ב-17.2.1984 (צילום 4180) הוצע לאסיפה ואף נקבע כי,

• **חברים ממחזור א' ומטה, משפחות ויחידים, יעברו לשיכונים מסוג הבניינים הנבנים בשכונת הוואדי. אנ לדירות מותאמות אחרות.**

• **חברים יחידים גם ללא ילדים זכאים לעבור עם בני גילם (לפי תק"מ) לשיכון חדש או מותאם לצורכיהם.**

אלא, שלאחר כחודש, התבשר רמי א. כי הוא אינו מועמד לעבור לבתים החדשים שייבנו בשכונת הוואדי, כפי שסוכם אתו [21.3.1984 (צילום 4172)], וזאת למרות שהוא ראשון בתור על-פי תור הוותק לדירת קבע (צילום 4276).

עברו להן שנתיים, וב-20.6.1986 (צילום 4267) הוצע לרמי א. לעבור לדירה פנימית בשיכון וותיקים א' [כזכור, דירות פנימיות בשיכון וותיקים א' הן הדירות הגרועות ביותר בשדות ירדן] – הוא סרב!! לאחר חמישה חודשים הוצעה לו דירה בשיכון וותיקים ב' [26.11.1986 (צילום 4263)] – גם לכך הוא סרב!! ב-1988 עדיין התגורר רמי א. בשיכון אקליפטוס, כשכל בני המחזור שלו כבר מזמן מתגוררים בדירותיהם החדשות והמרווחות בשכונת הוואדי (צילום 4271).

סוף סוף, לקראת סוף 1988, קיבל רמי א. הודעה מוועדת דירות כי הוא זכאי לדירה חדשה בשכונת הוואדי. תורו הגיע, כמובן, רק לאחר שכל המשפחות עם הילדים עברו לדיור ברמת לינה משפחתית. אבל, גם לאחר שכבר הודיעה לו וועדת דירות כי הוא זכאי להיכנס לדירה שתיבנה עבורו, פנה אליו מרכז המשק והודיע לו שהוא, מרכז המשק, צריך את הדירה למשפחה חדשה שלה כמה ילדים... לרמי א. ישנם מעט מאוד חברים קרובים בקיבוץ, ורק חֲבֵרָה קרובה אחת התגייסה לעזרתו, נאבקה על זכויותיו, והסדירה לבסוף את זכותו לקבל את הדירה שבה דובר.

אך, אֶלְיָה וְקוֹץ בָּהּ - הדירה שיועדה לרמי א. היא באחד משני בניינים "מקוצצים", בניינים שבכל דירה בהם נבנו רק שני חדרי שינה ולא שלושה, כפי שנבנו יתר הבניינים בשכונת הוואדי.

ב-1990 עבר רמי א. לדירתו החדשה, לאחר התְּלָאוֹת הרבות.

מקץ חמש שנים נוספות, עזבה חברתו עם משפחתה את שדות ירדן. רמי א. נותר בקיבוץ ללא חבר קרוב ותומך.

בשנים הבאות נבנה חדר השינה השלישי ברוב הדירות בשני הבניינים "המקוצצים" – בדירתו של רמי א. לא נבנה עד היום (2013) חדר השינה השלישי. עדות נוספת לאי הצדק שנגרם לרמי א. שמעתי מיהודה. כאשר יהודה תיאר בפני את היחסים בין החלשים בחברה לבין חברי הצוותים והוועדות שטפלו בשיבוץ החברים לדירות המותאמות ללינה משפחתית, הוא נתן כדוגמה את דירתו של רמי א. בשכונת הוואדי יהודה:

העניין של מה צריך. יש כאלה שהם יודעים בדיוק מה השני צריך.

מרכז המשק החליט שלא צריך עוד חדר שינה [בשני הבתים שבהם שני חדרי שינה ורק תשתית לחדר שינה שלישי].

הרי זה כלום להוסיף את החדר כשבונים, וזה ספור מההפְּטָךְ להוסיף חדר אחרי שזה כבר בנוי. זו הייתה שטות מתחילתה ועד סופה.

מין נקמנות קיבוצניקית קמצנית. אין לי מילים לתאר!

הפערים ברמת הדיור גלויים לעין כל

לא רק דור המייסדים והרווקים והרווקות חשו בפער הגדל והולך בין הדירות בשיכונים השונים. הַפְּטָךְ של משפחת קרני היה באחת הדירות הפנימיות בשיכון וותיקים א' (דירת רכבת), כאשר התקבלה ההחלטה לעבור ללינה משפחתית. למשפחה היו באותה עת שלושה ילדים אך הוותק שלהם לא היה גבוה, ולכן הם היו אמורים להיכנס לדירה חדשה בשכונת הוואדי רק במהלך 1987, לאחר כשש שנים מאז שהילדים עברו ללון בדירת ההורים. בפגישה עם צוות ההיגוי הסבירה אם המשפחה כי לנוכח הבעיות שצצו במהלך לינת הילדים בחדר, מבקשת משפחת קרני לקדם את מיקומה בתור, כך שהם יעברו לדירה חדשה במהלך השנתיים הקרובות (עד סוף 1984). משפחת קרני לחצה על מקבלי ההחלטות, ואלו נִתְרְצו במידה מסוימת. משפחת קרני עברה לבית חדש בשכונת הוואדי במהלך שנת 1984. בשיחה עם צוות ההיגוי אמר אבי משפחת קרני כי הם ערים לכך ש"הפער בין הדירות [בשיכונים השונים בשדות ירדן] הולך וגדל" [9.1.1983 (צילומים 4005-4004)]. אפשר לסכם ולומר שכל החברים חשו בפערים החברתיים הנגרמים בשל ההבדלים ברמת הדיור, וכן שכל החברים ידעו והבינו מי נפגע ומי הרוויח מהמעבר ללינה משפחתית.

סיפור המקרה שיוצג להלן מאפשר להבין את חשיבות המאבקים על הזכאות לדיור ברמת לינה משפחתית, שנערכו בחברה בשדות ירדן:

המאבק על שינוי שנת הלידה הקובעת את הזכאות;

והמאבק על מתן זכאות על-פי ההתייחסות לכמות הילדים במשפחה.

נוכל ללמוד על עוצמתם של המתחים והמאבקים הפוליטיים שחוותה החברה בקיבוץ שדות ירדן,

באמצעות התלאות שעברו שתי משפחות: שגיא וחקלאי.

סיפורן של משפחות שגיא וחקלאי – נראה היה כחסר פתרון במשך שנים. אף-על-פי-כן, לקראת סיום

המעבר ללינה משפחתית נמצא פתרון יצירתי ורגיש לשתי המשפחות בתחום הדיור.

2.2.3 סיפור מקרה: "הדירה למשפחת שגיא" ו"הדירה למשפחת חקלאי"

בעקבות העברת חלק גדול מהילדים לחדרי ההורים ללא פתרונות הדרושים להלנת הילדים, נוצר מתח חברתי שמוסדות הקיבוץ לא יכלו להתעלם ממנו (צילום 3283). חלק מהמשפחות שחיו בצפיפות לא נכללו ברשימת המשפחות הזכאיות לעבור לדירה המותאמת ללינה משפחתית, כיוון שילדיהם הצעירים נולדו לפני 1974. ילידי 1973 היו בני 8 בשנת ההצבעה על המעבר ללינה משפחתית. גם משפחות שהיו זכאיות לעבור לדיור קבע ברמת לינה משפחתית, חששו שתקופת הבנייה והשיפוצים של הדירות תארך שנים רבות, ועד אשר תסתיים תקופה זו, יהיו הצעיר או הצעירה בבני המשפחה כבר גדולים והם יעברו להתגורר עם בני גילם בגיל הנעורים. כלומר, החשש היה שהחיים בצפיפות בדירה שאינה מתאימה להלנת הילדים יימשכו עוד שנים רבות.

"הדירה למשפחת שגיא"

במשפחת שגיא ארבע נפשות – אם חד הורית ושלושת ילדיה. כאשר הוחלט על המעבר ללינה משפחתית בנובמבר 1981, היה הבן הגדול כבן 10 וזוג התאומים כבני 8 (ילידי 1973). דירתה של רחל שגיא הייתה בבניין קומותיים בשיכון אורנים בקומה השנייה.

רחל ספרה לי על הקשיים שהיו לה בתקופת הלינה המשותפת:

אני הייתי מאד בעד שהילדים ישנו בחדר, ובעצם הילדים עברו לישון בחדר הרבה לפני שהייתה החלטה לעבור. לא אהבתי לצאת מהבית להשכבה, לא אהבתי את הרעש והמהומה שהתלוותה להשכבה בגן. חסרו לי השקט והפרטיות. לילדים היה קשה להיפרד, אז הייתי נשארת לשבת לידם במשך זמן ארוך. ההשכבה בכל בתי הילדים הייתה נמשכת שעות. לפעמים עד 11 בלילה, וכבר הייתי עייפה ומותשת נפשית ופיזית.

ילדיה של רחל עברו לישון בחדר במהלך 1980.

וכך מתארת רחל את החיים בחדר באותה תקופה, ואת הקשיים הנלווים לכך:

בחדר (בדירה) שלי היו שני חדרים, חדר מעבר שבו עמד שולחן האוכל, מטבחון פצפון וחדר מקלחת קטנטן.

לאחר שהילדים עברו לישון בקביעות בחדר, הצפיפות מאד הקשתה, כי הבן הגדול ישן בפינת אוכל והתאומים ישנו בסלון.

אני חשבתי שחשוב שלכל ילד תהיה פינה פרטית משלו. לכן הייתה לכל אחד מהם מיטה קבועה, שהיא הפינה שלו. היו משפחות שאצלן פתחו בכל לילה מיטות מתקפלות.

אז כשהילדים רצו לשחק בחדר, הצפיפות הקשתה, כמעט שלא נשארה רצפה פנויה לרוץ או לשבת עם משחק. אפשר היה לצאת לשחק בחוץ במשך שעות רבות אבל לא כל הזמן. היה גם קשה לאכול ארוחת ערב בחדר. אבל מאד לא אהבתי את ארוחות הערב בחדר האוכל, כי הילדים היו יושבים איתי דקה וחצי ואז היו נוטשים ויוצאים לשחק בדשא הגדול, ואני הייתי נשארת לבד בשולחן. שזה מעמד מאד לא נוח חברתית בקיבוץ. אז העדפתי לאכול בחדר ולהישאר לבד לסיים את הארוחה בלי שכל הקיבוץ נועץ עיניים.

הבעיה הכי קשה הייתה בנושא יצירת קשר עם בן זוג חדש.

לאחר שהכרתי מישהו ונפגשנו כמה פעמים במקומות ניטרליים, לא רציתי לבוא לבית של הבחור, ואצלי, החדר היחידי שבו יכולתי לארח היה חדר השינה שלי. זו סיטואציה מלחיצה כאשר הקשר עדיין לא מתאים לבילוי בחדר השינה.

כזכור, תנאי הזכאות לדירה ברמת לינה משפחתית שנקבעו באמנה הם :

זכאי : מי שיש לו ילדים, לפחות שניים, והגדול ביניהם שייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר.

תור הוותק הוא תור אחד, לכל דיירי השיכונים השונים.

לכן, על-פי האמנה ועל-פי כל הגופים שעסקו בנושא הדיור בשדות ירדן משפחת שגיא אינה זכאית לדיור ברמת לינה משפחתית. אבל, דירת המשפחה אינה מתאימה להלנת ילד אחד, שלא לדבר על שלושה ילדים.

מיכל ורמי ב. תארו תקופה זו כך :

מיכל : אנשים נלחמו אחד בשני.

רמי ב. : היה צריך לשחק עם כל הכוחות ולתמרן אותם, כשאינן כללים ברורים מספיק.

ובכן, לאחר שנתיים, החליטה רחל לפנות ליו"ר צוות ההיגוי ולבקש שיכירו בה כמקרה חריג.

רחל נפגשה עם יו"ר צוות ההיגוי והציגה את בקשתה [11.11.1982 (צילום 4016)] :

לראות בה מקרה מיוחד. בגלל שיש לה שני ילדים על גבול הזכאות [התאומים הרי נולדו ב-1973, כלומר

חודשים אחדים מפרידים בין המשפחה לבין הדירה המיוחלת].

כשבוע לאחר מכן [19.11.1982 (צילום 4015) ; 19.12.1982 (צילום 3592)] אָשררו צוות ההיגוי

והמזכירות את מדדי הזכאות שאינם מזכים את רחל והילדים בדיור ברמת לינה משפחתית :

הזכאות כפי שנקבעה באמנה והוותק הם שני המדדים הקובעים.

הזכאות אינה נמדדת לפי מספר הילדים.

ההערה כי "הזכאות אינה נמדדת לפי מספר הילדים", מקורה בתביעתן של כמה משפחות להוסיף קריטריון נוסף למדד הזכאות לדיור ברמת לינה משפחתית: מספר הילדים במשפחה (צילום 3996). למשפחות אלה שלושה ואף ארבעה ילדים ובן/ת הזקונים שלהן ילידת/ת 1974 או צעירה יותר. כלומר, אלו משפחות הזכאיות לדיור ברמת לינה משפחתית, אלא שתורן יגיע רק בעוד כמה שנים. המשפחות הללו הן חלק מקבוצת 'החברים' שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות. רוב המשפחות האלה התגוררו בשיכון אורנים כמו משפחת שגיא. בכדי לסייע בפתרון מצוקתן הציעו אותן משפחות לבנות 16 יחידות דיור ולא רק 12 יחידות כפי שהציעה המזכירות (צילום 3994).

עזרה חשובה למשפחות שבקשו להוסיף למדד הזכאות את מספר הילדים במשפחה, הגיעה מהתק"מ. ב- 28.12.1982 (צילום 4203) פרסם התק"מ הנחיות לחישוב הוותק (ראו בנספחים). החישוב התייחס: לזכאות לשיכון קבע, לנסיעות לחו"ל, לאספקת ריהוט וציוד לבית (לאחר סיפוק צרכי היסוד) ולשונות (כפי שיקבע על-ידי כל קיבוץ בנפרד). על-פי הנחיות התק"מ כל ילד במשפחה (עד גיל 13) מזכה את משפחתו ב- 20 נקודות ובעוד 5 נקודות עבור כל שנה בה הוא ישן בבית הוריו. כלומר, למשפחת שגיא יכולות להתווסף עשרות נקודות והיא יכולה להיחשב כזכאית לדירה ברמת לינה משפחתית, אם יאושרו הנחיות התק"מ לחישוב הוותק בשדות ירדן.

צוות ההיגוי עסוק, וכך עברו חודשיים מאז נפגשה רחל עם יו"ר צוות ההיגוי, והנה הגיע הרגע שבו הוזמנה רחל לשטוח את בקשתה בפני חברי הצוות [9.1.1983 (צילום 4003)]:

רחל: הילדים שלי ישנים כולם בחדר ואני רוצה דירה מתאימה להלנה.

פתרונות אפשריים: לראות בי חריג ולהכניס אותי כזכאית לדירה חדשה.

חבר הצוות א.: ישנה אפשרות להעביר אותך לאקליפטוס ואחר-כך כשישפצו שם תמצאי ת'דירה מוכשרת ללינה משפחתית.

רחל: לשיכון אקליפטוס אני לא רוצה לעבור. אני מעדיפה לעבור לשיכון וותיקים א'.
ואני מעוניינת בדירה צדדית.

צוות ההיגוי דן והחליט: הועדה אינה רואה אפשרות לאשר לרחל להיות "חריג"
כאשר תפתחנה אפשרויות בשיכון וותיקים א' או ב', יוצע לרחל.

באותה תקופה, בשדות ירדן, פעילות חברתית קדחתנית בכל הקשור בבנייה ובשיפוץ. בלחצן של המשפחות מקבוצת 'החברים' שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות, המשפחות שלהן שלושה ואף ארבעה ילדים, ערכה המזכירות ארבעה דיונים בנושא 'שינוי הקריטריונים למעבר ללינה משפחתית' [19.2.1982; 23.1.1983; 31.3.1983 (צילום 3989); 3.4.1983 (צילום 3990)], שבסופם קבעה:

בנתונים של היום אין המזכירות ממליצה לשנות את הקריטריונים שקבענו לעצמנו: זכאיי מי שיש לו ילד אחד לפחות, המשתייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר. אסיפה 21.11.1981; אסיפה 20.2.1982."

כמו-כן המליצה המזכירות לבנות לכל היותר 12 יחידות דיור ברמת לינה משפחתית.

והנה, באסיפה שהתקיימה באותו היום [3.4.1983 (צילום 3993)], החליטו החברים שלא לקבל את המלצות המזכירות, ונקבע כי יש לבנות 16 יחידות, כשברור שחלק מיחידות הדיור אינן זכאיות לעזרת משרד השיכון. כלומר, לפחות 4 דירות תבִּינָה במימון עצמי, למרות המצב הכלכלי הקשה (צילום 3996). יש לשים לב לכך שזהו אירוע נדיר: כשהאסיפה איננה מקבלת את המלצת המזכירות ומחליטה בניגוד להמלצת המזכירות. בדרך כלל מקובל על החברים כי המזכירות ממליצה בכל נושא על סמך מידע רחב ושיקול דעת מקיף. לכן, בדרך כלל מקבלת האסיפה את המלצות המזכירות ומאשרת אותן.

במקביל ללחצן של המשפחות מקבוצת 'החברים' שלהם ילדים קטנים שכבר אינם תינוקות לקדם את מיקומן בתור לדירה חדשה בשכונת הוואדי, לוחצים בני המחזורים הראשונים על המזכירות להחליט ששיכון אקליפטוס לא יושפץ, ושהם יוכרו כזכאים לדיור קבע בשכונת הוואדי. ואכן ב- 9.11.1983 (צילום 4196) החליטה המזכירות: להמליץ בפני האסיפה שלא לשפץ את שיכון אקליפטוס, אלא להכניס את בני המחזורים הראשונים לתור הזכאים לדירה חדשה ברמת לינה משפחתית בשכונת הוואדי. לאחר דיון ארוך ולמרות המצב הכלכלי הקשה, הוחלט באסיפה לקבל את המלצת המזכירות [11.12.1983 (צילומים 3957; 4192-4193; 4194-4195)]:

א. לא יערך שיפוץ בשיכון אקליפטוס.

ב. יוחל בבניית 16 יחידות חדשות בהקדם [בראשית 1984].

ג. צוות ההיגוי יחד עם המזכירות יקבע מי יאכלס יחידות חדשות אלו.

וְהִי, אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (בראשית כ"ב 1), הוכנה תוכנית אכלוס ובנייה לשנים 1984 - 1990 [12.12.1983 (צילומים 4183-4191)]. על-פי תוכנית זו תבִּינָה בשנים הקרובות כ- 40 דירות חדשות בשלושה שלבים: בשלב ראשון ייבנו 8 בניינים ובהם 16 דירות - 8 דירות מיועדות למשפחות הזקוקות ללינה משפחתית,

דירה לעולים חדשים על-פי דרישת משרד השיכון ו-7 דירות לבני המחוזים הראשונים.

בשלב שני ייבנו 7 בניינים ובהם 14 דירות – 4 דירות מיועדות למשפחות הזקוקות ללינה משפחתית, 3

דירות לבני המחוזים הראשונים ו-7 דירות לבני המחוזים הבאים לפי הוותק.

בשלב שלישי ייבנו כ-5 בניינים – אליהם ייכנסו על-פי הוותק בלבד.

צוות ההיגוי דן בתוכנית ובמשפחות המתוכננות להיכלל בכל שלב. בראשית הדיון הופיעה משפחת שגיא

בין המשפחות הזכאיות לדירה ברמת לינה משפחתית בשלב השני. אך כשהסתיימה פגישת הצוות, כבר

הופיעה משפחת שגיא ללא ציון מספר הדירה שלה היא זכאית. אם כך, משפחת שגיא איננה נמנית על

המשפחות שלהן זכאות לדיור ברמת לינה משפחתית.

לאחר כשבועיים החליטה המזכירות לבדוק מה המשמעות של שיבוץ תור הזכאים לפי חישוב וותק +

ילדים בהתאם להנחיות התק"מ. כלומר, לכלול משפחות שלהן ילדים שנולדו בשנת 1969 ואילך [1.1.1984]

צילום 3954]). ולענייננו, זה אומר שרחל שגיא וילדיה יהיו זכאים לדירה חדשה בשכונת הוואדי.

והנה, נפל דבר! נתקבלה החלטה חדשה המזכה את משפחת שגיא בדיור ברמת לינה משפחתית!

הוחלט כי משפחות שלהן ילדים שנולדו בשנת 1969 ואילך זכאיות לדיור המותאם ללינה משפחתית

[17.2.1984 (צילום 4180)]. כזכור, התאומים של רחל נולדו ב-1973, ומכאן שהמשפחה זכאית לדירה חדשה

המתאימה לצרכיה.

צוות ההיגוי הכין הצעה לתור על-פי ניקוד משוקלל [1.3.1984 (צילומים 4173 ; 4144-4145)]:

א. לכל חבר מספר נקודות בגין הוותק

ב. ילד בגיל 0 – 15 מקבל 20 נקודות (לפי תק"מ)

ג. על כל שנה שהילד ישן עם משפחתו 5 נקודות (לפי תק"מ)

ד. החישוב נעשה בידיעה שילד ישן עם הוריו עד ספטמבר של כיתה ט'.

על-פי התור החדש הצטרפה משפחת שגיא לתור הזכאים ומיקומה אף השתפר מאד. ממיקום 37 קפצה

המשפחה למיקום 32.

מיקום 32 בתור נכלל בשלב השלישי של הבנייה המיועדת להתחיל ב-1989. פירושו של דבר, כניסה לבית

החדש רק במהלך 1990.

במצב זה כבר נראה אור בקצה המנהרה, אם כי הוא רחוק מאד. כי הרי המשפחה מתגוררת בשיכון אורנים

בו אין מקום להלין אפילו ילד אחד, והילדים לנים בחדר כבר מ-1980.

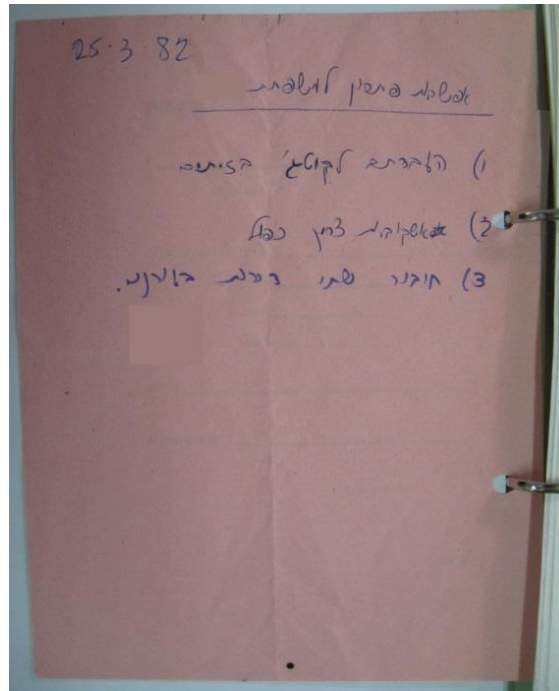
לפני שנוכל להתקדם בסיפורה של משפחת שגיא, עלינו להכיר את סיפורה של משפחת חקלאי.

בהמשך, נראה כיצד משתלבים שני הסיפורים.

“הדירה למשפחת חקלאי”

במשפחת חקלאי שש נפשות – זוג הורים וארבעה ילדים. הבן השני הוא ילד מעט חריג. כאשר הוחלט על המעבר ללינה משפחתית בנובמבר 1981, היה הילד כבן 13. דירת ההורים הייתה בבניין קומותיים בשיכון אורנים.

ב- 25.03.1982 נמצאת התייחסות ראשונה לבעיית הלינה והמגורים של משפחת חקלאי, בפתק שעליו נכתבו נקודות לדיון בישיבת צוות ההיגוי. כאן מתחיל “הסיפור המתועד” של משפחת חקלאי. וכך כתב יו”ר צוות ההיגוי בפתק לקראת דיון של הצוות (צילום 4055):

תמונה 20 - צילום הפתק המקורי תוך השמטת שמות. מארכיון שדות ירדן. צילום 4055

להלן פיענוח הפתק עם הסברים:

25.3.1982	<u>אפשרויות פתרון למשפחת חקלאי</u>
	(1) העברתם לקוטג' בזיתים [חיבור שתי דירות הבנויות זו מעל זו בבניין קומותיים]
	(2) אשקוביות - צריך כפול [להוסיף לדירתם בבניין הקומותיים שבו הם גרים שתי אשקוביות]
	(3) חיבור שתי דירות באורנים [חיבור שתי הדירות בקומת הקרקע בבניין שבו גרה משפחת חקלאי].
	יו”ר צוות היגוי

הזמן עובר, כבר שנה מאז ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית, ומשפחת חקלאי ממשיכה להתגורר בדירת שני חדרים, כל שש הנפשות בתוספת הצרכים המיוחדים של טיפול בילד החריג.

ב- 24.11.1982 (צילום 4013), צוות ההיגוי דן בבקשתה של משפחת חקלאי לפתור את בעייתה בהקדם. החלטת צוות ההיגוי: להציע למשפחה לעבור לבניין עולים משופץ.

כזכור, בדירת עולים: חדר, חדרון עם שירותים ומקלחת וחדר ביטחון המשמש לשינה. בבנייני העולים גרים חברים צעירים ועולים חדשים. כלומר, הדירה ישנה – היא נבנתה לפני כארבעים שנה, והשכנים הם רווקים או משפחות חדשות בקיבוץ. משפחות שהוותק שלהן נמוך בהרבה מזה של ההורים במשפחת חקלאי. לאחר בדיקה נוספת, הסתבר לעושים במלאכה ששיפוץ בניין עולים אינו עונה על הצרכים המיוחדים של הבן וגם השכנים אינם מתאימים למשפחה, לכן תישאר משפחת חקלאי לגור בדירתה בבניין הקומותיים.

עברו עוד כמה חודשים, ולאף אחד מאנשי הוועדות והצוותים העוסקים בהתאמת דירות החברים ללינה משפחתית – לא הפריע שמשפחת חקלאי ממשיכה לחיות בצפיפות ובתנאים בלתי מתאימים לבנה החריג. כיוון שכך, פנתה המשפחה לתחנת השיקום בתק"מ. בעקבות הפנייה לתק"מ דיווח יו"ר צוות ההיגוי לחבריו בצוות [14.1.1983 (צילום 4001)], כי יש צורך להכשיר דירה זמנית למשפחת חקלאי מיד. למצוא פתרון לטווח ארוך בלי לחץ. זאת לפי דרישת הוועדה הבין קיבוצית מן התחנה לשיקום. וכן, שבכל דירה שמשפחת חקלאי תגור יש לאפשר פתרון לבעיות המיוחדות של המשפחה (צילום 4092):

1) חדר מיוחד לבן המשפחה, שהוא ילד מעט חריג

2) אמבטיה בשבילו

3) סידורים הכרחיים בשבילו.

נראה כי הסידורים המיוחדים שהבן זקוק להם נלקחים בחשבון רק כאשר הוועדה הבין קיבוצית מן התחנה לשיקום נכנסת לתמונה. בכל אופן, בעיית תנאי המגורים של המשפחה מתחילה לקבל מענה. אך כיצד תִּרְאָה הדירה של משפחת חקלאי?

כיצד יישמר השוויון בין דירת חקלאי לבין דירות החברים האחרים?

התייחסות לשאלות הללו נמצאת בהחלטות צוות ההיגוי שנפגש ב- 15.3.1983 (צילום 3998)

[ההדגשות בקו תחת הודגשו במקור]:

1) להדגיש בפני וועדת תכנון כי הדירה של משפחת חקלאי צריכה להיות דירה סטנדרטית ללינה

משפחתית. התוספת לבן המשפחה, שהוא מעט חריג, אינה כלולה בדירה של משפחת חקלאי. תוספת

זו תבנה בהתאם להנחיות שוועדת תכנון תקבל מן התחנה לשיקום.

2) צוות ההיגוי ביקש מוועדת תכנון לבדוק אפשרות לבנות דירה מותאמת ללינה משפחתית בקומה השנייה מעל משפחת חקלאי.

3) אם תבנה דירה ללינה משפחתית [בקומה השנייה שמעל דירת משפחת חקלאי], מציע צוות ההיגוי שהיא תימסר לתאנה הגרה שם היום [תאנה היא אם חד-הורית ולה שתי בנות קטנות].

קצב הדיונים וההחלטות בנושא "הבניין שבו תגור משפחת חקלאי" צובר תאוצה, והחלטות חדשות מתקבלות על-ידי צוות ההיגוי.

ב- 1.4.1983 (צילומים 3991, 3992) החליט צוות ההיגוי [ההדגשות בקו תחתי הודגשו במקור]:
מעל משפחת חקלאי אין! בנייה ללינה משפחתית.

הצוות יביא לידיעת וועדת תכנון, שיש להביא לידי גמר את התכנון מתוך כוונה לבנות לשני רווקים. יו"ר צוות ההיגוי – ידבר עם חיותה [רווקה], ויודיע לה הסיכום על מגוריה. חברי הצוות יחפשו ויחשבו על אפשרות של מישוה נוסף שיגור מעל חקלאי במקביל לחיותה.

משתי ההחלטות שהתקבלו על-ידי חברי צוות ההיגוי עולה כי הם מתלבטים לגבי שאלת שילוב מגורי הרווקים עם מגורי המשפחות. אולי מפני שהדירה המיועדת למשפחת חקלאי תהייה מורכבת משתי הדירות בקומת הקרקע, ולעומת זאת שטח דירת הקבע של הרווקה יהיה מחצית משטח דירתה של משפחת חקלאי ללא התוספת המיוחדת עבור הבן. וזאת, יש לשים-לב, פגיעה בשוויון שהיה מקובל עד ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית.

ב- 7.4.1983 (צילום 3991) כתב יו"ר צוות ההיגוי למרכז וועדת תכנון את המכתב הבא:

הנדון: בניין משפחת חקלאי	
(1) בישיבת צוות ההיגוי שנערכה ב- 1.4.1983 בהשתתפות מרכזת וועדת דירות נדונה בהרחבה בעיית החברים הרווקים (היחידים), ואפשרויות הפתרון המשולבות בלינה המשפחתית.	
(2) הובאה לידיעת הצוות מורת הרוח הרבה, הייאוש והתסכול אליו נכנסו חלק מן החברים הרווקים.	
(3) צוות ההיגוי מציע לאור הנ"ל להכשיר שתי דירות לשני רווקים מעל משפחת חקלאי.	
(4) חיותה הביעה את רצונה לגור מעל חקלאי, ורואה בכך פתרון הוגן ומרצה ומאד לשביעות רצונה.	
(5) מרכזת וועדת יחידים בודקת אפשרות לדייר השני.	
(6) לאור כל האמור אבקש ממך להעלות הנושא בוועדת תכנון. אני מקווה שוועדת תכנון תקבל ראייה זו של צוות ההיגוי.	
בברכה	
יו"ר צוות ההיגוי	

לא עוברים שבועיים, וב- 19.4.1983 (צילום 3988) מתכנס צוות ההיגוי, דן בנושא הבניין שבו גרה משפחת חקלאי ומאשר החלטה הפוכה לגבי הדירות מעל משפחת חקלאי:

א) צוות ההיגוי אינו מתנגד לבניית דירה ללינה משפחתית מעל משפחת חקלאי.

ב) מעל חקלאי, תוקצה דירה המיוחדת לחיותה – לפי רצונה.

ג) על וועדת תכנון לבדוק הנושא ולסכם עם הדיירים.

כזכור, ב- 15.3.1983 החליט צוות ההיגוי שאם תבנה דירה ללינה משפחתית (מעל משפחת חקלאי), מציע צוות ההיגוי שהיא תימסר לתאנה הגרה שם משכבר. ואכן, ב- 22.4.1983 (צילום 3586) מחליט צוות ההיגוי:

תאנה תישאר בדירתה המשתפצת מעל חקלאי – במקביל לחיותה.

והנה, בניגוד לכל שדובר קודם, דיווח יו"ר צוות ההיגוי לחברי הצוות ב- 25.4.1983 (צילום 3984), כי הוא שוחח עם חיותה, שהפעם הודיעה לו שאין היא מעוניינת יותר לעבור לדירה מעל חקלאי כי:

הרבה רעש, ולא מוצאת חן בעיניה האפשרות שממול תגור בקומה השנייה משפחה, לא משנה איזו משפחה.

ומה אומרת תאנה על החלטות צוות ההיגוי בעניינה?

ב- 28.4.1983 (צילום 3983) שמע צוות ההיגוי מתאנה שהיא לא מקבלת את הפתרון שהוצע לה, והחליט:

א) הצוות קובע כי לאור הבעיות החברתיות שנתגלו במציאת פתרון למגורים מעל משפחת חקלאי, מציע הצוות לבנות רק דירה אחת ללינה משפחתית בקומה השנייה מעל משפחת חקלאי.

ב) תאנה הנמצאת בבניין המשתפץ תישאר בעלת הדירה.

מאז פנייתה של משפחת חקלאי לתחנת השיקום ועד כאן, אנו לא שומעים האם השכנים המוצעים לגור עם משפחת חקלאי באותו הבניין מקובלים על משפחת חקלאי. כמו-כן, נראה שצוות ההיגוי "כמעט שלא נכנע לגחמות החברים", ולכן בישיבתו הבאה ב- 12.5.1983 (צילום 3980) מסכמים חברי צוות ההיגוי כי:

א) מעל חקלאי תוכשר רק דירה אחת ללינה משפחתית. דירה זו נבנית מתוך כורח ואין היא מהווה תקדים לחיבור דירות בשכונת אורנים.

ב) בהתאם לסעיף 17 באמנה [הראשונה] תישאר תאנה לגור בדירה מעל חקלאי – הצוות ייפגש עם

תאנה וינסה להסביר לה ולשכנעה בנכונות ההחלטה.

מהתנהלותו של צוות ההיגוי כלפי תאנה עולות מספר שאלות :

- האם חברי צוות ההיגוי אינם זוכרים שסעיף 17 מופיע רק באמנה הראשונה, ובוטל באמנה השנייה (31.01.1982)?

[כזכור סעיף 17 באמנה הראשונה קובע כי : לא תהיה ניידות דיירים מדירה המותאמת ללינה משפחתית לדירה אחרת המותאמת ללינה משפחתית].
ובכלל, מה הקשר בין הבעיה הנדונה לבין סעיף זה?

- האם התעקשותו של צוות ההיגוי באשר למקום מגוריה של תאנה קשורה לעובדה שתאנה היא אם חד-הורית?

- האם הסיבה להתעקשותו של צוות ההיגוי קשורה לעובדה שתאנה לא התארגנה עם עוד משפחות חד-הוריות?

בכל אופן, נראה כי למרות שלתאנה אין קבוצה התומכת בה היא מסרבת לגור מעל משפחת חקלאי. ובישיבת צוות ההיגוי ב- 19.5.1983 (צילום 3978) נמסר כי :

לאור סירובה הנוקשה של תאנה אין צוות ההיגוי מוצא לנכון להכריח את תאנה לגור בדירה מעל חקלאי. תאנה תצטרף למי שעוברים ליחידות החדשות בהתאם לוותק שלה.

לא נמצאת במסמכי הארכיון עדות לתחושה קשה של משפחת חקלאי, באשר לסירובה של תאנה לגור בשכנות להם.

מאחר שתאנה סירבה לגור בדירה מעל משפחת חקלאי, החליט צוות ההיגוי [26.5.1983 (צילום 3976)] לפנות ולהציע לשש משפחות אחרות לגור בדירה הגדולה, שמעל דירת משפחת חקלאי. כל שש המשפחות זכאיות, כמובן, לדיור ברמת לינה משפחתית, ומיקומן בתור הוא 18 עד 23. ניתן להבין מכך שצפויות לעבור עוד כמה שנים עד שהמשפחות הללו יוכלו לעבור לדירה חדשה ברמת לינה משפחתית. תחילה הוצעה הדירה למשפחה שבה זוג הורים וארבעה ילדים צעירים, שמיקומה בתור לדיור ברמת לינה משפחתית 18 (צילום 3590). משפחה זו סירבה לעבור לדירה המשופצת מעל משפחת חקלאי [26.5.1983 (צילום 3976)]. [זו אחת המשפחות שלאחר כמה חודשים התארגנו לשם השגת דיור חדש ברמת לינה משפחתית, וכוננו 'קבוצת הארבע'].

נשאלת השאלה, מדוע היה צריך צוות ההיגוי לערוך דיון ובסופו להחליט לפנות ולהציע למשפחות הללו לגור בדירה שנבנתה בשנות השבעים, כלומר דירה שהיא חדשה יחסית, ושהיא צפויה להיות גדולה יותר מדירה ברמת לינה משפחתית בשכונת הוואדי. הרי אלו משפחות החיות בצפיפות כבר כשנתיים, וצפויות

לגור כך עוד כמה שנים. ניתן היה לחשוב שהן תבקשנה מרצונן לעבור לגור בדירה כמעט חדשה, גדולה ומרווחת.

בכל אופן, במהלך השנה מאז פנה צוות ההיגוי לשש המשפחות – סירבו כל שש המשפחות לגור בדירה מעל משפחת חקלאי. ושוב, לא נמצאת במסמכי הארכיון עדות לתחושה קשה של משפחת חקלאי, באשר לסירובן של המשפחות לגור בשכנות להם.

עד יוני 1983 דבר לא השתנה בתנאי החיים של משפחת חקלאי.

ב- 22.6.1983 (צילום 3972) סיכם צוות ההיגוי עם משפחה נוספת שהיא תגור מעל משפחת חקלאי. במקביל פְּנְתָה משפחת חקלאי לצוות ההיגוי בבקשה לְפְנֹת שלוש משפחות הגרות בשכנות, באותו בניין קומותיים, על-מנת לזרז את שיפוץ הבניין שבו גרה המשפחה, במטרה להתאים את דירת המשפחה ללינה משפחתית הכוללת את הבן החריג. צוות ההיגוי החליט לפעול יחד עם וועדת דירות "למען פינוי הדיירים מבניין "חקלאי" כך שלא יהיה עיכוב בבניה. הוחלט כי על מרכז וועדת תכנון ומרכז הבניין לעשות לזירוז וגמר התכניות, חתימת חוזה והתחלת בניה בהקדם האפשרי. עוד הוחלט כי הוצאת הדיירים תהייה באחריות "פורום דירות". בשלב זה עוברת משפחת חקלאי לדירה זמנית (צילום 4292).

לאחר הדברים האלה התרחשו שני דברים ששינו את התמונה :

- המשפחה שאֵתה סוכם שתגור מעל משפחת חקלאי עוזבת את שדות ירדן ;
- טרם החלו השיפוצים בבניין הקומותיים שבו גרה משפחת חקלאי, החליטו בשדות ירדן שלא לשפץ את כל הבניינים בשיכון אורנים.

כיוון שכך, ראה צוות ההיגוי בחיוב את האפשרות להעביר את משפחת חקלאי לדירה חדשה המותאמת לצרכיה המיוחדים של המשפחה בשכונת הוואדי [27.3.1984]. צוות ההיגוי הציע למשפחה נוספת לגור בשכנות למשפחת חקלאי, הפעם בבניין החדש בשכונת הוואדי. גם משפחה זו סירבה לגור בצמוד למשפחת חקלאי (צילומים 4163 ; 4168-4169).

משפחת חקלאי, שעד עכשיו לא התערבה בשאלה מי יהיו השכנים בבניין שלה, החליטה לשנות ממנהגה ופנתה לרחל שגיא שתצטרף אליה כשכנה. רחל הסכימה לגור עם משפחת חקלאי [4.4.1984] (צילום 4165), כאשר שתי המשפחות שגיא וחקלאי אינן יודעות היכן ומתי ייבנה הבית שבו יגורו.

על הקשרים בין רחל למשפחת חקלאי, מספרת רחל :

הקשרים שלי עם משפחת חקלאי היו בשני מישורים :

אני עבדתי עם מ. חקלאי באחת מכתות בית הספר בתקופה שהייתי בהריון עם הבן הגדול שלי, ונוצרו בינינו יחסי חברות אמיצים.

הבן הגדול שלי היה באותה כתה שהבן החריג [של משפחת חקלאי] היה. הבן שלי לקח על עצמו להיות חבר וחונך של הילד החריג. הם בילו יחד שעות רבות.

צוות ההיגוי אישר: "רחל שגיא תגור עם משפחת חקלאי בשכונת הוואדי" (צילומים 4136-4137).

באותה ישיבה עדכן הצוות את תוכנית האכלוס והבנייה לשנים 1984-1990 [12.12.1983] (צילומים 4183-4191). על-פי התוכנית המעדכנת ייבנו בשלב ראשון 9 בניינים - במקום 8, ובשלב שני ייבנו 12 בניינים במקום 14 בניינים.

הפתרון היצירתי שאפשר לפתור את הבעיה הייחודית של משפחת חקלאי, הוא לקדם את בניית אחד הבניינים מהשלב השני לשלב הראשון [19.5.1984] (צילום 4141). כך זכתה משפחת חקלאי לפתרון מצוקותיה: הצפיפות וצרכיו המיוחדים של הבן החריג. כמו-כן, משפחת חקלאי בחרה שלא להיות מושפלת שוב עקב הסירובים החוזרים ונשנים לגור בשכנות אליה ואל בנה החריג, וזאת על-ידי פנייה לרחל שהייתה מיודדת עם משפחת חקלאי מקדמת דנא.

משפחת שגיא זכתה לפתרון מצוקת הדיור שלה בזכות השינוי במדדי הזכאות (גיל הילדים ומספר הילדים), ובזכות ידידותה המוקדמת עם משפחת חקלאי. החיבור עם משפחת חקלאי אפשר פתרון למצוקת הדיור שלה כבר בשלב מוקדם יחסית. במקום לעבור לדירה חדשה ב-1990 עברה משפחת שגיא לדירה חדשה ברמת לינה משפחתית כבר ב-1985, כשהילדים הצעירים בני 12.

סיכום הדיון על "הקרב על הבית" – החזקים מול החלשים בחברה

בסוף שנת 1987 בעת סיום השלב השני של תוכנית האכלוס והבנייה המצב הוא: בעלי הכוח כופפו את הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי וזכו בדיור משופר לשנים רבות ועד בכלל. בין אלה שזכו להימנות על 'הזכאים לדיור קבע ברמת לינה משפחתית' היו בני המחוזים הראשונים, המשפחות הצעירות שילדיהן נולדו בשנת 1969 ואילך, משפחת חקלאי עם בנה החריג ואף משפחת שגיא שהיא משפחה חד-הורית.

אך לא כל החלשים בחברה זכו לפתרון הולם לבעיות הדיור שלהן. שלא כמו הפתרון שנמצא למשפחת שגיא, למשפחות חד-הוריות אחרות לא נמצא פתרון אִמְתִּי וטוב (צילום 3960). טובה, שהיא כזכור אם חד-הורית, ספרה לי, כפי שצוין לעיל, כי לבית בו היא גרה היום [75 מ"ר בסטנדרט של לינה משפחתית בשכונת הוואדי], היא עברה בסוף 1994, כאשר שני ילדיה כבר היו גדולים. אם חד-הורית אחרת, גרושה עם ילדים בגיל הנעורים, עברה להתגורר בשיכון אקליפטוס שלא שופץ ולאחר מכן עזבה את שדות ירדן. לרווקים ולרווקות לא ניתן פתרון הולם בשלב זה (1987 - סיום השלב השני של תוכנית האכלוס והבנייה).

בסיום השלב השני של תוכנית האכלוס והבנייה התפרסם ביומן 2232 מצב הבנייה ללינה משפחתית

: [4.9.1987 (צילום 5090)]

נבנו 64 דירות חדשות ללינה משפחתית ;

40 דירות אוחדו ל- 20 דירות והותאמו ללינה משפחתית.

לא פורסם ביומן זה מצבם של יתר הבניינים בשיכונים הישנים.

3. התקופה השלישית: הלינה המשפחתית

3.1 עשור ללינה המשפחתית

הבנייה ללינה משפחתית לפי תוכנית האכלוס הסתיימה ב- 1990, ולרגל עשור להחלטה על מעבר ללינה משפחתית פורסם יומן חגיגי [22.11.1991 ; יומן 2299 (צילומים 3383-3398)]. ביומן כתבות בהן מבטאים החברים את תפיסתם לגבי ביתם בקיבוץ: הבית הפיזי והבית הרעיוני.

תמונה 21 - עשור ללינה המשפחתית. מארכיון שדות ירדן [יומן 2299 ; 22.11.1991]. צילום 3383

מיכל נפגשה עם חברים מדור המייסדים ושאלה אותם מספר שאלות הקשורות במעבר ללינה משפחתית

[22.11.1991 ; יומן 2299 (צילום 3385)]:

האם שינה המעבר את פני החברה?

האם קיימת הסתגרות? ניכור? פער חברתי?

האם ישנה השקעת יתר בפרט והזנחת הכלל? במה זה מתבטא?

האם יש פגיעה בדור הוותיקים והעדפת הצעירים?

מה הייתם רוצים לשפר ובאיזה שטחים לטפל כדי לשפר את חברתנו?

להלן שתיים מתשובות החברים מדור המייסדים [22.11.1991 ; יומן 2299 (צילומים 3385-3386)]:

חלי ג.:

ישנו תהליך של הסתגרות. יש פחות מפגש. ישנם אנשים שאינני מכירה היום בשדות ירדן. כמעט לא אוכלים בחדר האוכל. החברה הסתגרה. בדידות – כשדלת נפתחת מבפנים ולא מבחוץ. לאסיפה כמעט ולא באים.

כשהייתה הלינה המשותפת עבדתי במועדון [לחבר]. הוא היה הומה חברים. באו לבלות אחרי ההשכבה. חיי היחד היו יותר ערים. עכשיו המועדון גוסס. לאספות מגיע קומץ וותיקים. הצעירים לא באים.

מה ששייך לכלל – מבזבזו ולא שמור.

השתמשו בלינה המשפחתית לדברים לא צודקים. הלינה הייתה תירוץ להשאיר את הוותיקים בדירות מתפוררות. לא יודעת איך הסכמנו.

אני מסתובבת בבית הספר כי אני מלמדת שני ילדים עולים. יש הרבה פעילות בבית הספר וגם בבתי הילדים בגיל הרך, אך הוותיקים מנותקים היום לחלוטין ממערכת החינוך. לסבא וסבתא יש תפקיד וקשר אם יש להם בן/בת במקום. לי אין פה נכדים ולכן איני חווה את מערכת החינוך.

יעקב:

יש התפתחות בקיבוץ ובארץ שמביאה לעליית רמת החיים. ברגע שהתנאים הכלכליים השתנו אין צורך להישאר מאחור כ"שמורת טבע". את הלינה המשפחתית תפסנו בזמן ועשינו זאת טוב. היום כולם עוברים אך משקים שאיחרו, כמו השומר הצעיר, תקועים ואינם מסוגלים להתמודד עם זה. זה נכון שבשדות ירדן נוצרו שתי שכונות, אך לא הייתה אפשרות אחרת בתכנון וכך נוצרו שני חלקי המשק. סך הכל זו עובדה והיא פוגמת.

בשיחתי עם מיכל בימים אלה [2013] היא נשמעה מרוצה מאד מתוצאות המעבר ללינה משפחתית, וכך היא אומרת :

לאנשים לא היה איפה להשכיב את הילדים שלהם. אז הוחלט [לעבור ללינה משפחתית], ובנו את שכונת הוואדי, ששפרה מאד את חיינו.

יָפַת (כבן 47 באותם ימים, 1991) סיכם את המעבר ללינה משפחתית כך [22.11.1991]; יומן 2299 (צילום 3391):

כולם ידעו שהשינוי יהווה שינוי דרסטי באורח החיים, ובאיזה שהוא מקום נדמה לי היום שגם אלו שהיו נגד, השלימו עם כך שזה היה מהלך בלתי נמנע, ברור שיהיה מהפך באורח החיים הקיבוצי. גם שומרי החומות שאני נמנה ביניהם הכירו בזה. במבט לאחור החמרנו עם עצמנו וזה לא התאים לשנות ה-80. הוויכוח היה בעצם גם על דירות יותר גדולות. אני חושב שצריך להוריד את הכובע בפני הוותיקים שבעצם ידעו במה מדובר והפסידו בכדי להשאיר את בניהם בקיבוץ והשלימו עם ההפסד. מה שאצלי לפחות הלך לאיבוד, בתור הורה, זו ההשכבה. בעניין הזה יש הפסד, אני לא מצטער, אך אם אני מסתכל לאחור, הפסדנו בתי ילדים, שעת השכבה פרטית לכל ילד. אני מודה שהקטע של הסיפורים בגן הילדים היה לי נעים. הילדים היו שומעים את "סיפורי התנ"ך" שלי ואחר כך היו מתקנים בכתה ב' את המורה.

מעיין מתארת את החיים בחדר לאחר המעבר ללינה משפחתית :

כששדות ירדן עברה ללינה משפחתית אנחנו גרנו בבית הזה [באחד הבתים הראשונים שנבנו בשכונת הוואדי]. כשעברנו ללינה המשפחתית, עברנו בעקבותיה, כמוכן, גם לאכול בבית את ארוחת הערב. וויתרנו על ארוחת ערב בחוץ, אבל שמרנו על סדר יום של השינה. לא מושכים עד אמצע הלילה. כבר הייתה אז טלוויזיה. בשמונה נכנסים למיטה. הבת הקטנה שומעת סיפור, עם שני הגדולים לא הייתה בעיה, כי הם אהבו לקרוא.

בגדול, אם אני חושבת על זה היום [2013], עברנו חלק את גידול הילדים. פה היה נורא נחמד, היה נורא כיף. מאד נהנינו מזה.

מהדברים עד כאן עולה כי אורח החיים החדש והמגורים בדירה ברמת לינה משפחתית גרמו לשיעור רצון רבה למיכל ולמעיין ששתיהן מתגוררות בשכונת הוואדי. אבל, ביומן "לציון עשור ללינה המשפחתית"

נמצאת עדות לכך, שלא הכל היה וורוד לאחר עשר שנים גם עבור אלה שהתגוררו בשכונת הוואדי. תחום עבודת הנשים: במשק ובביתן, לא היה מאורגן לשביעות רצון של הנשים. כבר בינואר 1983 (צילומים 4201-4202, 3403-3404) הגישה 'הועדה לתקנון עבודה ונוהלי חיים בלינה משפחתית' לאישור האסיפה את הצעתה לנוהלי עבודה ולנוהלי חיים במסגרת שינוי אורחות החיים בשדות ירדן. להלן הסעיפים הנוגעים לעבודת הנשים:

- הלינה המשפחתית מחייבת השקעת משנה מאמץ להבטחת הטיפול המשותף והמסגרת החינוכית בבתי הילדים ובחדרי ההורים.
- בית הילדים יפתח בשעה 06.30. בכל בית (כולל פעוטון עם שני אגפים) תהיה לפחות מטפלת אחת קבועה בשעת פתיחת הבית בבוקר.
- הקמת הילדים ורחצה בבוקר תעשה ע"י אחד ההורים, עד כתיב א' כולל.
- בכל הגילים אחד מעובדי הבית הקבועים יסיים את היום בבית הילדים.
- משך יום העבודה ישמר בהתאם לתקנון (תקנון עבודה אושר באוקטובר 1974).
- חברה תעבוד שבע שעות. בשעות אלו כלולה חצי שעה הקמת ילדים, עד כתיב א' כולל.
- אין להיעדר מהעבודה עקב בעיות לילה עם הילדים. ... אין אנו מקציבים לכך שעות עבודה.
- אין המעבר ללינה משפחתית משחרר את האימהות מתורנויות ערב ואחה"צ.
- תקנון עבודה לאימהות אחרי לידה – נשאר במתכונתו הנוכחית (תקנון עבודה אוקטובר 1974).

וכך נשמעו הנשים עצמן תחת נוהלי העבודה החדשים [22.11.1991; יומן 2299 (צילום 3393)]:

"לא הספקתי, לא ניקיתי את הבית, איך אפשר?"

"העומס על האשה הוא עצום ..."

"מאז שעברנו ללינה משפחתית הרבה תפקידים הועברו למשפחה והם נופלים בעיקר על האם. נכון שהאישה רוצה בכך אך יש מקום להקל על אם לילדים קטנים ובכך השקענו מחשבה. במערכת חיים פרטית, אשה בוחרת לעצמה אם יש ביכולתה לצאת לעבוד וכמה; אם יש לה יכולת כלכלית לשכור מטפלת או לשלם לפעוטון וכו'."

"אצלנו על-פי צורת חיינו – כולן חייבות לעבוד 7 שעות ולא בדיוק על-פי בחירה. כשמגדלים את הילדים בבתי הילדים – מחויבות האימהות לטפל בהם, למעט מספר קטן של חברות שהצליח להשתלב במקומות מעניינים ומקצועיים."

כשנשאלו צעירים המשרתים בסדיר או שזה עתה סיימו את הצבא, כיצד הם מסכמים את המעבר ללינה

משפחתית זה נשמע כך [22.11.1991; יומן 2299 (צילום 3392):

"סך הכל גם הלינה עם ההורים היא משותפת ...
ובכלל, דור בא ודור הולך, את מי זה מעניין עכשיו, זה כבר קרה."
"זו הייתה שגרה, לא זוכרים יותר מדי – זהו נגמר."
"היה וטוב שהיה."

נראה שעבור הצעירים (בני הדור השלישי) שחוו את שני אופני הלינה: המשותפת והמשפחתית, אורח החיים לא השתנה. למרות זאת, המשפחות הצעירות ב-1991 רמזו שיסכימו לקבוע את ביתן בשדות ירדן, אם יינתן להן להתגורר בדירות חדשות ברמת לינה משפחתית. כלומר, בכדי שמשפחות צעירות תרצנה להתגורר בקיבוץ, היה צורך לספק להן תנאי חיים העונים על ציפיותיהן – "כאן ועכשיו". הצורך של "כאן ועכשיו" נשמע גם בוויכוח שהתנהל באסיפה לפני ההחלטה על המעבר ללינה משפחתית. וכך תיאר זאת יהודה בשיחתי אתנו לרגל מחקר זה:

יְפֹת מורח דברים. הוא אמר: "בואו נחליט כמו בית השיטה, שנדון על זה בעוד 5 שנים".

אז אני אמרתי, שבעוד 5 שנים כבר לא צריך. הילדים כבר יהיו גדולים.

זמיר (כבן 30 באותם ימים, נובמבר 1991) מיצג את אותן משפחות צעירות. הוא כבר הסתכל מעבר לתקופת 'המעבר ללינה משפחתית' ושאל "למה לא בונים?" [22.11.1991; יומן 2299 (צילומים 3393-3394):

למה לא בונים?

כעת נפתרה באופן זמני בעיית המשפחות להן יותר מילד אחד, אך צוואר הבקבוק עבר לחיילים המשוחררים. חשוב לציין שמבנים שבעבר שימשו למגורים (ברמה זו או אחרת) ירדו. לדוגמה: שכונת אקליפטוס שעברה לשמש מגורי עולים.

כל יום שעובר ללא התקדמות בבניה בשדות ירדן – התקדמות אמתית, קרי הוספת דירות חדשות למלאי הקיים – תגדיל את הלחץ ואת התור של אותם אנשים שבסך הכל רוצים לחיות בשדות ירדן. אז גם אם הבנק עושק אותנו בריבית נשך וגם אם התק"מ רק "עושה רוח", חייבים להרים רגע את הראש מה"נתונים" המספריים ולהבין גם את המשמעות החברתית של עיכוב המשך הבניה כבר שש שנים!

ובקיצור נמאס לשמוע את התשובה הנצחית: אוטוטו . . .

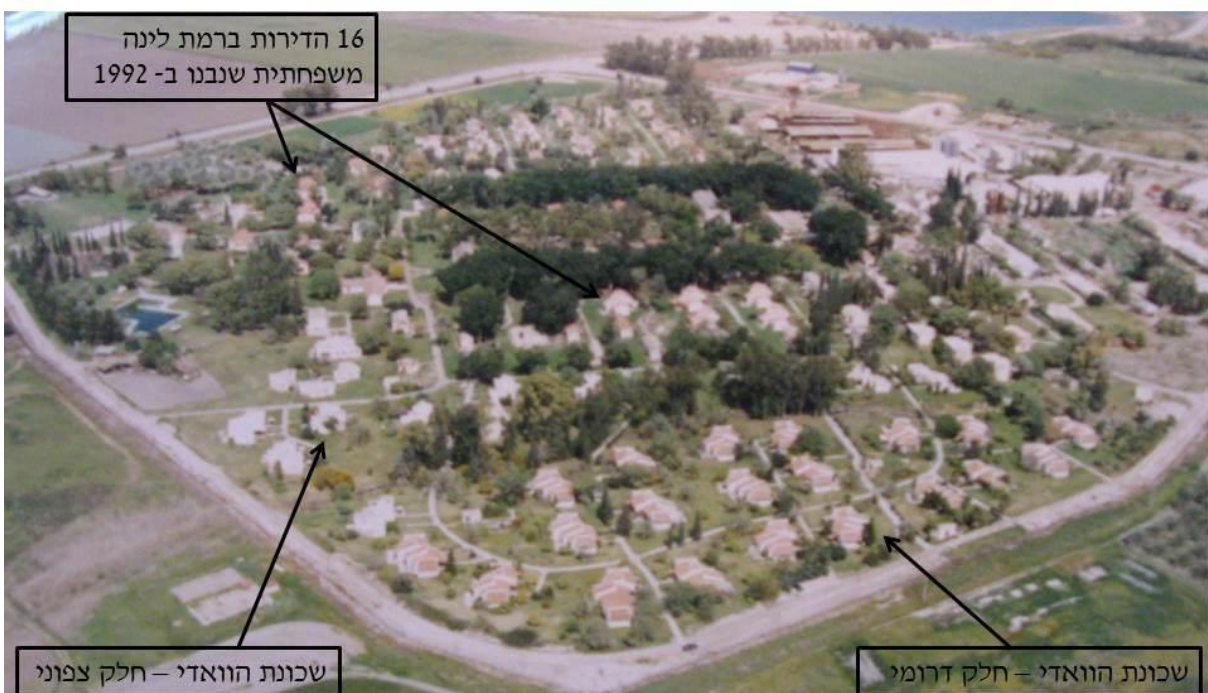
זמיר.

רוצים לראות עבודה בשטח!

אפשר לראות את התביעה לדיור ברמת לינה משפחתית כצורך של המשפחות הצעירות, אך אפשר לראות בזאת תביעה להשגת שוויון ברמת הדיור. אולי הגורם שמניע את זמיר לבטא ביומן את אי-שביעות הנחת של החברים הצעירים הוא האי-שוויון ברמת הדיור לאחר שהסתיימה הבנייה לפי תוכנית האכלוס. בכל מקרה, בעקבות לחצן של 'המשפחות הצעירות' המליצה המזכירות והאסיפה אישרה את בנייתן של 16 יחידות דיור ללינה משפחתית (שמונה בניינים) בהשתתפות משרד השיכון ומשרד האוצר [3.1.1992]; יומן 2301 (צילום 5080), 27.9.1992; יומן 2309 (צילום 5082; 5088). הבניינים הללו נבנו במרכז המשק, במקום בתים ישנים [23.10.1992]; יומן 2310 (צילום 5086), נספח לתקנון דירות - דצמבר 1992 (צילום 4922).

במקביל להחלטה העקרונית להמשיך ולבנות ללינה משפחתית נכתב "תקנון דירות מחודש" ובו הגדרות שיכון קבע ללינה משפחתית; שיכון קבע אך ללא ללינה משפחתית; הזכאות; חישוב הוותק למשפחות וליחידים [דצמבר 1992 (צילום 4920)].

שדות ירדן 1996

תמונה 22 - צילום המחנה ב- 1996 לאחר שהסתיימה הבנייה ללינה משפחתית. צלם: אריה גנתון, מארכיון שדות ירדן. צילום 5075

לסיכום עשור למעבר ללינה משפחתית:

בנוף הקיבוץ חלו שינויים יסודיים, הן במרחבים הגשמיים בחצר המשק והן במרחבי התפיסה ותחושת הבית. השינויים הללו פעלו באופנים שונים על קבוצות האוכלוסייה השונות: המשפחות שזכו ועברו לדיור המתאים ללינה משפחתית – חשו אושר ובטאו שביעות רצון גדולה מהשינוי.

הוותיקים שנותרו בדיור ישן ובלתי משופץ, חלקם חשו שהקריבו את נוחות חייהם למען ילדיהם שנותרו בקיבוץ. אך רבים אחרים מהוותיקים שילדיהם חיים מחוץ לקיבוץ, נותרו עם תחושת תסכול וקיפוח. גם חברים נוספים מקבוצות חלשות בחברה, שלא נכללו בין הזכאים לדיור ברמת לינה משפחתית – חשו מתוסכלים ומאוכזבים.

השינוי חולל מהפכה משמעותית באורח החיים של הנשים הצעירות, האמהות לילדים צעירים בקיבוץ: מצד אחד נותר עליהן עול העבודה והתפקידים בקיבוץ, מחוץ לבית המשפחה, ומצד שני נוספו עליהן מטלות רבות בתוך הבית ואחריות גדולה לכל בני המשפחה. הנשים כרעו תחת העול הכבד שהוכפל עליהן. יש לשים לב כי, על הגברים במשפחה בשדות ירדן – לא נפל עול נוסף עם המעבר ללינה משפחתית: מבחינתם – עולם כמנהגו נוהג! בכך גדלה מאוד מידת האי-שוויון בין הנשים והגברים.

יחד עם זאת ולמרות המעבר ללינה משפחתית, נותר אורח החיים הקיבוצי בעל מאפיינים שלא השתנו: הדמוקרטיה הישירה נשמרה כשהייתה, השיתוף (למעט בלינת הילדים) והשוויון (למעט בדיור על-פי שכונות) נשמרו אף הם. עדיין נשמר הניתוק בין השתכרות המשפחה לבין רמת החיים ורמת הדיור בו היא חיה למעשה.

3.2 לאחר שלושים שנה

התחלתי את המחקר בשדות ירדן ב- 8.11.2011, אז ביקרתי לראשונה בארכיון הקיבוץ והתחלתי לעבור על חומרים הקשורים לנושא הבית. כזכור, באמצע שנות ה-90 של המאה ה-20 החל תהליך הפרטה הדרגתי של השירותים לחבר ובשנת 2010 עבר קיבוץ שדות ירדן להתנהל כ'קיבוץ מתחדש' לפי מודל "רשת ביטחון". כלומר, מחקר זה מבוצע כאשר שדות ירדן נתונה בתהליך שינוי עצום. בעצם, מתרחש מעבר מאורח חיים קיבוצי על כל המשתמע מכך – לאורח חיים המאפיין ישוב קהילתי. חברים רבים הם בעלי רכב פרטי ולצד בתים לא מעטים נבנתה סככה לרכב.

היום, שנת 2013, התכווצה האוכלוסייה הקבועה לכחצי מגודלה בשנת 1981, כאשר הוחלט על המעבר ללינה משפחתית. רוב החברים מדור המייסדים כבר נפטרו, לא מעטים מבני הדור השני עזבו או נפטרו, ורק מעטים מבני הדור השלישי קבעו את ביתם בשדות ירדן. מתוך 176 החברים והחברות שהצביעו בעד המעבר ללינה משפחתית ב- 23.11.1981 (צילומים 4091-4090) עזבו 46 חברים וחברות במהלך 30 השנה שעברו מאז אותה הצבעה. כלומר, 26.1% מתוך אלה שהכריעו בעד שינוי אורח החיים בשדות ירדן לא נשארו לחיות ולגדל את ילדיהם במשק.

המעבר ל'קיבוץ מתחדש' פועל באופנים שונים על קבוצות האוכלוסייה השונות, שאובחנו כבר במעבר ללינה משפחתית :

- * המשפחות שזכו ועברו לדיור המתאים ללינה משפחתית מבטאות תחושות של אושר ושביעות רצון גדולה מהשינוי שהתרחש בשנות ה-80.
- * הוותיקים שנותרו בדיור ישן ובלתי משופץ, מבטאים תחושות תסכול וקיפוח עד כדי ניכור.
- * גם חברים נוספים מקבוצות חלשות בחברה, שלא זכו לדיור ברמת לינה משפחתית כאשר ילדיהם היו צעירים, חשים מתוסכלים ומאוכזבים ומבטאים רגשות עוינים כלפי שדות ירדן.
- * השינויים המשמעותיים באורח החיים מאז שנות ה-90 באים לידי ביטוי בתחושות טובות שמבטאות הנשים בגילאי 50 – 70, והנשים הצעירות, האימהות לילדים צעירים בקיבוץ. הן מרוצות ממידת השוויון בין הנשים והגברים בשל חלוקה שוויונית יותר במטלות הבית וההשתכרות. לתא המשפחתי יש כעת אפשרות לנהל את כלכלתו וחיייו באופן עצמאי ללא תלות בתקנות ובכללים מחייבים של החברה הקיבוצית. המשפחה יכולה להחליט על חלוקת תפקידים המתאימה לצרכיה ואין הכרח ששני בני הזוג יעבדו יום עבודה מלא מחוץ לבית, ובנוסף לכך יום עבודה בתוך הבית.
- * אין ניתוק בין השתכרות המשפחה לבין רמת החיים ורמת הדיור בו היא חיה למעשה, אך נותרה אחריות של הקהילה להבטחת הכנסה מינימלית לכל חבר.
- * הדמוקרטיה הישירה נשמרת כשהייתה כל זמן שהקיבוץ מוגדר על-פי החוק כאגודה שיתופית. על כל שינוי באורחות החיים מתנהל דיון באסיפה ושם מתקבלות ההחלטות.

האי-שוויון ברמת הדיור בשדות ירדן

השינוי באורח החיים שהכניסה הלינה המשפחתית הוביל לאי-שוויון ניכר ברמת הדיור בין השכונות השונות. אך בכך לא נעצרה הפגיעה בשוויון בתחום הדיור. באפריל 1992 [יומן 2302 (צילום 5080)], במהלך ההכנות לבניית 16 הדירות, דנה המזכירות בבקשותיהם של חברים לממן על-חשבונם תוספות בנייה בזמן תהליך הבנייה של הדירה המיועדת להם. ואלה מסקנותיה של המזכירות :

מקבלים ומאשרים את ההמלצות המפורטות שהועלו במהלך הישיבה בנושא – תוספות מוגדרות לארונות המטבח, שיש למטבח וחרסינה. המזכירות מדגישה :
 כל השקעה שמבוצעת בזמן בניית הדירה (גם על-חשבון הדייר) תחשב כשייכת לדירה והדייר לא יפוצה על כך אם יצא מהדירה.

כלומר, המזכירות אישרה חריגה נוספת מהשוויון ברמת הדיור, גם בין דיירי הבנייה החדשה ברמת לינה משפחתית באותה שכונה, עוד לפני המעבר ל'קיבוץ מתחדש'.

תמונה 23 - גינה מושקעת בכניסה לאחת מהדירות שנבנו ב-1992. צלמת: החוקרת (א. כ.ש.), 16.3.2012.

הבנייה למגורים ברמת לינה משפחתית הסתיימה ב-1995, ומאז לא נבנה אף בניין מגורים חדש בשדות ירדן. שיכון אורנים ריק בחציו ובחציו השני מתגוררים תושבים זמניים, שאינם חברים ואינם מתעתדים להיות חברים. ברוב הדירות בשיכונני הוותיקים מתגוררים צעירים שאלה דירות זמניות עבורם. לאחר ההפרטה והמעבר ל'קיבוץ מתחדש' – החלו חברים רבים להגדיל את שטח דירתם, שהייתה עד אז 75 מ"ר.

תמונה 24 – דירה בשכונת הוואדי, שהוגדלה: פינת האוכל על כל השטח שבו היו קודם פינת האוכל והסלון; בשטח שנוסף: הסלון ועוד. צלמת: החוקרת (א. כ.ש.), 28.1.2013.

תמונה 25 – בכל השטח שנוסף: סלון, פינה לנכדים וגם פינת משרד. צלמת: החוקרת (א. כ.ש.), 28.1.2013

לנוכח התנהלות זו עולות השאלות:

מה הקשר בין חוזקם ומשקלם היחסי של שלושת יסודותיו של 'הבית הקיבוצי' לבין מידת השוויון?

כיצד חשים חברים שאין בידם להשקיע מכיסם בבנייה?

כיצד השתנות בחוזקם ובמשקלם היחסי של שלושת יסודותיו של 'הבית הקיבוצי' משפיע על הקשרים

החברתיים?

התבוננות החברים על התנהלות החיים בקיבוץ בעבר ובהווה

מיכל:

יש וויכוח די גדול אם הלינה המשותפת הייתה דבר טוב או לא טוב.

גם אני נולדתי בקיבוץ וגם אני ישנתי בלינה משותפת במלחמת השחרור ולפני מלחמת השחרור, ואחרי

מלחמת השחרור ובתקופת פְּדָאִין³⁸ וכל השאר – וצר לי להגיד, אבל יש לי רק זיכרונות רעים מזה, והרבה

רגשי אשמה. שההורים שלי שלחו אותי ללינה הזאת, שאני המשכתי עם זה - לא היה שום הסבר שאתה

יכול להבין אותו.

³⁸ פְּדָאִין - כינויים של לוחמים ערבים שפעלו בשנות החמישים בארגונים סדירים למחצה וחדרו מרצועת עזה ומן הגדה המערבית לשטח ישראל לביצוע פעולות טרור וחבלה.

המשכתי את זה, כי לא הייתה לי ברירה. לא היה לי איפה לשכן את הילדים, ואני גם בן אדם ממושמע. אם בחרתי בחיים האלה, בקיבוץ הזה, בחֶבְרָה הזאת – אלה החיים! ואתה צריך לעשות את זה! אני לא זוכרת את הלינה המשותפת לטובה! יש אנשים שכן, אני לא! גם בתור ילדה בת קיבוץ, וגם בתור אמה. היום [2013] אני מְסוּטָה שאני חיה בקיבוץ, כי היום יש לי בית, יש לי משפחה, יש לי חלקה, יש לי חֶבְרָה – יש לי כל מה שלא להרבה אנשים יש. אבל בדרך היו קשיים גדולים.

את הטענה: "אני בן אדם ממושמע"

שמעתי גם ממעיין, אם כי במילים אחרות: "אני לא עושה מלחמות".

טענה זו עולה בקנה אחד עם ההביטוס של בן הקיבוץ, כפי שהוצג בפרק זה בסעיף 1.2.1. למרות החינוך הקיבוצי של 'להיות בסדר' ו'להיות כמו כולם', נמצא כי בהתנהלות בני הקבוצה של מיכל יש גם מרכיבים אחרים, המתקוממים כנגד המציאות בה נאלצו המשפחות הצעירות לחיות עד שנות השמונים. כאשר הוחלט על המעבר ללינה משפחתית היה, כזכור, מצב כלכלי קשה שלא הצדיק השקעות פיננסיות גדולות כל-כך בבנייה למגורים. ההצדקה למאמץ שנעשה היה "בכדי להשאיר את הבנים בקיבוץ", אך בפועל התרחש תהליך הפוך.

בשיחתי עם חלי א. היא ספרה:

בְּתִי חֲזָרָה מֵהַצְבָּא [הבת סיימה את שירותה הצבאי ב-1986]; לַקַּחָה אֶת הַדְּבָרִים; יוֹם הַיָּא לֹא נִשְׁאָרָה פֹה; אִמְרָה: "תּוֹדָה רַבָּה! הִיָּה לִי טוֹב מְאֹד! אֲבָל אֲנִי יוֹצֵאת לְהַתְמוֹדֵד עִם הַחַיִּים בַּחוּץ".

גם מעיין ספרה שהבן שלה אמר:

"אני לא רוצה לחיות בשדות ירדן, כי לכל אחד יש מה להגיד, לכל אחד יש מה להעיר, כל אחד מסתכל עליך, אומר לך.

אני לא אוהב את שדות ירדן. אני אוהב את ההורים, את הבית של ההורים".

לאור הדברים ששמעתי על גישתם של בני הדור השלישי, שאלתי את עצמי:

מדוע בְּתָה של חלי א. ובנה של מעיין לא ראו את עתידם בקיבוץ לאחר שלינת הילדים שונתה וכל הילדים

מגיל אפס ועד גיל הנעורים (גיל 15, כתה י') כבר לנים עם הוריהם?

הרי על כך נלחמו הוריהם, זה נראה הפתרון לבעיות גידול הילדים בקיבוץ...

האם זה בגלל שכבר בסוף שנות השמונים בני הדור השלישי לא חשבו שהקיבוץ ימשיך להתקיים כקיבוץ? או בגלל שזו חברה קטנה שבה קיימת תלות הדדית גבוהה, תלות חברתית גבוהה? ואולי זה קשור ליחסי האנוש שנרקמו במהלך "המלחמה" על המעבר ללינה משפחתית.

"המלחמות" במהלך השינויים שעברו על הקיבוץ

חבר הקיבוץ נתון ב'עומס חברתי' אינטנסיבי ביותר. דבר זה מתבטא בהרגשה ובידיעה שכל צעד וצעד שלו נתון לביקורת נוקבת מצד חברים ומצד הממסד הקיבוצי; שכל עניין אישי מחייב החלטה ואישור של מוסדות הקיבוץ ועניינו האישי נדון בשיחות בין החברים. 'העומס החברתי' האינטנסיבי כל כך בו נתון חבר הקיבוץ, יחד עם מאבקים פנימיים להכנסת שינויים מרחיקי לכת באורחות החיים של הקיבוץ, כמו אלה שהיו חלק מהמעבר לשינוי דרך הלנת הילדים, הם, כנראה, הבסיס להתנהגות בלתי חברתית של חברי הקיבוץ. יהודה ספר לי כי:

אחרי השינוי [המעבר ללינה משפחתית], לא קבלו את בנה הצעיר של מיכל לחברות. לא בגלל הבן, אלא כי היה צורך לציבור להעניש את מיכל [שהייתה, כזכור, ממובילי המעבר ללינה משפחתית]. היה לחלק מהאנשים צורך להעניש את ההורים שלו. זה קרה בהרבה קיבוצים שעברו את התהליך של השינוי, צמוד לשינוי [כלומר, חלק מהאנשים כעסו על מובילי השינוי סמוך להתרחשותו של השינוי].

ממעין שמעתי שהיו משפטים בין הקיבוץ לבין כמה חברים. למשל: חבר הודיע שהוא עוזב. ואז לפי התקנון והחוק יש לו שלושה חודשים להתארגן ולהסתדר, ואז המשפחה צריכה לעזוב.

אבל לא! אשתו לא רוצה לעזוב. ואז הוא נשאר לחיות בשדות ירדן. הוא רצה לקחת את הכספים כעוזב. הגישור היה בעד שדות ירדן, ואז הוא ערער לפרקליטות ושם שדות ירדן הפסידה. בתי המשפט הם בעד האיש הבודד, המסכן.

עכשיו הוא משלם כתושב – שכר דירה ועוד משהו.

ומקרה נוסף:

כשחבר לא החזיר כספים מהתקופה שהוא עבד מחוץ לקיבוץ, לא הסכימו לתת לו פנסיה של שדות ירדן. עשו את זה לחבר הזה, כי בכל מהלך ההכנות לשינוי [המעבר לקיבוץ מתחדש], הוא היה מאד בוטה, מאד גס. הוא כתב דברים מאד מעניינים, אבל הוא עטף את הדברים בהשמעות על אנשים והוא יצר לעצמו המון אויבים. המזכיר [שאינו חבר הקיבוץ] קיבל אותו כ"תיק" ולא הסכים לטפל בו, ואז החבר הזה פנה לרשם האגודות השיתופיות ועשו גישור – והוא זכה.

אפשר לראות כי הולך ונוצר פער בין מטרות הקולקטיב לבין מטרות החבר, הפרט. ויותר מכך החבר "נלחם" נגד קיבוצו, ביתו, בעזרתם של גופים חוץ קיבוציים. דבר כזה לא היה קביל עד המעבר ללינה משפחתית.

הפעלת השפעה במערכת החברתית הקיבוצית

יהודה מגדיר את בעלי כוח ההשפעה בתוך הקיבוץ כך:

אנשים די מוכשרים. הם חזקים נפשית. הם מתמודדים עם אירועים קשים ועם אנשים.

י.ט. למשל, הוא יודע לספוג הפסדים ולא להישבר, לא להתמוטט. כדי להנהיג צריך להיות חזק. הוא יודע להנהיג. הוא חרוץ. הוא יודע לעשות דברים. למשל, ליזום דברים עבור הקהילה שאף אחד לפניו לא חשב עליהם. הוא יודע לתת דוגמא אישית. הוא חזק נפשית ופיזית, הוא חזק מנטלית. כשמישהו צריך משהו הוא מיד מתגייס לעזור.

ממעין שמעתי, שבתהליך השינוי של אורח החיים מאז המעבר ללינה משפחתית ועד היום (2013):

היו כאלה שהשתמשו בכוח שהיה להם.

יש כאלה שהשתמשו ... [בכוח שהיה להם] לשדרוג מעמדם, לשדרוג הטלפון הנייד, לשדרוג ...

השינוי העלה אנשים שקודם לא ... [השתייכו לאחת מהקבוצות החזקות].

מהדברים הללו עולה כי בעלי הכוח בקיבוץ משיגים לעצמם יתרונות והטבות שמשפרים את תנאי חייהם ותנאי עבודתם. אך מה קורה לחברים שלהם אין כוח השפעה? או כאשר הם זקוקים לסעד רפואי ולעזרת הקיבוץ?

בתקופה בה ערכתי את המחקר בשדות ירדן חולקו לחברים דפי התקציב לשנת 2013 ובהם שורות המתייחסות למעמדם של אלה הזקוקים לסעד רפואי:

ה. הבית הסעודי: בתכנית 2013 הסובסידיה לבית הסעודי עומדת על כ- 250,000 ש"ח עבור 5 חברים השוהים שם. ע"פ המלצות מתי הרווחה של התק"מ, להעביר את החברים למסגרת סיעוד בבית בכוונתנו להיכנס לבדיקה מעמיקה, על כל ההיבטים והמשמעויות, בנושא

סיעוד החבר בביתו עם מטפלת צמודה, במקביל להמשך תמיכה חברתית, ארגונית וכספית.

חשוב להבהיר כי חברי דור המייסדים של שדות ירדן שנתרו בחיים בשנת 2013 הם כבני 90 ויותר. הם השקיעו את מיטב שנותיהם בהקמת הקיבוץ וביסוסו בתנאים קשים. הם אף ויתרו על מגורים בדירה באיכות של לינה משפחתית, על מנת לאפשר לבני הדורות הבאים לחיות בתנאים משופרים. לאורך 76 שנות הקיבוץ ויתרו אנשי דור המייסדים על פנסיה ועל צבירת קרנות חסכון – מתוך וודאות כי הם משקיעים את מיטב שנותיהם ופרי עמלם בקיבוץ, ובבוא העת הקיבוץ יתמוך בכל אחד מהם. והנה, בשנות ההפרטה והמעבר לקיבוץ המתחדש – לפתע "ויקום דור חדש אשר לא ידע את כל הקורות את אבותיהם" (עגנון/עיר ומלואה: 32)³⁹; והנה מוסדות הקיבוץ ובעלי התפקידים ממונים על ידי גורמים חיצוניים, ואינם חשים כל מחויבות כלפי חברי דור המייסדים; גם חברים רבים מעדיפים להתנער מכל מחויבות למי שהשקיעו בהקמת המפעל הקיבוצי הזה - שדות ירדן. רבים מהחברים היום, ב-2013, הם אנשים שנקלטו במשק לאורך השנים ובאמת אינם מכירים ואינם מוקירים את מפעל חייהם של דור המייסדים; והנה, בימים אלה, מעלים עסקני הקיבוץ המתחדש את ההצעה שכדאי מבחינה כלכלית לסגור את הבית הסיעודי אשר משמש בקיבוץ גם כבית אבות עבור דור המייסדים.

בעניין זה זועק אהוד (כבן 60) את זעקתה של אמו, מאנשי דור המייסדים, שעומדת בפני סגירת ביתה, הבית בו היא חייה בשנים האחרונות.

אהוד סיפר לי על השתלשלות האירועים:

אמא שלי ראתה איש זר בבית הסיעודי, שנפגש עם העובדות ועם ח.ק. [האחראית על הבריאות והסיעוד במשק], והיא אמרה לי שרוצים לסגור את הבית הסיעודי. זו הייתה הפעם הראשונה ששמעתי על זה. אחר-כך שלחו בדואר את דפי התקציב לקראת האסיפה ואז באמת ראיתי שזה כתוב, ואחר-כך פגשה אותי ח.ק. ואמרה לי שיש דיבורים ו... [הבנתי] שזה רציני. ואז אני יצאתי עם המכתב לחברי שדות ירדן.

לחברים שלום,

בימים האחרונים מאז התפרסם דף התקציב לשנת 2013 אני לא מצליח להירגע. בכמה מילים נכתב שאפשר לסגור את הבית הסיעודי ואפילו בהמלצת התק"מ. מבחינתי זה "כפר קאסם" שבו נוצר המשפט "פקודה בלתי חוקית בעליל שדגל שחור מתנוסס מעליה". ובכן סגירת הבית הסיעודי והשוהים בו, (מזכיר שוהים לא חוקיים) זה הקו האדום. הבית הסיעודי לא ייסגר עד אשר אחרון השוהים מדור המייסדים יסיים את השהייה בו. אחרי זה כבר לא נצטרך כי אנחנו כבר נשאר בריאים צעירים ויפים. למי שמעוניין אני מקים יחידה לשמירה על הבית. אפשר להירשם בכתובת של המייל הזה. לעוגמת הנפש שנגרמה לוותיקים אין מחיר.

אהוד

³⁹ מבוסס על הפסוק: וַיִּקָּם מִלֶּדְךָ חֶדֶשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף (שמות א' 8).

תגובתה של מעיין לאירועי "הבית הסיעודי" הייתה :

את המבוגרים – בכלל לא סופרים אותם, לא מסתכלים עליהם...

כשהעבירו את השינוי [המעבר לקיבוץ מתחדש], הבטיחו לחברים [הוותיקים] שכול מי שרוצה להיות

ב"שווינוני"⁴⁰ – יהיה בשווינוני. אבל לא הבטיחו להם שאחר-כך יגידו להם : "פוס [pause], אנחנו מתחרטים,

כי נשאתם 5 אנשים בבית הסיעודי והוא עולה הון תועפות".

טובה הסבירה לי מה היא ההפרטה ועל החיים "בקיבוץ המתחדש" וכיצד משתלבת בכך סגירת "הבית

הסיעודי" :

מה זה הפרטה?

בשלב הראשון יש הרבה אנשים מבוגרים שהקימו את המקום.

הרבה אנשים כשמדובר בפנסיה. כמה הם מקבלים?

[לאחר ההפרטה] הרבה אנשים נזרקים לכלבים.

את חושבת שכשאני עובדת מבוקר עד ערב, אני מצליחה להתקיים?

לא! ממש לא!

אם החליטו על הפרטה, אז מה – לאחד יקצו בכל, ולאחד יגידו "אוהו" אי-אפשר! ?

זה הפרדוקס של ההפרטה, שפתאום [אומרים] : "אי-אפשר לעשות את זה! ואי-אפשר לעשות את זה!"

אבל על זה הצבעתם!

פתאום כשיש קבוצות לחץ שמבטאות כל-מיני רגישויות, הן מעלות את הנושא, כשהן אומרות שאי-אפשר

לפגוע באנשים שהנושא פוגע בהם [כוונתה לדיון בנושא "סגירת הבית הסיעודי"].

הערבות ההדדית נותנת השלמה למי שלא מרוויח את המינימום.

כשאנשים הצביעו על הפרטה, הם לא הבינו מה זה. הם לא הבינו שמחר לאמא שלהם לא יהיה איפה

להתקיים ולמות בכבוד.

היו אנשים שפחדו מזה, שאמרו : אתם לא יודעים מה זה. אתם תזרקו לכלבים.

זה בעיה כי נשארו עם אותה החשיבה הקיבוצית של פעם.

האווירה הנושבת מדבריה של טובה היא של תסכול, אכזבה ואף עוינות כלפי חברי שדות ירדן. אולי אפשר

להסביר זאת בכך שהיא חיה בשדות ירדן 34 שנים כאם חד-הורית; שילדיה שגדלו בבתי הילדים, וכשבגרו

⁴⁰ "השווינוני" – זהו אחד משני מסלולי חיים בקיבוץ המתחדש. מסלול אחד מציע לחברים להמשיך באורח חיים שווינוני כפי שנהג הקיבוץ עד ההחלטה לעבור ל"קיבוץ מתחדש". מסלול זה הוצע רק לחברים מעל גיל 75. המסלול השני מציע לחברים אורח חיים הדומה לזה שבישוב קהילתי.

עזבו את המשק; ובכך שהיא זכתה לדירה בשכונת הוואדי רק כאשר ילדיה כבר היו גדולים מכדי להתגורר איתה בבית הזה.

מיכל אמרה על "סגירת הבית הסיעודי", ובכלל:

בקיבוץ ישנם הרבה חברים - אבל אין אף חבר ! ...

נושא נוסף הקשור בבית הסיעודי ומטריד את החברים, הוא היחס השונה, שלו זוכים חברים שונים. היחס מבוסס על השתייכות החבר לקבוצות החברתיות השונות, כפי שבאו לידי ביטוי בתקופת המעבר ללינה משפחתית:

נִרְבָּעַם מקבוצת "בני המחזורים הראשונים" (כבן 80, במצב סיעודי קשה) מקבל את כול הדרוש לטיפול הסיעודי שלו מהקיבוץ. זה כולל הבאת פיליפיני שיטפל בו בבית בכדי שִׁנְרָבָעַם יישאר קרוב למשפחה, קרוון לפיליפיני שלו, ואת כל המחיה של אותו פיליפיני.

לעומת זאת, על-פי התוכנית לסגירת הבית הסיעודי – חבר שיצטרך עזרה סיעודית לאחר סגירת הבית הסיעודי יקבל מהקיבוץ עזרה בהבאת עובד פיליפיני על-חשבון הקיבוץ, העובד הפיליפיני יגור בביתו של החבר, והעלות של החזקת הפיליפיני תהיה על חשבון החבר.

על-פי מנהלי שדות ירדן: ההבדל בין נִרְבָּעַם לבין החברים הזקוקים לעזרה סיעודית ומתגוררים בבית הסיעודי, הוא שִׁנְרָבָעַם היה במצבו, כשהקיבוץ היה עדיין שיתופי.

לא כך רואה זאת מעיין:

הבן של נִרְבָּעַם הוא הראשון שרוצה לסגור את הבית הסיעודי.

יש כאלה שמקבלים, ויש כאלה שלא מקבלים!

מה פתאום שִׁנְרָבָעַם ישכב בבית הזה [בבית הסיעודי] עם י.ק., מ.ו., עם חסיה - מה פתאום, הוא מהאליטה! קיבוץ זו המצאה בעייתית. בתור ילדים זה היה נפלא. למרות שגם, כשהיינו ילדים...

מיכל סיכמה את השתנות אורח החיים בשדות ירדן עד 2013 בכמה מילים:

ככל שהמשפחה יותר ויותר התקבצה לתוך הבית המשפחתי, היא פחות ופחות נתנה את עצמה לכלל. אפשר היום [2013] להגיד, שבזכות זה [המעבר ללינה משפחתית] השתפרו מאד תנאי החיים לא רק של הלינה המשפחתית אלא כל החיים שלנו. רוב החברים גרים בבתים מהסוג הזה [בית בשכונת הוואדי], והאופרה של הלינה המשותפת הפכה להיות היסטוריה.

אבל זו אינה מציאות החיים של יוכבד הגרה בשיכון וותיקים ב' :

היום [2013] כולם גרים שם [בשכונת הוואדי או בבתיים המותאמים ללינה משפחתית] בדירות גדולות.

הילדים שהיו אז – גדלו, נסעו, הלכו – נשארו המבוגרים בדירה גדולה, וזהו.

והזקנים נשארו באותם התנאים הקשים.

מדבריה של יוכבד עולה תחושה של קיפוח דור המייסדים, שבימים אלה כבר אינו יכול לעמוד מול בעלי

הכוח המנהלים את שדות ירדן. בהמשך השיחה, יוכבד אינה מזכירה את "הבית הקיבוצי" אלא את

תחושת הבית שבין הקירות המקיפים אותה :

בגיל זקנה הדבר היחידי החשוב ביותר, הוא השגרה, המקום, החפצים שהם באותם המקומות – הבית.

אני צריכה את השלווה שלי, את החפצים שעומדים באותו המקום, להתערור בבוקר ולראות את התמונות

של כל הילדים, והנכדים, והנינים [התמונות תלויות על הקירות בחדר השינה].

על דבריו של הנכד עמית : 'יסבתא, מה זה בית? זה בלוקים! זה בטון!'

אומרת יוכבד :

לא מבינים, הם לא יכולים להבין! ילדים, גם בני שלושים פלוס, לא מבינים, הדור הזה איננו מבין.

שינוי שחשוב לתת עליו את הדעת 'בקבוץ המתחדש' בא לידי ביטוי בכינוייהם של בעלי התפקידים

בשדות ירדן. וכפי שהסבירה זאת מעיין :

ברגע שעברו לשינוי [קבוץ מתחדש] כל השמות נהיו אחרים :

הנהלה, מנהל עסקי, מנהל קהילה, מנהל משאבי אנוש ... [כבר לא : מזכירות, מרכז משק, מזכיר, מרכז

עבודה ...]

לא רק כינויי התפקידים השתנו, גם הקשר בין בעלי התפקידים לבין החבר השתנה.

יהודה תיאור זאת כך :

היום הגישה שונה. אם צריך לשלם לי כסף, אז לא כדאי להעסיק אותי.

נראה שלא רק שלא כדאי להעסיק את החברים, אלא שאין להם השפעה על ההחלטות המתקבלות

במוסדות המשק.

מעיין אמרה על עצמה ועל בני דורה :

לא סופרים אותנו. עבדנו הרבה. גידלנו פה ילדים. דור שני באמצע.

לסיכום שלושים שנה למעבר ללינה משפחתית :

השינוי בדרך הלנת הילדים היה מהלך שכרסם במידת השיתוף שהייתה נהוגה עד אז. נראה כי מהלך זה הוביל לצמצום הולך ומתרחב בשיתוף. ככל שמידת השיתוף ירדה, נראה כי מידת השוויון יורדת, וכך חלק מהחברים בונים הרחבות משמעותיות בדירתם ויוצרים בית משפחה מורחב, בעוד שאחרים מתגוררים בדירות קטנות וישנות, שכבר עשרות שנים לא שופצו. כבר לא קיימים הכללים לפיהם נקבע דיור אחיד לכל שכונה. 'הבית הקיבוצי' השיתופי והשוויוני משתנה ומאפשר לבעלי הכוח, למנהלים ולהנהלות להכתיב אורח חיים הפוגע בחלשים בחברה. היחס לחבר בכלל, ולדור המייסדים בפרט מקבל פנים חדשות, יחסי מנהל ומנוהל בניגוד ליחסי האחריות ההדדית שהיו הבסיס ליסודו של הקיבוץ. הנהלה מקצועית של מומחים מחוץ לקיבוץ אשר אנשיה אינם חברי שדות ירדן, אינה מחוברת להווי הקיבוצי של קיבוץ שדות ירדן, ובכך הולכת לאיבוד החברות ותחושת הבית שאפיינה את החיים בשדות ירדן. רבים מבני המשק הצעירים אינם מוצאים בשדות ירדן את ביתם ויוצאים אל העולם הגדול לחפש את המקום שיהיה ביתם. לאחר 76 שנות קיומה של שדות ירדן, ומקץ שלושים שנה למעבר ללינה המשפחתית, פגשתי אנשים שלהם מטרות שונות וכל אחד מהם מתגורר בבית שונה (בגודל, בעיצוב, באיכות) – וזאת בניגוד לאחדות הדרך והמטרה שאפיינו את האנשים והבתים בשדות ירדן קודם למעבר ללינה משפחתית.

VI. דיון וסיכום

הסיפור האישי של חברי קיבוץ שדות ירדן, וסיפור המקום כולו, שוזרים תמונה מרתקת של קהילה מיוחדת ותוססת המציגה בית במובן קהילתי-קיבוצי. בית שהוא גם מקום (place), גם מבנה פיזי (building) וגם מבנה חברתי ייחודי (structure). תזה זו מבוססת על חקר מקרה בקיבוץ שדות ירדן, שבמרכזו 'המעבר ללינה משפחתית'. המחקר בחן את דפוסי הדיור ותרבות הלינה של הילדים בקיבוץ על-פני שלוש תקופות: תקופת הלינה המשותפת, תקופת המעבר ללינה משפחתית ותקופת הלינה המשפחתית. התזה נוגעת בארבעה מושגים שנדונו בספרות המקצועית מהיבטים שונים: 'השווייון' 'הבית', 'הקיבוץ' ו'החינוך', ובמיוחד החינוך המשותף והלינה המשותפת בקיבוץ.

מעיון בדפי ההיסטוריה ובמסמכי הארכיון, משיטוט בשבילי הקיבוץ היום, מראיונות ומשיחה עם חברים במפגשים לא פורמליים, בהקשבה לנאמר ולמה שלא נאמר, הנחבא בין השורות, הלך ונפרש פְּנִי סיפורה של שדות ירדן לאורך 76 שנות קיומה. החידוש המרכזי בעבודה זו נסב סביב מושג 'הבית הקיבוצי'. תפיסת הבית בקיבוץ בדרך שמחקר זה מציע, מאפשרת להבין תהליכים שהתרחשו בעבר ושמותרחים היום.

'הבית הקיבוצי'

הקיבוץ בראשית דרכו שבר את הקשר בין השתכרות התא המשפחתי לבין רמת החיים ורמת הדיור בה חיה המשפחה, ואף חולל מהפכה בתפקודי הבית המשפחתי תוך שהוא מעביר רבים מהם למרחב הציבורי: הזנת המשפחה, לינה וחינוך הילדים, כביסה ועוד. עבור הילדים תפקודי הבית התבצעו בעיקרם בבית הילדים, 'בבית הכולל', ורק חלק קטן מהם התבצע ב'חדר' ההורים. התנועה הקיבוצית הגדירה את דפוסי הפעולה היומיומיים של הילדים, והאחריות על סדר היום של הילדים הייתה מוטלת על המטפלת והגננת או המורה, ובמידה מסוימת על 'חברת הילדים': ב'חדר' ביקרו הילדים כשלוש שעות ביום אחר הצהריים ובשבתות; 'בבית הכולל' הילדים לנו בלילה, התרחצו, אכלו, שיחקו, למדו, עבדו או יצאו משם לעבודה בענפי הקיבוץ, ועוד. 'בבית הכולל', בחינוך המשותף ובלינה המשותפת, נבנה ההביטוס (Bourdieu, 1977; [1970] 1990) המיוחד של בני הקיבוץ⁴¹. תחושת הביתיות אותה רצו להקנות לילדים ב'בית הכולל' ובגבולות 'המחנה' הייתה אמורה להתבצע על-ידי המחנכים הקבועים (הגננת, המטפלת או המורה)

⁴¹ ההביטוס של בני הקיבוץ הבוגרים בא לידי ביטוי בשיח של 'אנחנו'; בציפייה 'להיות כמו כולם'; בצורך בפינה פרטית, שלא קיבל מענה; בתחושה הפנימית שהצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך במסגרת הבית הכולל; וגם בהבנה ששליטה במידע ובפוליטיקה הפנים קבוצתית הם כוח שניתן להשתמש בו (מבוסס על תת-הפרק 1.2.1 בעבודה זו).

ובאמצעות המפגש היומיומי עם ההורים. ניתן, אם כך, לראות את הפרקטיקות היומיומיות של האנשים ברחבי 'המחנה', כפרקטיקות ביתיות.

על-מנת לתאר את אופיו המיוחד של הבית בקיבוץ, מוצע כאן לראשונה המושג האנליטי 'בית קיבוצי'.

קירותיו של 'הבית הקיבוצי' הם גדר 'המחנה' ודלת הבית היא שער הכניסה 'למחנה'. 'הבית הקיבוצי' מושתת על שלושה יסודות: '**בית הילדים**', '**החדר**' ו'**הבית הקהילתי**'. שטח 'המחנה' כולל את **בתי הילדים** (מסגרות חינוך המכונות 'בית כוללי'), את **חדרי החברים** (דירות המגורים של החברים), ואת **מוסדות הבית הקהילתי** שהם: מרכז תרבות, חדר-אוכל, מוסדות בריאות, מחסן בגדים, מכבסה ועוד, אשר פזורים באתרים שונים בתחום המחנה והם מתנהלים באחריות הקהילה.

'הבית הקיבוצי', כמו כל בית, משקף ומבנה תפיסות עולם, יחסים, ארגון חברתי, קוסמולוגיה, כלכלה ופוליטיקה (Low and Lawrence-Zúñiga, 2003). על-פי סידור המשפחות בשכונות ובבניינים השונים ניתן ללמוד על מגוון היחסים שבין חברי הקיבוץ, על מיקומם החברתי ועל עמדות הכוח בהן החברים מחזיקים (Duncan, 1985: 136-137, 141). יחסי הכוח והמיקום החברתי באים לידי ביטוי במיקום דירתו של החבר: היכן הדירה ממוקמת בתוך הבניין (בקצה הבניין או שזו אחת הדירות הפנימיות), מי השכנים הגרים בבניין, וכן מהו אופיו של התהליך שהוביל את החבר או המשפחה לקבל דירה מסוימת. החיים 'בבית הקיבוצי' הם 'צפופים', בעלי אינטראקציה חברתית אינטנסיבית, למרות שעל פניו הם מתרחשים ברחבי 'המחנה' כולו. 'צפיפות' זו נובעת מההיכרות הפנים קבוצתית שמקיפה את כל היבטי החיים – מבוקר עד לילה, ומהתלות ההדדית ש'הבית הקיבוצי' מכתוב לכל השוכנים בו. את תחושת 'המחנק' בשל 'הצפיפות' הזו ביטא בנה של מעיין:

"... לכל אחד יש מה להגיד, לכל אחד יש מה להעיר, כל אחד מסתכל עליך, אומר לך".

כל בן משק וכל חבר יודעים כי מידע אישי יכול לשמש כנגדם, כאשר מי מהם יזדקק לסיוע, או ירצה לצאת ללימודים במימון הקיבוץ, וכדומה. התודעות להתנהלות כזו מאפשרת לנו להבין מדוע בני הקיבוץ שומרים באופן קפדני שלא להיחשף בפני כל, ומדוע רק מי שגדל בחברה זו מבין את הרבדים העמוקים השוכנים מתחת למילים ולחזות המוצגת לעין כל רואה.

'הבית הקיבוצי' הוא 'שדה' ייחודי שלו 'שפה' ייחודית. כזכור, גיימס דאנקן (Duncan, 1985) כתב כי, בין אם מדובר בחברה אינדיבידואליסטית או קולקטיביסטית, ובזהות של אדם אחד או קבוצה חברתית, הבית נתפס כמשקף ומעצב את הזהויות של יושביו, וכי "תפאורה" של האנשים מספרת את סיפורם. ואכן, 'הבית הקיבוצי' הוא "תפאורה" המספרת את סיפורם של האנשים, אנשי קיבוץ שדות ירדן, אלא שניתן לקרוא ולהבין זאת נכונה, רק לאחר שלמדנו את שפת המקום. התמונה הפסטורלית הנגלית

לראשונה לעינינו של המבקר בקיבוץ היא תמונה מטעה. סיפורו של המקום מתגלה רק לאחר שלמדנו לקרוא את שפת המקום ולפענח את הקודים החברתיים שלו.

לדוגמה, על מנת לנתח את תשובות החברים ל"שאלון הסקר", היה עלי לפתח כלי ניתוח המתייחס למקרה של קיבוץ שדות ירדן. כלי הניתוח שפיתחתי מבוסס על היכרותי את אוכלוסיית שדות ירדן והבנתי את הקודים החברתיים שמעצבים את החיים בקיבוץ.

דוגמה נוספת, ניתן לנתח את המאבק החברתי על הדרך בה יש להלין את הילדים באמצעות התבוננות בשינויים המבניים שעוברים על 'הבית הקיבוצי' על שלושת יסודותיו ('בית הילדים', 'החדר' ו'הבית הקהילתי'): :

'בית הילדים' איבד את מרכיב הלינה בלילה, אשר עבר ל'חדר', ותוך זמן קצר עברו מרכיבים שונים מ'הבית הקהילתי' אל 'החדר'. המשפחות שילדיהן עברו לישון בחדר הדירו את רגליהן מארוחות הערב בחדר האוכל ומבילוי במועדון החברים בשעות הערב, ובכך גרמו לסגירתו של המועדון ולביטול ארוחת הערב בחדר האוכל.

משבר המעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית בשדות ירדן

הילדים שגדלו בבית הקיבוצי, בני הדור השני, כשבגרו והיו לחברים בקיבוץ ואחר-כך להורים, הובילו שינויים חברתיים ותרבותיים ששינו את פניה של שדות ירדן. מחקר אנתרופולוגי זה של 'הבית הקיבוצי' מאפשר לבחון ולהבין את המשמעויות החברתיות והתרבותיות ואת הדינמיקה של השינויים החברתיים (Hareven, 1993; Carsten and Hugh-Jones 1995).

בשנות השבעים צפו ועלו ההגיונות הסותרים שבנו את ההביטוס של בני הקיבוץ, כאשר אותם בנים היו להורים. מצד אחד רצה בן הקיבוץ "להיות בסדר", "להיות כמו כולם" להמשיך את מסורת הלינה המשותפת. כלומר, להלין את ילדיו בלינה משותפת כמו שתמיד היה בקיבוץ. מצד שני הוא ידע כי הצורך בפינה פרטית לא מקבל מענה במסגרת 'הבית הכולל', גם הצרכים הייחודיים של הילד לא מקבלים מענה מידי אנשי החינוך, והוא חש צורך בטיפוח פינה פרטית הן למשפחה הצעירה והן לילדים הרכים, פינה פרטית וחמה ואינטימית בבית המשפחה ולא בבית הילדים המנוכר משהו.

על כל חלקי הציבור בשדות ירדן מוסכם כי תהליכי שינוי צריכים להיות מלווים בדיון דמוקרטי באסיפה ובכתיבת תקנון המסדיר את אורחות החיים המבטאים את המצב הרצוי, האידיאלי.

בתקופה הראשונה, מאז הקמת הקיבוץ, משנות ה-30 ועד סוף שנות ה-70 של המאה העשרים, נשמר עקרון השוויון בשיכון החברים באמצעות קריטריון הוותק, שהוא קריטריון אישי, והוא נקבע על-פי גיל

החברים ומספר שנות חברותם בקיבוץ. כל אחד מבני המשק היה בעל וותק שווה לבני גילו, והרווקים והרווקות גרו בַּשְּׂכָנוֹת לבני כיתתם הנשואים.

בתקופה השנייה, החל מסוף שנות ה-70 ועד תחילת שנות ה-90, חייבה ההחלטה על מעבר ללינה משפחתית הכנסת שינוי בקריטריון לחלוקת דירות המגורים, החדרים, שהיה קריטריון אישי. השינוי שהתקבל כלל התייחסות לגיל הילדים ולמצב המשפחתי בנוסף לקריטריון הוותק, כלומר החלפת הקריטריון האישי בקריטריון משפחתי. קריטריון זה שינה את סדר העדיפויות החברתי שהיה נהוג עד אז. הקריטריון החדש לחלוקת דירות המגורים לחברים היה הבסיס ל'אַמְנָה ללינה משפחתית', שנועדה להסדיר את אורח החיים בקיבוץ והיא אושרה באסיפה.

בתקופה השנייה נחשפה לראשונה מערכת יחסי הכוחות שהתפתחה בחברה בשדות ירדן. בשנותיו הראשונות של הקיבוץ, דור המייסדים היה חזק ודומיננטי, וקבע את עקרון השוויון כעקרון מנחה בכל תחומי החיים בקיבוץ, ובמיוחד בבניית בתי המגורים של החברים. בכדי לשמור את הקיבוץ כמקום שבו יכולים הבנים לחיות ולהתפתח, העבירו המייסדים את מוסרות השליטה והניהול של המשק לידי בני המחזורים הראשונים (מחזורים א' – ב'). כשהחל הדיון על מעבר ללינה משפחתית, מלאו בני המחזורים הראשונים את התפקידים המרכזיים בקיבוץ וככאלה היו בעלי הכוח החברתי הדומיננטי. בתקופה זו קבוצת בני המחזורים הבאים (ממחזור ג' והלאה) מנתה את מספר החברים הגדול ביותר מתוך כלל חברי שדות ירדן וּכְזֹו הייתה לה השפעה מכרעת על ההחלטות שהתקבלו באסיפה. רבים בקבוצה זו היו בעלי משפחות עם ילדים קטנים והם התגוררו בשיכונני הקומותיים. בני המחזורים הבאים דרשו שקולם יישמע וביקשו להשפיע על אורחות גידול ילדיהם וחברים מקבוצה זו הם אלה שהובילו את ה"מלחמה" להעברת הילדים ללינה בבית הוריהם.

בני המחזורים הראשונים שהחזיקו בעמדות הכוח בשדות ירדן, נאבקו בתקופת המעבר ללינה משפחתית לשמר את מעמדם בתוך הקיבוץ. מאבקם התבטא בדרישתם לדיור ברמת לינה משפחתית ללא קשר לגיל הילדים ולמספר הנפשות שמתגוררות בדירת המשפחה. הם הראו מעט מחויבות ולויאליות הן לדור המייסדים, הן לבני המחזורים הבאים אחריהם והן לשאר מרכיבי האוכלוסייה בשדות ירדן. בני המחזורים הראשונים לא נהגו כמו דור המייסדים ולא וותרו על זכות הוותק, המקנה זכות קדימה בתור לדיור משופר. הם השתמשו בכוחם כנושאי עמדות מרכזיות בקיבוץ על מנת להתאים לצרכיהם סעיפים באמנה המסדירה את הזכאות לדיור המתאים ללינה משפחתית (22.11.1981: האמנה הראשונה); 31.01.1982: האמנה השנייה). בני המחזורים הראשונים פעלו כך למרות שילדיהם כבר היו מעל הגיל המזכה בדיור המתאים ללינה משפחתית, והם דאגו להיות בין הראשונים שיעברו לדירות החדשות ברמת לינה משפחתית בשכונה החדשה, שכונת הוואדי.

התשתית החומרית-כלכלית והשפעותיה האדירות על השוויון

לכל אורך התקופה השנייה התנהלו מאבקים קשים, כיוון שנראה היה שיהיו חברים ומשפחות שירוויחו מהמעבר ללינה משפחתית ויהיו כאלה שיפסידו ממהלך זה. כבר בשלב שבו נערך "שאלון הסקר", שנועד לבחון את רצונותיהם של רוב החברים בשאלת הפתרון לבעיית הלינה המשפחתית, נמצא במסמכי הארכיון שהחברים הבינו כי אפיון חדש של תפקודי הבית והמשפחה מצריך גם עיצוב ארכיטקטוני המותאם לצרכים החדשים של המשפחה (Hareven, 1993: 267), וכי הדיון אינו נוגע רק בשאלת ערכי החינוך שעל-פיהם יש להלין את הילדים. החברים הבינו כי המעבר ללינה משפחתית ישפיע גם על האי-שוויון החומרי והכלכלי ועל הריבוד החברתי, וזאת מכיוון שהנטייה האנושית להשיג שפע חומרי מובילה לאי-שוויון, כאשר הקהילה אינה מצליחה לספק לכל חברה את אותה רמה של מוצרים ושירותים (עובד, 1992). מפיו של יהודה שמעתי, כזכור, כי התקבלה החלטה "ללכת על מהלך כולל של שיפוץ לכול החברים, כדי שלא יהיו פערי דיור, שאחד יגור ב- 75 מ"ר ואחד ב- 38 מ"ר".

מחקר זה מאפשר לקורא התבוננות אנתרופולוגית על תקופה סוערת בחייו של קיבוץ שדות ירדן, ובתוך כך פותח אשנב אל חייהם של חברי הקיבוץ. החברים תפסו מכלול רחב של היבטים שהיו קשורים בהחלטה על מעבר ללינה משפחתית, ולכן הם העלו את החששות הבאים:

- מהעמיד הכלכלי הגרוע הצפוי לשדות ירדן כשהבנייה ללינה משפחתית תתווסף לקשיים הנובעים מהמצב הכלכלי בארץ (ב- 1980 האינפלציה בארץ עברה את סף 130% ובשנים הבאות גברה האינפלציה והגיעה ל- 400% (זקס, 2010)), ולמצב הכלכלי הקשה מלכתחילה של שדות ירדן (חלק מהחברים טענו, כזכור, כי "אין כל אפשרות לבצע את השינוי בגלל מצבנו [מצבו של קיבוץ שדות ירדן] הכלכלי עכשיו, ויוקר הבניה");
  - שהבנייה ללינה משפחתית תבוא על-חשבון הפיתוח הקהילתי;
  - מהתפתחות מלחמה בין-דורית, כיוון שהבנייה החדשה ללינה משפחתית תהיה על-חשבון רמת הדיור של קבוצות חלשות בחברה וביניהן: דור המייסדים, רווקות/רווקים, משפחות חד-הוריות ועוד. כלומר, חברים שיזכו בדיור ברמת לינה משפחתית, יזכו בדיור משופר בשנים הקרובות ודיור זה יישאר בידיהם גם כשילדיהם יצאו מהלינה המשפחתית, וחברים אחרים יישארו בדירותיהם הקטנות, הישנות והבלתי משופצות.
- ואכן, כפי שיהודה מתאר את המצב, לאחר שהחלה הבנייה ללינה משפחתית "שדות ירדן ירדה לתהום". כי "כול מי שהיה חייב כסף – ירד לתהום". כשהאמצעים הכלכליים היו מוגבלים, נפגעה ההשקעה בפיתוח הבית הקהילתי: למשל, חדר-האוכל לא שופץ, וכן נוצר אי-שוויון ברמת הדיור. לא כול החברים זכו לדיור

ברמת לינה משפחתית על-פי סדר העדיפויות החברתי החדש, ונוצרה חלוקה בין הקבוצות החזקות בחברה לבין הקבוצות החלשות וחברים ומשפחות שלא השתייכו לשום קבוצה. יחד עם זאת, נמצא במחקר, כי קבוצה קטנה אך מאורגנת, כמו 'קבוצת הארבע', הצליחה להשיג דיור ברמת לינה משפחתית ובמועד מוקדם מהמתוכנן לכל ארבע המשפחות שהרכיבו את הקבוצה, כאשר זה היה מנוגד לאינטרסים של הקבוצות החזקות. ייתכן שעקרון השוויון שעדיין מונח היה בבסיס החיים החברתיים של שדות ירדן, הוא הסיבה להצלחתה של הקבוצה הקטנה.

יש לציין כי למרות המאמץ הכלכלי האדיר שנעשה מתוך כוונה למשוך את בני המשק לקבוע את ביתם בשדות ירדן, נמצא במחקר זה כי היום (2013) האוכלוסייה הקבועה התכווצה והיא כמחצית מגודלה בשנת 1981, כאשר הוחלט על המעבר ללינה משפחתית, וכן ש- 26.1% מתוך אלה שהכריעו בעד שינוי אורח החיים בשדות ירדן לא נשארו לחיות ולגדל בה את ילדיהם.

כבר במהלך התקופה השנייה ניכרה מגמה שעל-פיה, ככל שיבית הילדים ו'הבית הקהילתי' מאבדים מכוחם וחוזקם היחסי ו'החדר' עולה בכוחו ובחוזקו היחסי, כך נפגע השוויון בין הקבוצות המרכיבות את החברה בקיבוץ שדות ירדן. כלומר, השינויים בדפוסי הדיור לוו בהפרת השוויון ברמת הדיור של החברים. אפשר להצביע על כך שככל שהתשתית החומרית-כלכלית מופנית לפיתוח הדיור הפרטי, כך גובר האי-שוויון. ומנקודת מבט על 'הבית הקיבוצי', הרי צמצום בכוחם ובמשקלם היחסי של 'בית הילדים' ושל 'הבית הקהילתי' מאפשר צמצום בתלות ההדדית בין חברי המשק, וכפועל יוצא מכך מתאפשרת עליה ברמת האי-שוויון.

השוויון וזכותו של הפרט להשפיע על גורלו

הדיון עד כאן, מראה כי ציבור החברים בשדות ירדן היה מודע היטב לתפקידיה של הסביבה הבנויה (Korosec-Serfaty, 1985), אך החברים לא היו מודעים לכל ההיבטים ששינוי בסביבה הבנויה מביא אֶתו. היבט חשוב שהביא אתו השינוי בסביבה הבנויה נעלם מעיני החברים: הקושי שנוצר בהמשך, ביכולתם להשפיע על גורלם.

מהדיון בתת-הפרק 2.2 ("הקרב על הבית"): כיפוף הקריטריון לשוויון ולצדק חברתי - על-ידי בעלי הכוח! עולה כי הבסיס ל"קרב על הבית" הוא מודעותם של החברים לכך שהשינויים הארגוניים והחברתיים שעומדים בפתח, עם קבלת ההחלטה לשנות את דרך הלנת הילדים, קשורים קשר הדוק לתפקידיה של הסביבה הבנויה. החברים הבינו היטב שהשינוי במודל הבנייה של 'החדר' פרושו שינוי בדפוסי החיים היומיומיים, וכן כי החלטה על בניית בתים עבור המשפחות יבוא על-חשבון הבניה הקהילתית לעוד שנים רבות. אך נראה כי לא כל החברים היו ערים להיבט חשוב של ההחלטה על בנייה

ללינה משפחתית והוא הפגיעה בתחושת חלק מהחברים כי זכותם להשפיע על גורלם נפגעת במהלך השינויים בדפוסי הדיור.

החלשים בחברה שנפגעו מהמעבר ללינה משפחתית היו: יחידים בלתי מאורגנים (כמו: רווקים או רווקות), דור המייסדים, משפחות בלתי מאורגנות (כמו: משפחות חד-הוריות, עולים חדשים, משפחות בעלות וותק נמוך, משפחות שטרם התקבלו לחברות), תושבים (כמו: הורי חברים, משפחות שאחד מבני הזוג שכיר במשק) ועוד. המעבר ללינה משפחתית השאיר עקבות משמעותיים, ולעיתים אף צלקות של ממש אצל מי שנפגעו מהמעבר ללינה משפחתית ומאופן התרחשותו.

במהלך התקופה השלישית, מתחילת שנות ה-90 ואילך, עובר קיבוץ שדות ירדן תהליך של הפרטה בתחומי חיים שונים, ותוך כדי כך הוא הולך ומתנער מאחריות משותפת, מסולידריות ומלויאליות שהיו מוקד כוחה של החברה הקיבוצית. תפקודי המשפחה שהועברו בשנות ייסוד הקיבוץ 'לבית הקהילתי' ו'לבית הילדים', חוזרים בהדרגה לבית המשפחה, 'לחדר', ובית הילדים משמש כ"צהרון". הקשר בין רמת ההשתכרות של התא המשפחתי לבין רמת החיים והדיור בו חיה המשפחה הולך ומתחזק. אפילו הכללים לפיהם נקבע דיור אחיד לכל שכונה בתקופה השנייה כבר לא קיימים היום (2013), וחברים בעלי אמצעים בונים הרחבות משמעותיות בדירתם ויוצרים בית משפחה מורחב – כך נפגע השוויון ברמת הדיור וברמת החיים בין כלל הפרטים המרכיבים את האוכלוסייה בשדות ירדן. 'הבית הקיבוצי' שבו מְרַכֵּז משק, מזכיר ומזכירות פינה מקום בשנות ה-2000 למנהלים ולהנהלה. זו הנהלה מקצועית של מומחים מחוץ לקיבוץ אשר אנשיה אינם חברי שדות ירדן ושאינה מחוברת להיסטוריה ולהווי הקיבוצי של שדות ירדן. יחסה של ההנהלה לחברים ובכלל זה לדור המייסדים נראה כיחסי מנהל ומנוהל בלבד.

בשנות המעבר שבין הלינה המשותפת לבין הלינה המשפחתית, בתקופה השנייה, בטאו חברים מדור המייסדים כעס ותחושות של קיפוח ועלבון כלפי ההתנהלות של חברים מדור הביניים (הדור השני). אחת הסיבות לכך הייתה הרגשתם של המייסדים, שהם מְדַרְגים מקבוצת אלה המורשים לדון ולהחליט על תרבות הלינה והדיור בקיבוץ שאותו הם ייסדו. באופן דומה, בימים אלה (2013), מבטאים חברים בני הדור השני את התחושה שהם מְדַרְגים מעמדות כוח והשפעה ושהחלטות המתקבלות במוסדות המנהלים את המשק אינן מייצגות אותם ולעיתים אף פוגעות בזכויותיהם כחברי המשק. ובמילותיה של מעיין:

"לא סופרים אותנו. עבדנו הרבה. גידלנו פה ילדים. דור שני באמצע."

חברים רבים איתם שוחחתי חשים חוסר אמון בהנהגה המובילה את הקיבוץ כיום, ולכן הם מקפידים לעמוד על המשמר ולהתייצב לאסיפות. הם חשים כי המוסדות העליונים, כמו ההנהלה ומנהל הקהילה, אינם באמת ובתמים דואגים להם ולצרכיהם.

השינויים הדרמטיים ביותר בחוזקם ובמשקלם היחסי של כל אחד מיסודות 'הבית הקיבוצי' מתרחשים במהלך שתי תקופות המעבר המשמעותיות ביותר בחיי חברי הקיבוץ ובניו - 'המעבר ללינה משפחתית'

ויהמעבר לקיבוץ מתחדש'. פון השינוי הוא הקטנת משקלם היחסי של 'הבית הקהילתי' ושל 'בית הילדים' והגדלת משקלו היחסי של 'החדר'. פון השינוי יכול גם לבטא מהפך במקומה של הקבוצה וערכיה למול מקומו השולי של הפרט בתרבות החיים הקיבוצית. ניתן לחשוב שככל שהפרט יוכל לנהל את חייו כאינדיבידואל, ללא מחויבות כלפי קבוצה חברתית, הוא יחוש שיכולתו להשפיע על גורלו גדולה יותר. אך לא כך הם פני הדברים. בעבודה זו הראיתי כי כשמדובר בקהילה של קיבוץ שדות ירדן, הרי ככל שמשקלו היחסי של 'בית הילדים' יורד, ובעיקר ככל שיורד משקלו היחסי של 'הבית הקהילתי', נראה כי החברה הקיבוצית נסוגה מאחריותה לרווחתו של כל פרט בתוכה, ופרטים בתוכה חשים שנפגע השוויון לו הם זכאים ונפגעת זכותם להשפיע על גורלם.

ממחקר זה עולה כי הפרט והקולקטיב הקיבוצי אכן משתקפים בדפוסי הדיור המשתנים: שינוי בחוזקם ובמשקלם היחסי של יסודות 'הבית הקיבוצי' משקף שינוי ערכים אצל חברי הקיבוץ, ובעיקר אצל בני הקיבוץ. משמעותו של שינוי ערכים זה היא כי חבר הקיבוץ רואה את עצמו כיום, יותר כאינדיבידואל ופחות כחבר בקהילה קיבוצית.

התרומה לספרות המחקר על הקיבוץ ועל הבית

תזה זו תורמת למחקר האנתרופולוגי של הקיבוץ וכן למחקר של הבית, על-ידי התמקדות בחיתוך ביניהם. היא מציעה בחינה של השינויים שחלו בקיבוץ דרך הפרספקטיבה התיאורטית של האנתרופולוגיה של הבית. בחינה של המקרה המיוחד של תפיסת הבית בקיבוץ והשינויים שעבר כתרומה לאנתרופולוגיה של בתים. המקרה של הקיבוץ כפי שהיה כאשר הוא נוסד, מראה כי תפיסת הבית הייתה של 'בית קיבוצי', אשר מושתת על שלושה יסודות: 'הבית הקהילתי', 'בית הילדים' ו'החדר'. הבית בקיבוץ נוסד כמבנה ייחודי של בית, בשל הפיצול של פונקציות / חללים / תפקודים. מושג 'הבית הקיבוצי' שמוצע בתזה זו תורם להבנת השינויים שהתרחשו במהלך ההיסטוריה של הקיבוץ, ומסייע לראות את ההשפעה שיש לשינויים בחוזקם ובמשקלם היחסי של שלושת יסודותיו של 'הבית הקיבוצי' על יישום השוויון ועל תחושת השליטה של החברים בגורלם. נראה כי ראוי וכדאי לחקור ממצאים אלה בחברות קיבוציות נוספות ומעבר להן.

VII. ביבליוגרפיה

אביעזר, אורה; מארינוס ה' ואן-אטזנדורן; אברהם שגיא וקארלו שוואנגל. 1998. "בחזרה אל ילדי החלום: 70 שנות חינוך משותף בגיל הרך", בתוך יחזקאל דר (עורך), *חינוך בקיבוץ משתנה; מבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים*, 61-83. ירושלים: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית; רמת אפעל: יד שבנקין.

אבנון, זאב. 1997. "חינוך משותף". בתוך יצחק קשתי, מרדכי אריאלי, שמחה שלסקי (עורכים), *לקסיקון החינוך וההוראה: מהדורה מיוחדת של הסתדרות המורים*, 210-211. תל-אביב: רמות – אוניברסיטת תל-אביב.

איצקוביץ, איריס. 2011. שומרת לילה בואי לגן של ציפ! ראשון לציון: הוצאת טנא.

אֶשְׁתוּרֵי הַפְּרָחִי. 1897 (1322, 1549). *כפתור ופרח*. עריכה והערות אברהם משה לונץ. ירושלים: ירושלים.

בורדייה, פייר. 2005 (1984). "על כמה מתכונות השדה", בתוך פייר בורדייה, *שאלות בסוציולוגיה*, 113 – 119. תרגום: אבנר להב. סדרת: ליבדו בסוציולוגיה-אנתרופולוגיה. תל-אביב: רסלינג.

בירד-דוד, נורית. 1992. "שוויון, שיתוף וחירות בחברת לקטים-ציידים". בתוך אליעזר בן-רפאל וזאב סוקר (עורכים), *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*, (יחידה 12) 27 – 32. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

בן-רפאל, אליעזר וזאב סוקר. 2000. *החברה הקיבוצית: דפוסי שינוי והמשכיות*, ("סוף הקיבוץ?"), (יחידה 13). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

בן-רפאל, אליעזר ומנחם טופל. 2010. "קיבוץ שונה ומשתנה: תהליכי התחדשות מאז שנות השמונים". בתוך אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), *הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 329 – 344. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

גולן, ארנון. 2010. "תרומת התנועה הקיבוצית ליצירת המערך ההתיישבותי". בתוך אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), *הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 51 – 66. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

גירץ, קליפורד. 1990 (1973). *פרשנות של תרבויות*. תרגום: יואש מייזלר. ירושלים: הוצאת כתר.

דר, חזי. 2007. "כפל פניה של המשפחה בקיבוץ". בתוך יחסי הגומלין בין המשפחה והקיבוץ: *תהליך דינאמי מתמשך*. סדנת דיון לזכרו של מיכאל נתן, 24 - 26. קריית טבעון: אורנים – מכללה אקדמית לחינוך; תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

דרור, יובל. 2002. *תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

----. 2011. "החינוך המשותף בעיני זרים והזמן שעשה את שלו". *דברים – כתב עת אקדמי*, מכללת אורנים – המכללה האקדמית לחינוך, 21.12.2011.

ואן-דן-ברגה, פייר. 1992. "טבע האדם וגבולות השוויון: מסקנות ממחקר השוואתי על חברי הקיבוצים וההוטרם". בתוך אליעזר בן-רפאל וזאב סוקר (עורכים), *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*, (יחידה 12) 7 – 14. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

ובר, מקס. 1973. "מעמד, סטטוס ומפלגה". בתוך משה ליסק (עורך), *סוגיות בסוציולוגיה: מבנה וריבוד חברתי*, 58 – 71. תל-אביב: עם עובד.

זקס, אליעזר. 2010. *100 שנות קיבוץ: סיפורה של התנועה הקיבוצית*. תל אביב: קורדינטה.

חיוטין, ברכה ומיכאל חיוטין. 2010. *אדריכלות החברה האוטופית: קיבוץ ומושב*. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

- חלמיש, אביבה וצבי צמרת (עורכים). 2010. *הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 51 – 66. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- טבנקין, יצחק. 1951. "לבעיות הבנייה הקיבוצית", *מבנים* (ט"ו) 48 – 54. עין-חרוד.
- . 1979. "לבעיות הבנייה הקיבוצית", *דברים* (5) 179 – 188. תל אביב: יד טבנקין והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- טופל, מנחם. 1992. "ארגון, כוח ומנהיגות בקהילת הקיבוץ". בתוך מנחם טופל, מנחם רוזנר (עורכים), *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*, (יחידות 2-3) 2 – 80. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- טלמון-גרבר, יונינה. 1959. דו"ח מחקר באיחוד הקבוצות והקבוצים. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- טשרניחובסקי, שאול. 1998. "האדם אינו אלא". *כל כתבי שאול טשרניחובסקי*. תל אביב: עם עובד.
- יסקי, יובל. 2010. לא עיר ולא כפר, קיבוץ. בתוך גליה בר-אור (עורכת ראשית), *הקיבוץ - אדריכלות בלא תקדים*, 208 – 294. הביינאלה בוונציה; התערוכה הבינלאומית ה-12 לאדריכלות; הביתן הישראלי.
- כהנא, פרדי. 2010. "תכנון הקיבוץ הלכה למעשה: 1910-1990". בתוך אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), *הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 309 – 316. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- . 2011. לא עיר לא כפר – האדריכלות של הקיבוץ 1910 – 1990. תל אביב: יד טבנקין, ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.
- כפכפי, איל. 1998. *כשתילי זיתים – שיטת התהליכים: משנתו החינוכית של מרדכי סגל ויישומה בבתי-הספר של הקיבוץ המאוחד*. דור לדור (י"ב). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
- לבנה, מייק ועוז אלמוג. 2008. "תרבות הדיור והמגורים בקיבוץ". *אנשים ישראל: המדריך לחברה הישראלית*.
- נשלף ב- 16.10.2011: <http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7789>
- לויטן, אורי; אלכסנדר אבנת. 1980. *לינה משפחתית – סיבה, תוצאה, או מה? חיפה: אוניברסיטת חיפה*.
- ליבליך, עמיה. 2007. "המהפכה הנשית, המהפכה הגברית והלינה המשותפת". בתוך יחסי הגומלין בין המשפחה והקיבוץ: תהליך דינאמי מתמשך. סדנת דיון לזכרו של מיכאל נתן, 7 – 14. קריית טבעון: אורנים – מכללה אקדמית לחינוך; תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- . 2010. "מאה שנה של ילדות, של הורות ושל משפחה בקיבוץ". ישראל - כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל: היסטוריה תרבות וחברה (17), אביב תשע"א, עורך: מאיר חזן, 1 – 24. אוניברסיטת תל אביב.
- מדינת ישראל. 1973. תקנות האגודות השיתופיות (חברות), תשל"ג-1973. משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, מדינת. נשלף ב- 16.6.2013
- <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/B1D5D7E7-93EE-4C82-9E53-AF35C11AE372.htm>
- מיקולינסר, מריו ואטי ברנט. 2005. "תאוריית ההתקשרות". בתוך גיליון נושא מיוחד של כתב העת מפגש. גרסה אלקטרונית באתר: מערכת פסיכולוגיה עברית.
- נשלף ב- 01.07.2013 <http://www.hebpsy.net/articles.asp?id=565>
- נאמן, יעל. 2011. *היינ העתיד*. תל אביב: אחוזת בית.
- נר, הנרי. 2010. "ראשית הקיבוץ: שני העשורים הראשונים". בתוך אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), *הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 11 – 24. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- סגל, מרדכי. 1955. מסות בחינוך. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- סואן, דן. 2005. *ממדינת רווחה לדרוויניזם חברתי: השסע הריבוי בישראל*. אזור: מבט ברקאי.
- עובד, יעקב. 1992. "גבולות השוויון בראי הניסיון ההיסטורי של הקומונות האמריקניות". בתוך אליעזר

- בן-רפאל וזאב סוקר (עורכים), *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*, (יחידה 12) 15 – 21. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- עמיר, איל. 1997. *דירת המגורים בקיבוץ: אידיאולוגיה ותכנון*. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, הטכניון, חיפה.
- ענברי, אסף. 2009. *הביתה*. תל אביב: ידיעות ספרים.
- פולינג-אלברס, מריה; וורנר פולינג. 2007. "יחסי הגומלין בין המשפחה והקיבוץ: תהליך דינאמי מתמשך". בתוך *יחסי הגומלין בין המשפחה והקיבוץ: תהליך דינאמי מתמשך*. סדנת דיון לזכרו של מיכאל נתן, 15 - 23. קריית טבעון: אורנים – מכללה אקדמית לחינוך; תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- פורמן, מירטה. 1994. *ילדות כמרקחה: אלימות וצייתנות בגיל הרך*. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- פז-ישעיהו, אביגיל. 2012. "שנות השלושים והעליה החמישית". אתר תנועת העבודה הישראלית, מדור: היסטוריה. http://tnuathaavoda.info/zope/home/1/b448_44 4.3.2012
- פלגי, מיכל ואליאט אורחן. 2009. סקר דעת קהל בקיבוצים בשנת 2011 והצגת השינויים בעמדות לאורך 18 שנים. חיפה: אוניברסיטת חיפה, המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי.
- פלוטניק, רונית. 1992. עמדות הורים כלפי תפקידים ותפקיד המטפלת בקיבוץ: לינה משותפת לעומת לינה משפחתית. דוקטורט באוניברסיטה העברית בירושלים.
- צור, מוקי, תאיר זבולון וחנינא פורת (עורכים). 1981. *כאן על פני אדמה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים.
- קירץ מיקי. 2009. "סגל במבחן הזמן". *החינוך וסביבו: שנתון מכללת סמינר הקיבוצים*, ל"א.
- רוזנר, מנחם. 1992. "העבודה בקיבוץ". *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*, (יחידה 3) 81 – 156. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- רוזנר, מנחם ושלמה גץ. 1996. *הקיבוץ בעידן של שינויים*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שנר, משה. 2007. "המשפחה עמדה כאנטי תזה לחברה". בתוך *יחסי הגומלין בין המשפחה והקיבוץ: תהליך דינאמי מתמשך*. סדנת דיון לזכרו של מיכאל נתן, 27 - 31. קריית טבעון: אורנים – מכללה אקדמית לחינוך; תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- שפיגל, יאיר. 2010. "הקיבוץ בביטחון היישוב טרם הקמת המדינה". בתוך *אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), הקיבוץ: מאה השנים הראשונות*, סידרת עידן, 67 – 80. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- שפירא, ראובן. 2008. *מהפך בחקר הקיבוץ אמון ומנהיגות רמת-מוסר בשגשוג ושקיעת תרבויות דמוקרטיות*. גן שמואל: הוצאת המחבר תשס"ח.
- שפר, יוסף. 1977. *מבוא לסוציולוגיה של הקיבוץ*. רחובות: המדרשה החקלאית ע"ש רופין.
- שפר, יוסף וסלביה פוגל-ביזיאוי. 1992. "המשפחה בקיבוץ". *החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות*. (יחידות 6-7). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- שרון, אברהם. 1999. *כשהיינו יחפים*. דליה: קיבוץ דליה.
- שון-לוי, אורנה. 1995. מודעות של מהפכנים – זהות של קונפורמים: תנועת המחאה "השנה ה-21". ירושלים: מרכז שיין, האוניברסיטה העברית.

- Ardener, Shirley. 1993. "Ground Rules and Social Maps for Women: An Introduction". In Shirley Ardener (Ed.), *Women and space: ground rules and social maps*, 1-30. Oxford: Berg.
- Bettelheim, Bruno. 1969. *The Children of the Dream*. London & New York: Macmillan
- Bourdieu, Pierre. 1973 (1971). "The Berber house." In Mary Douglas, *Rules and meanings: The anthropology of everyday knowledge*, 98-110. Harmondsworth: Penguin Education.
- . 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University.
- . 1990 (1970). *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- Carsten, Janet and Stephen Hugh-Jones (Eds.). 1995. *About the house: Levi-Strauss and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chapman, Tony and Jenny Hockey. 1999. "The ideal home as it is imagined and as it is lived." In Tony Chapman and Jenny Hockey (Eds.), *Ideal homes?: Social Change and Domestic life*. London: Routledge.
- Cherry, Gordon E. 1984. "Leisure and the Home: A Review of Changing Relationships." *Leisure Studies* 3 (1): 35-52.
- Cieraad, Irene (Ed.). 1999. *At Home: An Anthropology of Domestic Space*. New York: Syracuse University Press.
- Colloredo-Mansfeld, Rudolf. 1994. "Architectural Conspicuous Consumption and Economic Change in the Andes." *American Anthropologist*, 96 (4): 845-865.
- Davis, Allison , Burleigh Bradford Gardner and Mary R. Gardner. 2009 (1941). *Deep South: A Social Anthropological Study of Caste and Class*. South Carolina, Columbia: University of South Carolina.
- Dovey, Kimberly. 1985. "Home and homelessness". In Irwin Altman and Carol M. Werner (Eds.), *Home Environments*, 33-64. New York and London: Plenum Press.
- Duncan, James S. 1981. "Introduction". In James S. Duncan (Ed.), *Housing and identity: Cross-cultural perspectives*, 1-5. London: Croom Helm.
- . 1985. "The house as symbol of social structure". In Irwin Altman and Carol M. Werner (Eds.), *Home environments*, 133-152. New York and London: Plenum Press.
- Dupuis, Ann and David C. Thorns. 1996. "Meaning of home for home owners." *Housing Studies*, 11 (4): 485-501.
- Freeman, Jo. 1974. "The Tyranny of Structurelessness." In Jane L. Jaquette (Ed.), *Women in Politics*. New York: Wiley.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

- Goldscheider, Frances K. and Linda, J. White. 1991. *New Families, No Families, The Transformation of the American Home*. California: University of California Press.
- Gurney, Craig M. 1997. "Half of Me Was Satisfied: Making Sense of Home through Episodic Ethnographies." *Women's Studies International Forum*, 30(3): 373-386.
- Hareven, Tamara K. 1993. "The home and the family in historical perspective." *Social Research*, 58(1): 253-285.
- Jackson, Michael. 1995. *At home in the world*. Durham: Duke University Press.
- Korosec-Serfaty, Perla. 1985. "Experience and use of the dwelling." In Irwin Altman and Carol M. Werner (Eds.), *Home environments*, 65-86. New York and London: Plenum.
- Kyratzis, Amy. 2004. "Talk and Interaction among children and the Co-Construction of Peer Groups and Peer Culture." *Annual Review of Anthropology*, 33: 625-649.
- Leinaweaver, Jessaca B. 2009. "Raising the roof in the transnational Andes: Building houses, forging kinship." *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15(4): 777-796.
- Lewin-Epstein, Noah and Moshe, Semyonov. 2000. "Migration, ethnicity and inequality: Homeownership in Israel." *Social Problems* 47 (3): 425-444.
- Low, Setha M. and Denise Lawrence-Zúñiga (Eds.). 2003. *The anthropology of space and place: Locating culture*. Blackwell
- Lubeck, Sally. 1985. *Sandbox Society: Early Education in Black and White America*. London and Philadelphia: Falmer Press.
- Madigan, Ruth, Moira Munro and Susan J. Smith. 1990. "Gender and the Meaning of the Home." *International Journal of Urban and Regional Research*, 14 (4): 625-647.
- Mallett, Shelley. 2004. "Understanding home: a critical review of the literature." *The Sociological Review*, 52(1): 62-89.
- Oakley, Ann. 1974. *The sociology of housework*. London: Martin Robertson.
- Oppenheim, David; Abraham Sagi; Michael E. Lamb. 1988. "Infant-Adult Attachments on the Kibbutz and Their Relation to Socioemotional Development 4 Years Later." *Developmental Psychology*, Vol.24(3): 427-433.
- Ortner, Sherry B. 1974. "Is female to male as nature is to culture?" In Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere (Eds), *Woman, culture and society*, 67-87. Stanford: Stanford University Press.
- Pader, Ellen J. 1993. "Spatiality and social change: Domestic space use in Mexico and the United States." *American Ethnologist*, 20: 114-137.

- Perkins, Harvey C., Thorns, David C., Winstanley, Ann & Newton, Bronwyn M. 2002. *The Study of "Home" From a Social Scientific Perspective: An Annotated Bibliography*, (2nd ed.). Lincoln University, Canterbury, New Zealand & University of Canterbury, Christchurch, New Zealand.
- Prout, Alan & Allison James. 1990. "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", In Alan Prout & Allison James (Eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: The Falmer Press.
- Rabin, Albert Israel. 1965. *Growing up in the Kibbutz*. New York (NY): Springer.
- Rabin, Albert Israel & Benjamin Beit Halachmi. 1982. *Twenty Years Later: Kibbutz Children Grown up*. New York: Springer.
- Rapoport, Amos. 1981. Identity and environment: A cross-cultural perspective." In James S. Duncan (Ed.), *Housing and identity: Cross-cultural perspectives*, 6-35. London: Croom Helm.
- . 1990. Systems of activities and systems of settings. In Susan Kent, *Domestic architecture and the use of space: An interdisciplinary cross-cultural study*, 9-20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricci, Isolina. 1980. *Mom's House, Dad's House: Making Shared Custody Work*. New York: Macmillan Publishing.
- Rist, Ray C. 1978. *The invisible children: school integration in American society*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Saegert, Susan. 1985. "The role of housing in the experience of dwelling". In Irwin Altman and Carol M. Werner (Eds.), *Home environments*, 287-310. New York and London: Plenum Press.
- Saunders, Peter. 1990. *A nation of home owners*. London, Unwin-Hyman.
- Shove, Elizabeth. 1999. "Constructing home: A crossroad of choices." In Cieraad, Irene (Ed.), *At home: The anthropology of domestic space*, 130-143. Syracuse: Syracuse University.
- Spiro, Melford Elliot. 1954. "Is the family universal?" *American Anthropologist*, 56: 839-846.
- . 1958. *Children of the kibbutz*. New York: Schocken Books.
- Valentine, Gill. 1999. "Eating In: Home, Consumption and Identity." *The Sociological Review*, 47(3): 491-524.
- Viteles, Harry. 1968. *A History of the Cooperative Movement in Israel*, a source book volumes 2 & 3. London: Vallentine Mitchell.
- Ward, Peter W. 1999. *A History of Domestic Space: Privacy and the Canadian Home*. Canada: University of British Columbia.

- Werner, Carol M. 1988. "Home Interiors: A Time and Place for Interpersonal Relationships." *Environment and Behaviour*, 19(2): 169-179.
- Willis, Paul E. 1977. *Learning to Labor: How working class kids get working class jobs*. New York: Columbia University Press.
- Yon, Daniel A. 2003. "Highlights and Overview of the History of Educational Ethnography." *Annual Review of Anthropology*, 32: 411-429.

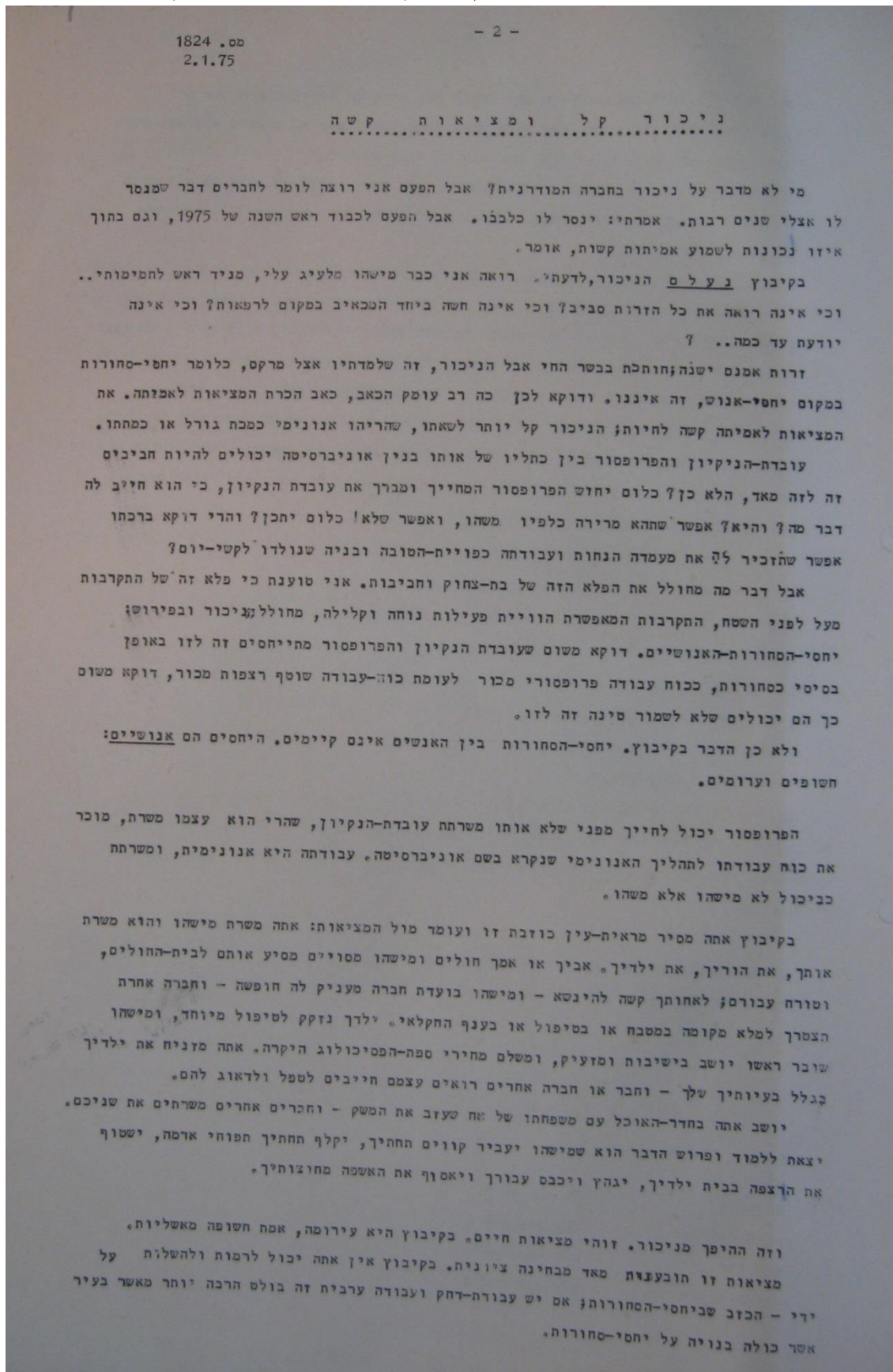
סרטים

- אגדתי, יצחק; מרדכי נבון ויעקב שטיינר (מפיקים), פריי, פיטר (במאי ותסריטאי). 1961. *איי לייק מייק* [סרט]. ישראל: אולפני גבע.
- אגדתי, יצחק ויעקב שטיינר (מפיקים), מילוא, יוסף (במאי), הלבדמן, צ'ארלס, יוסף מילוא ומשה שמיר (תסריטאים), שמיר, משה (מחבר הספר). 1967. *הוא הלך בשדות* [סרט]. ישראל.
- ביקל, עינת ואורי סבג (מפיקים), שאול, דרור (במאי ותסריטאי). 1999. *מבצע סבתא* [סרט]. ישראל.
- הראל, אמיר ואילת קוט (מפיקים), טל, רן (במאי), גולדמן, רון ורן טל (תסריטאים). 2007. *ילדי השמש* [סרט]. ישראל: למה הפקות.
- פז, יונתן (מפיק ובמאי), סובול, יהושע (תסריטאי). 2006. *אסקימוסים בגליל* [סרט]. ישראל.
- פרמינגר, אוטו (מפיק ובמאי), טרמבו, דלטון (תסריטאי), יוריס, לאון (מחבר הספר). 1960. *אקסודוס* [סרט]. ארצות הברית.
- שרון, שמיר; דרור שאול; פיליפה קוברסקי; יוהנס רקסין; בטינה ברוקמפר ואדגרד טנמבאום (מפיקים), שאול, דרור (במאי ותסריטאי). 2005. *אדמה משוגעת* [סרט]. ישראל: שירוקו הפקות, דייש חם, סינפיל, HEIMAT FILM, TU VAS VOIR.

VIII. נספחים

נספח 1. ניכור קל ומציאות קשה

[יומן 1824 ; 2.1.1975 (צילומים 4916, 4919)]

מס. 1824
2.1.74

- 3 -

היהודים בארץ, רבים מוגם, יכולים שלא לראות שהם חיים על חשבון העבודה הערבית - מפני שהם משלמים בעדה. או מישהו כבר משלם בעדה, למשל יהודי ארה"ב. עובדות אלה מטושטשות ע"י המסווה שהכל משלמים לכל. כי יחסי הכל לכל הם יחסי-סחורות. העיתונאים; זרוזי העט; זמרים קיקיונים וכו' מבעד למסך הערפל של הסחורות הרי הינם מפרנסים חשובים לא פחות מעובדי האדמה. ואם מביאים בחשבון את הסובסידיות - אפשר שהם נראים כמפרנסים טובים יותר.

בקיבוץ, לעומת זאת - הכל יוחר שקוף. הפרופורציות אמיתיות יותר: אם יש לך איזה שגעון אמנותי או רוחני ברור שחובל להקדיש לו ימיך רק אם מישהו יעבוד תחתך במשהו שהוא אולי פחות ממימוש עצמי אבסולוטי. באומרך: אני אעבוד רק במה שנעים לי לעבוד, הולם אותי, את מעמדי בעיני עצמי, הרי כולם יודעים שאתה בעצם מתכוון לכך שאחרים מתאימים לשרת אותך, את הורייך המזדקנים או אחותך החולה או ילדיך הרכיבים... אחרים מתאימים לשרת ולפרנס אותך... יש לזה ערך חינוכי ציוני עצום הרבה מעבר לפרזות הנבובות שנמאסו: היהודים הרוחניים והכשרונים צריכים לדעת שהתגשמות כשרונות ציונית כרוכה בעבודתם של יהודים אחרים. ואסור לחלום שוב על סיר הבשר - כלומר על הגוי של שבת שיחרף ויטע בזעת אפיו. כל אחד יכול לראות שחלום כזה הוא אנטי-ציונות. אבל זה גם קשה כקריעת ים סוף. עוד יותר קשה, יומיומי ואפור מצוויו של אלתרמן: "יסודך מן הזר שנפל תחתיך". כי כאן יסודך מחברך שאיננו זר - לא נפל, אלא הוא חי ועובד ומייצר ומפרנס וזן ומשרה אותך.

ולכן - מה שאתה עצמך יודע על לימודיך על חשבון הקיבוץ, או על הרכב שלך, או הטלפון ללא חשבון, או השנים הארוכות של מימוש עצמי והזדקקות לשרותי הזולת - גם חבריך יודעים. כלומר - אלה שאין להם רכב וששיחת הטלפון שלהם נרשמה ושאי אפשר להשיגם בטלפון בכל עת, ושמחר הם צריכים לקום לעבוד בשטח הקר ובמטבח ההומה... לקום ולחנך ילדיך ולגלות אליהם סבלנות כמו ליתר הילדים, להגיש לך ארוחה בלי להתחשבן על האש"ל שאתה מקבל, אולי. להגיש לך - ולאורחך, ובמאור פנים.

כל זאת, כאמור, לא רק אהה יודע... אך ידיעה זו כשלעצמה עניין קשה הוא מאד... חשבון נפש מתמיד. מציאות חמה ומוצקה - חמה ורוטטת וממשיה כאותה אשה השואלת עצמה מדי בוקר מדוע היא חייבת? מדוע דוקא היא חייבת להשכים קום ולעבוד כה קשה למען האחרים? למענך?

על כן קל הוא הניכור שעלול היה להסתיר מעיניך עובדות-חיים אלה, להשלותך. כל-כך קשים היחסים הכנים והאמיתיים בין בני-אדם, מפני שהם יחסים שכל שקר בולט בתוכם.

כתבה: איתנה

נספח 2. לינה משפחתית בשדות ירדן

[יומן 1876 ; 6.2.1976 (צילומים 3478-3476)]

לתינוקות, פעוטים ובני הנעורים – הסידור הקיים נראה לי. אמנה את הסיבות המוליכות אותי למסקנה זו:

א. בגן. ההשכבה היום בגני הילדים, הינה תהליך ארוך, מתמשך ובלתי-נעים לילדים ולהורים כאחד. קיימת התחככות המידית בין ילדים להורים שהינה מיותרת לגמרי; פרידה קשה של ילדים מהורים, שמקורה אינו אלא הפחד והחשש של הילד להיטאר לפתע לבדו, למרות שאנו מבטיחים לו שיבוא מבוגר לישון בגן ושישנה שומרת לילה. זה פשוט לא משכנע אותו. השכבת הילדים צריכה להיות רגועה, שלווה ונעימה הן לילדים והן להורים, זהו מעין אקורד סיום ליום, שאנו מקוים שהיה גם כן טוב. וגם אם לא היה היום רגוע לגמרי, גם אם היו בו התכתשויות בין ילדים, אי-הסכמה עם עובדות ומצבי-רוח מטיבות שונות – הרי שכל הדברים הללו צריכים להיעלם בשעת השכיבה לישון.

בתנאים הקיימים בגני הילדים שלנו – זה רחוק מלהתקיים. ההיפך הוא הנכון – בשעת ההשכבה, יש לעתים הרגשה שאנו נמצאים בעיצומו של יום: יש מתח, צעקות, בכי, היתקלויות, רצון של הורים לסיים כבר את העניין ורצון של הילדים למשוך עוד ועוד והסיום – לא תמיד ברוח שקטה ורגועה. השכבת הילדים בדירות ההורים יכולה לפתור חלק מבעיות אלה: אין מפגש נוסף עם שאר הילדים והוריהם, אין לילדים הרגשה של "בריחת" ההורים, אין מתח של "רגע הסיום" בו מכבים את האור. (נכון שיש בעיות אחרות, אך על כך בהמשך הרשימה).

ב. בבית הספר. כאן הבעיה העיקרית, לדעתי, היא ערבי הטובת, בהם יש לי הרגשה, שהורים בכלל אינם יודעים היכן משוטטים ילדיהם. לעתים קרובות הולכים הורים לישון לפני ילדיהם, בלא שיידעו בכלל מה עושים הילדים אותה שעה, ושעה זו מגיעה לפעמים עד חצות הלילה...

בכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי קיימת בעיה זו רק בערבי שבת, אך בכיתות חטיבת הבינים זו התמונה במשך כל השבוע. אין לנו נוהג של כיבוי אורות בגיל זה והשמחה חוגגת עד מאוחר, מבלי שנערים בגיל זה מסוגלים להעריך את היום הנכון להם למחרת.

לדעתי, חייבת להיות לינה משפחתית בגיל זה, ולו רק כדי שהאחריות על מעשי הילדים בלילות תהיה גם על ההורים, נוסף על אחריותם של המחנכים. נראה לי חסר אחריות מצד ההורים ללכת לישון בעוד ילדיהם טרם סיימו את חכנית הערב שלהם, ומבלי שיגשו אפילו לראות מה מתרחש בבית הילדים. להסתפק בסידור המיטה, זה לא נקרא להשכיב, בעיני – למרות שגם זה חשוב.

מס. 6.2.76/1876

- 7 -

ומה יהיה על החינוך המשותף שאנו מספחים וכל המשתמע ממנו? לחינוך המשותף לא יקרה כלום. אנו נמשיך לחנך לפי אותם ערכים להם וינכנו עד כה, הן כהורים והן כמחנכים. ילדי הגן נמצאים כל היום במסגרת הגן המשותף, ישנה פעילות בחצר הגן, סיורים במשק, בשדות, בפינות חמד. עבודות מיוחדות, מפעלים, ימי הולדת, חגים, מנהגים, הקניית יחס לחברה בה אנו חיים. כל הדברים הללו אינם יכולים להתבטל רק בגלל זה, שאת הלילה יבלה הילד עם הוריו. הם חזקים ויציבים מדי, כדי שהשהות של הלילה תהרס במחוי-יד אחד. אל לנו לשכוח, כי את עיקר החינוך לילדינו אנו מעניקים ע"י מתן השיתוף והמסגרות המאוחדות בין הילדים והחברים. הילדים חיים בתוך חיי החברים, וזהו בעצם עיקר החינוך המשותף.

לא עוד הצטופפות. לא עוד בכי לפני השינה, לא עוד חקליש לפני השינה - לא אלה יעצבו את חינוך ילדינו. בסיס החינוך המשותף הוא הרבה יותר עמוק ורחב.

אני יודעת כי מצדדי הלינה בבית הכולל יאמרו כי כל אותם דברים, שאני רוצה לבטל, הם חלק מאותו חינוך משותף. אך לדעתי זהו החלק המיותר. אין לנו אפשרות להמשיך להיות לפי מסגרות שנקבעו פעם. מה שנקבע פעם כמסגרת קיבוצית, לא נמיד חופס לגבי היום. אנו חייבים לקבוע לעצמנו מסגרות ודפוסי המתאימים לנו היום. לכן, לא ישמע הגיוני בעיני הנימוק של: "זה לא קיבוצי", או, "זה לא הקיבוץ שחשבנו עליו" - קיבוץ הוא אותו מושג שאנו נבנה בעצמנו. לא הייתי רוצה להגדיר את הקיבוץ כמסגרת קפואה. מסגרת קפואה תגוע; ואנו רוצים בהמשכיות הקיבוץ, בהמשך החינוך להי קיבוץ. אז בואו ונתאים מחדש את המסגרות. מסגרת גמישה - זוהי המסגרת הנחוצה לנו.

שינוי מקום הלינה לא יהרוס כלום גם במסגרת ביה"ס. היום אנו מסיימים את היום בביה"ס ב-16.00. בשעה זו מתפזרים הילדים לבתי ההורים ונפגשים טוב רק ב-10 הדקות האחרונות שלפני כיבוי האורות. אם קיימות פעולות חברתיות, חוגים, מסיבות וכיו"ב - הם ימשכו באותה מתכונת. ז"א - הם יתקיימו, כרגיל, ולאחריהן יתפזרו הילדים לבתי הוריהם.

ברור שגם לתכנית זו יש הרבה קשיים, וגם כאן עלינו להיות ממושמצים, בעיקר כהורים. להשכיב את הילדים לישון בגבולות שייקבעו ע"י העובדים וההורים של כל קבוצת ילדים, וכנ"ל גם ההטכמה בבוקר. להמשיך בפעילות במשק ובחברה - גם החברות - דבר שהוא בהחלט אפשרי. המשך של שמירת הלילה (בבתי החינוך והפעוטים); עבודת ערב; קימה מוקדמת לעבודה (אם יש צורך בכך) ללא תירוצים - שינת הילדים בבתי ההורים אינה צריכה לשנות את כל אורח חיינו. אפשר בהחלט ללמוד להתארגן כך, שלא ננטרל את ציבור ההורים מחובות וזכויות כאחד. אין רע בכך, שאנו עוזבים את הילד לבדו, לטעה-שעתים בערב, אם הוא בטוח שאכן נחזור. זה לא כמו לעזבו בבית הילדים

מס. 6.2.76/1376

- 8 -

כשהוא יודע, שיראה שוב את הוריו רק למחרת באמצע היום.

נראה לי שהגיע הזמן לקיים חוגי-דיון בנושא הלינה המשפחתית, כדי שמירב הציבור יבוא על ביטויו, להביא את הנושא לאסיפה ולהחליט החלטות ברורות.

אם יוחלט בחיוב, יש צורך לבחור ועדה שתטפל ב"הרצת" העניין: תקציבים, שיפוז בחים, בניה מחודשת, סדר יום, בעיות במשפחות מיוחדות וכו'.

ולטיוס אני רוצה להוסיף: התלבטתי רבות עד שהגעתי למסקנה, שאכן, זו הדרך וזה הכיוון הנכון. ההתלבטויות היו בעיקר כמחנכת ולא כאם. כי כל העניין יכול להשקיע אותנו בבוץ עמוק אם לא נבצע אותו כהלכה. גם בלינה משפחתית יש צורך בטמירה על המסגרות הקיימות לילדים, להורים ולעובדות. יש צורך בהתחשבות הדדית והמשכת ההכרה בעובדות בתי הילדים בכל הגילים כסמכות הקובעת לגבי חינוך הילדים. אם "איש כחפץ לבו יעש" הרי שאנו במו ידינו נכשיל את הטוב והיפה שבחינו, והוא - חינוך הילדים.

כיון שתהליך ההעברה ללינה משפחתית הינו והליך ארוך ומסובך מכל הבחינות - הרי שברור, שאין כל דרך לחזור ממנו. אין אני מציעה תקופת-נסיון. מטקים קיבוציים רבים כבר חיים כך זמן רב, ואם נהיה חכמים - נוכל להיעזר בנסיון של אחרים. יחד עם זאת, רצוי כבר להתחיל לפעול, כדי שלא לגרור "פעילות טונוטאנית" של הורים - ז"א הלנת ילדים בבית ההורים לפני שנערכנו לכך. אני מקוה, וברור לכולנו, שבמוקדם או במאוחר תגיע גם מעוז ללינה משפחתית, אז למה לדחות? כל דחיה נוספת מוסיפה מרמור אצל הלק מן החברים, מעכבת התחלה של תכניות בניה, השקעת מחשבה בחינוך, והעיקר לדעתי - גם פוגמת במערכת היחסים שבין הילדים להוריהם.

ברור שתכנית זו אינה פותרת בעיות חינוכיות בהן אנו נתקלים היום. כמו איום מתאים לבתי הילדים, חוסר הכשרה של עובדות (בעיקר בגיל הרך שהוא הגיל הגורלי), יחסים בין הורים ועובדי החינוך, חוסר מורים, חוסר כל תקן לגבי חטיבת הביניים בכל שטחי החיים ובעיקר כל מה שקורה במטולש: ביה"ס בבית-בית החינוך בנוה איתם-והילדים עצמם. והבולט מכל - הבעיות שהתעורר אצלנו לאחרונה סביב גיל הנעורים, שהם סימפטום לאזלת יד מסוימת מצדנו. אך על כל הבעיות האלו - ברשימה ובפעולות נפרדות. אין לכרוך את כל אלה עם החלת הלינה המשפחתית

כתבה: סיגלית

נספח 3. האמנה ללינה משפחתית 31.1.1982 [האמנה השנייה]

האמנה השנייה כוללת את התיקונים עליהם הוחלט באסיפה ואת תיקוני המזכירות המצומצמת (צילומים 3343-3344). נוסח זה מכונה בעבודה זו: האמנה השנייה.

האמנה השנייה מוצגת להלן, כשסעיפי התיקונים משולבים בסעיפי האמנה הראשונה. זאת, בכדי שאפשר יהיה לראות בקלות את האינטרסים שקבלו ביטוי בתיקונים הללו:

באות רגילה - כל סעיפי האמנה הראשונה,

באות עבה - הסעיפים מדפי התיקונים שהחליפו את סעיפי האמנה הראשונה,

באות נטויה - הסעיפים על-פי החלטת המזכירות המצומצמת שהחליפו את סעיפי האמנה הראשונה ואת החלטות האסיפה.

אמנה ללינה משפחתית 31.1.1982 [האמנה השנייה]

הגדרות:

זכאי: מי שיש לו ילדים, לפחות שניים, והגדול ביניהם שייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר.

הוסר: **ניידות דיירים** – העברת דיירים משיכון קבוע אחד לשיכון קבוע אחר.

דירת לינה משפחתית לזכאים: דירה שהוכשרה ללינה משפחתית.

יום המעבר והשעה: היום והשעה יקבעו ע"י הנהלת בית הספר באישור האסיפה, שינוי סדרי הלינה בגמר ביצוע השיפוצים כולם.

נוסף: **תור הוותק הוא תור אחד, לכל דיירי השיכונים השונים.**

1. האמנה היא מקשה אחת ואין להפריד בין הסעיפים.
2. המעבר ללינה משפחתית צריך להיעשות במינימום זמן, בכדי להביא למימוש הלינה המשפחתית בצמוד ככל האפשר למועד ההחלטה. כלומר, שיפוץ דירות הכרחי ללינה משפחתית.
3. מועד המעבר ללינה משפחתית יקבע על-ידי הנהלת בית הספר ויאושר על-ידי האסיפה.
עד אז תקוים לינה משותפת.
4. המעבר ללינה משפחתית פירושו שיפוץ רק חלק מן הדירות והתאמתן ללינה משפחתית.
5. לצורך קיום סעיף 2. ישופצו רק דירות הכרחיות ותהייה ניידות דיירים. אך השאיפה תהייה למינימום ניידות.
6. שיכוני הקומותיים ישופצו לצורך לינה משפחתית והעלאת הסטנדרט.
דירות שלא ישופצו בשיכון קומותיים אינן מתאימות להלנת ילד אחד (סעיפים 6 ו-10 יחד בסעיף 6).

7. שכונת הוואדי תותאם ללינה משפחתית.
8. השיכונים א., ב. וקוטג'ים לא יושפצו ללינה משפחתית.
השיכונים א., ב. לא יושפצו ללינה משפחתית.
9. בשנים הקרובות ימשיכו השיכונים א., ב., קוטג'ים לשמש למשפחות להן ילד אחד או שניים, על-מנת לגרום לזירוז המעבר.
בשנים הקרובות ימשיכו השיכונים א., ב., קוטג'ים, לשמש שיכון למשפחות להן ילד אחד או שניים (ראה הגדרות זכאים).
10. שיכון קומותיים שלא יושפץ אינו מתאים להלנת ילד אחד.
בשנים הקרובות ישמש שיכון אקליפטוס להלנת ילד אחד בלבד. משפחות להן יותר מילד אחד יכללו בהגדרה "זכאים". (סעיף חדש).
 המילה "זכאים" הוחלפה במשפט: זכאים לעבור לשיכון מתאים לפי הוותק.
11. משפחות משיכון אקליפטוס, הזכאיות לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו בהתאם לוותק.
12. שיכון אקליפטוס וקוטג'ים יושפצו (שיפוץ כללי או התאמה ללינה משפחתית) בשלב ב' וברצף.
 הערה: משאירים לשלב ב' שתי אפשרויות:
 א. שיפוץ שיכון אקליפטוס לצורך לינה משפחתית
 ב. שיפוץ רגיל (דומה לשיפוץ שיכון וותיקים ב').
- מכאן שדיירים בעלי זכויות, לעבור לשיכון ללינה משפחתית שיעדיפו להישאר בשיכון אקליפטוס, עד שיוכשר ללינה משפחתית יוכלו לעשות זאת.
שיכון אקליפטוס וקוטג'ים יושפצו ללינה משפחתית בשלב ב. וברצף.
(דיירים בעלי זכויות לעבור לשיכון ללינה משפחתית שיעדיפו להישאר בשיכון אקליפטוס, עד להכשרתו יוכלו לעשות זאת).
 שיכון אקליפטוס וקוטג'ים יושפצו [הוסר: ללינה משפחתית] בשלב ב. וברצף.
 (דיירים בעלי זכויות לעבור לשיכון ללינה משפחתית שיעדיפו להישאר בשיכון אקליפטוס, עד להכשרתו יוכלו לעשות זאת).
13. משפחות הזקוקות ללינה משפחתית לפי הכללים ומתגוררות בשיכון שאינו "משתפץ", יעברו לשיכון מותאם ללינה משפחתית לפי הוותק.
 א. משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק.

- ב. משפחות בעלות ילדים קטנים הזכאיות לפי הכללים לשיכון מותאם ללינה משפחתית בשיכון וותיקים א', יעברו לשיכון ללינה משפחתית לפי הוותק.
- ג. חברים המתגוררים בבנייני קומותיים שיוקצו למגורי צעירים וזכאים לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית יעברו לפי הוותק.
- משפחות הזקוקות ללינה משפחתית לפי הכללים, ומתגוררות בשיכון שאינו משתפץ, יעברו לשיכון מותאם ללינה משפחתית לפי הוותק, בשלב ב. או לאחרי.**
- א. משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים א' ו- ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק, בשלב ב. או לאחרי.
- ב. חברים המתגוררים בבנייני קומותיים וזכאים לפי הכללים לשיכון ללינה משפחתית, יוכלו לעבור לפי הוותק ולפי בחירתם בשלב א. לאחד מהשיכונים הבאים: הוואדי או קומותיים משופץ.
- ג. בגמר השיפוצים תחשבנה כל הדירות המשופצות שבשיכונים הקומותיים כדירות קבע.
- א. משפחות זכאיות בעלות ילדים קטנים בשיכון וותיקים א' ו- ב' יעברו לשיכון מתאים ללינה משפחתית לפי הוותק [הוסר: בשלב ב. או לאחרי].
14. בכדי לבצע התכנית מהר הדיירים לא יצאו מן הדירות במהלך השיפוץ.
- בכדי לבצע התכנית מהר נשאף שהדיירים יצאו למינימום זמן מהדירות במהלך השיפוץ ויחזרו לדירות משופצות עד יום המעבר.**
15. חברים שאינם בעלי משפחות או בעלי משפחות שאין להם ילדים, ומתגוררים בדירות שישופצו ללינה משפחתית לא יפנו את הדירה.
16. חברים המתגוררים בדירות שאינן משתפצות ללינה משפחתית לא יעברו מדירותיהם.
17. לא תהיה ניידות דיירים מדירה המותאמת ללינה משפחתית לדירה אחרת המותאמת ללינה משפחתית.
- סעיף 17 מבוטל.**
18. נעסוק בתכניות בנייה וסידורי בנייה רק כאשר יוחלט בחיוב על לינה משפחתית.
19. מיום 22.11.1981 לא תהיינה העברות של זכאים מדירה לדירה למעט מעבר לדירת הקבע בגמר השיפוץ.

20. הכוונה לחלק את הדירות לזכאים תוך 60 יום מקבלת ההחלטה כך שכל דייר ידע בדיוק אם הוא נשאר בדירתו או עובר.

חלוקת הדירות לזכאים תערך תוך 60 יום מקבלת ההחלטה על צורת השיפוץ.

זכאי = מי שיש לו ילד אחד לפחות ומשתייך לשנתון 1974 או לשנתון צעיר יותר.

21. במידה ותתקבל החלטה שלילית, זכות הערעור לפי תקנון שדות ירדן. הפשרת הנושא לדיון מחודש תדרוש רוב מיוחס של שני שלישי.

22. ההצבעה – ההכרעה בדבר מעבר ללינה משפחתית תהייה ברוב של שני שלישי ממספר המצביעים.

בתנאי שמספר החברים המצביעים בעד לינה משפחתית יהיה גבוה מ- 50% של בעלי זכות ההצבעה.

23. למימוש המעבר ללינה משפחתית יבחרו ועדות משנה לנושאים הבאים:

א. חינוך. ב. עבודה. ג. בנייה וריהוט.

בכל נושא ייכתב תקנון שיובא לאישור האסיפה.

~~~~~ עד כאן האמנה מיום 31.01.1982 (האמנה השנייה) ~~~~~

נספח 4. הנחיות התק"מ לחישוב הוותק בקיבוץ (צילום 4203)

28.12.1982

התנועה הקיבוצית המאוחדת / ועדת החברה

הנחיות לחישוב הוותק בקיבוץ
(כפי שסוכמו בישיבת ועדת חברה הרחבה בדצמבר 1982)

הקדמה:
הוותק בקיבוץ, מיועד בין היתר, לקביעת התור בחלוקת הפריטים שאספקתם מצריכה השקעות גבוהות, ואין אפשרות לספקם בבת אחת לכל דורש, כמו: שיכון, אספקת ציוד וריהוט לבית, נסיעות לחו"ל - וכו'.
תהליכים שחלו בשנים האחרונות בחברה הקיבוצית כגון: המעבר ללינה משפחתית, שיבת חברים ו/או בנים שעזבו - לקיבוץ, מעבר חברים מקיבוץ לקיבוץ, הצטרפות משפחות נקלטות מן העיר אל הקיבוץ ועוד - מעוררים שאלות כיצד לערוך את התור ולחשב את הוותק.
בהצעה הבאה, בכוונתנו לענות על כך: חישוב הוותק המפורט להלן, מיועד לצרכי פנים בלבד ויחול לגבי:

1. שיכון.
2. נסיעות לחו"ל.
3. אספקת ריהוט וציוד לבית (לאחר סיפוק צרכי היסוד).
4. שונות (כפי שיקבע על ידי הקיבוץ).

לענין חישוב הוותק במקרה של עזיבה, יחולו ההנחיות כמפורט בכללים בדבר דמי עזיבה לחבר יוצא או מוצא מן הקיבוץ - כיום ובעתיד.

הערות הבהרה:

1. בסעיף חישוב הוותק לצרכי שיכון - הוספנו נקודות עבור הילדים בגיל הלינה המשפחתית, היות בקיבוצים בהם קיימת ו/או עומדת להתקיים לינה משפחתית, יש להביא נושא זה בחשבון.
2. מאחר ובקיבוצים רבים, תהליך ההכרעה של הבנים נמשך תקופה ארוכה המלווה בהתנסויות שונות, אנו מוצאים כי חובתנו כועדת חברה של התנועה, להנחות את הקיבוצים בנושא זה.
3. לגבי בן ו/או חבר קיבוץ שעזבו וחזרו - יש להדגיש כי הזכות להתקבל לחברות בקיבוץ - אינה אוטומטית. כל חוזר יעמוד בהצבעה באסיפה על קבלתו מחדש לחברות.

חישוב הוותק בקיבוץ:

כל שנה חברות בקיבוץ (כולל תקופת המועמדות) = 4 נקודות.	כל שנה גיל עד גיל 35 = 1 נקודה.
שנה גיל מגיל 35 עד גיל 45 = 2 נקודות.	כל שנה חברות מגיל 45 ועד בכלל = 3 נקודות.

* דוגמאות לחישוב בסוף ההנחיות.

שיכון:

1. כל חבר זכאי לדירת קבע (הגדרה של שטח והתאמה לצרכים השונים בנספחות).
2. יחידים עוברים יחד עם בני גילם לשיכון הקבע.
3. תוספת נקודות לוותק האישי בזכות הילדים בלינה המשפחתית.
  - א. עבור כל ילד בלינה משפחתית = 20 נקודות.
  - ב. עבור כל ילד בלינה משפחתית עד גיל 13 עוד 5 נקודות עבור כל שנה בה ישן הילד בבית ההורים.
  - ג. חבר שחזר, יעודד הקיבוץ קליטתו בשיכון ליד בני גילו.

וותק של בני קיבוץ / ילדי חוץ וחברי גרעינים:

1. תקופת המועמדות המומלצת על ידי ועדת החברה לבנים, ילדי חוץ וחברי גרעינים - לא תעלה על שנתיים מיום השחרור מצה"ל.
2. שנת חופש אחת אינה מבטלת את זכויות הוותק.
3. ש.ש.ש. מוקדמת - תחשב בוותק.

(35)